

Martine Hesjedal Valle

En folkeskole for alle?

En kvantitativ undersøkelse av skoletilbudet,
fraværet og skolebevilgningene 1889-1910

Masteroppgave i Historie

Veileder: Pål Thonstad Sandvik og Francisco J. Beltrán Tapia

Juni 2020

Martine Hesjedal Valle

En folkeskole for alle?

En kvantitativ undersøkelse av skoletilbudet, fraværet og skolebevilgningene 1889-1910

Masteroppgave i Historie

Veileder: Pål Thonstad Sandvik og Francisco J. Beltrán Tapia

Juni 2020

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

Det humanistiske fakultet

Institutt for historiske studier

NTNU

Kunnskap for en bedre verden

Sammendrag

Denne oppgaven er en kvantitativ undersøkelse av folkeskolevesenet i perioden fra to nye skolelover ble innført i 1889 og frem til 1910. De nye skolelovene – en for skolene i kjøbstedene og en for skolene på landet – satte strengere krav til folkeskolene på flere områder. Undervisningstiden skulle utvides, flere fag skulle inn i undervisningen, omgangsskolene skulle avvikles og det ble satt høyere krav til lærerne. Samtidig ble det lokale selvstyret av folkeskolene styrket, og kirkens dominans over skolevesenet betydelig svekket. Ved de nye lovene fikk skolene det nye navnet *Folkeskole*. Dette representerte Venstres ambisjon om en skole som skulle være felles og lik for alle, uansett samfunnslag. Skolen ble mer lik for alle i tiden etter de nye lovene da skolelovene hadde en effekt på skoletilbudet, men det var fortsatt en lang vei å gå til et likt skoletilbud. I oppgaven benytter jeg skolestatistikk fra Norges Offisielle Statistikk for å undersøke viktige deler av folkeskolevesenet i årene 1891, 1900 og 1910. Temaene som undersøkes er skoletilbudet, elevenes fravær og skolebevilgningene. Oppgavens problemstilling er tredelt. (1) Jeg undersøker hvordan skoletilbudet, elevenes fravær og skolebevilgningene utviklet seg fra 1891 til 1910. Funnene viser at skoletilbudet, i form av undervisningstid, klassestørrelser og antall lærere ble forbedret i perioden, samtidig sank fraværet både i byskolene og landsskolene. Skolebevilgningene økte også fra 1891 til 1910, både kommunenes egne utgifter og statsstøtten. Utgiftene til lønninger var den største posten. (2) Det undersøkes hvilke forskjeller det var i skoletilbudet, fraværet og skolebevilgningene. Det var et tydelig skille mellom by- og landsskolene; byskolene hadde betydelig lengre undervisningstid og flere lærere, det ugyldige fraværet var lavere i byene og skolebevilgningene var høyere. Samtidig undersøker jeg om det var forskjeller i skolevesenet i landkommunene. Funnene viser tydelig at både når det gjaldt undervisningstid, klassestørrelse, antall lærere, fravær og skolebevilgninger var det forskjeller mellom kommunene. Det var noen tydelige geografiske mønstre blant annet på amtsnivå. (3) Til slutt undersøkes noen årsaker til disse forskjellene. Jeg benytter regresjonsanalyse for å se om det var noen sammenheng mellom undervisningstid, fravær og pengebruk, og kommunes næringsstruktur og geografiske forhold. Ved hjelp av regresjonsanalyse forklares noe av variasjonen. Næringsstruktur hadde en effekt på variasjonen, men kanskje mer viktig, for landkommunene, var andre geografiske forhold som påvirket undervisningstiden, fraværet og pengebruken. Dette var blant annet kommunenes størrelse, tilgang til kystlinje og elevenes avstand til skolene.

Abstract

This master thesis is a quantitative study of the primary schools '*folkeskolene*' for the period between two new school laws were introduced in 1889 and up to 1910. The new school laws, one for the schools in the urban municipalities and one for the rural municipalities, implemented stricter requirements for *folkeskolene* in several ways. The amount of school days was extended, more subjects were to be included, the ambulatory schools should be concluded, and higher demands were placed on the teachers. At the same time, the local municipal management of the schools were strengthened, and the church's dominance weakened. With the new laws the schools were given the name *folkeskole*. This represented the party Venstre's program for a school that should be common and equal for everyone, regardless of social status. Despite this, the schools were not equal for everyone. In this thesis I m using school statistics from Norges Officielle Statistikk to examine important parts of the *Folkeskole* system in the years 1891, 1900 and 1910. The themes that are studied are the provision of education, the school absence and the school funds. I investigate three main things. (1) How the provision of education, absence and school expenditure developed from 1891 to 1910. The findings shows that the provision of education, in terms of school days, class sizes and number of teachers, improved during the period, and at the same time the absence decreased both in the urban and rural schools. School expenditures also increased from 1891 to 1910, both the municipalities own expenses and the state aid. The expenses to wages were the largest expenditure. (2) What differences there were in the school provision, absence and school expenditures. There was a clear distinction between the urban and rural areas: the urban schools had a significantly higher number of school days, more teachers, and the unauthorized absence were lower than in the rural municipalities. School expenditure were also higher in the urban areas. There were some clear geographical patterns at the rural level. (3) Finally, some of the causes for these differences are investigated. I use regression analysis to see if there was any correlation between the number of school days, absence and spending, and the employment structure of the municipalities and geographical conditions. The regression analysis manages to explain some of the variation. The employment structure did have an affect on the variation, but perhaps more important, for the rural municipalities, were other geographical conditions that affected the variation. These were conditions like the municipalities size, coastal areas and the student's distance to the schools.

Forord

Det har vært en lærerik og givende prosess å skrive denne masteroppgaven. Det er både vemodig og veldig godt å skrive de siste setningene på dette prosjektet som har vært en del av livet mitt de siste to årene. Det har vært perioder med stress og frustrasjon, kanskje spesielt nå i slutfasen, men samtidig har det vært en glede å få jobbe med dette over lengre tid.

Opgaven ville ikke ha vært mulig å gjennomført uten all hjelpen jeg har fått fra mine to veiledere. Pål T. Sandvik for å ha lest flere kapitтелutkast enn jeg kunne håpet på, svart på alle spørsmål og for å ha tatt seg tid til lange veiledningstimer. Francisco J. Béltran Tapia som introduserte meg for statistikk i historiefaget og tok initiativet til å få digitalisert skolestatistikken. Han har vært tålmodig og hjulpet meg med alle slags problemer og utfordringer jeg har møtt på i Stata og med regresjonsanalysene. Samtidig har han svart på utallige mailer i tide og utider fra en stresset masterstudent.

Det er flere som må takkes. De fem årene jeg har studert på Dragvoll har jeg blitt kjent med mange fine mennesker, som har gjort studietiden til mer enn bare studier. Takk til historiestudentene på lesesal 3839. Selv om ikke alle dager var like optimistiske klarte vi å komme oss gjennom det med kaffepauser og ukens høydepunkt, kanelbolleonsdagene. Da nyhetene kom om at NTNU skulle stenges grunnet Corona-epidemien var det med tristhet at jeg flyttet ut fra lesesalen.

En spesiell takk til Eileen og Hilde som jeg delte den siste måneden av masterinnspurten med på vår hjemmesnekret lesesal i Klæbuveien. Noen dager girt bort til tull og fjas, men vi klarte likevel å motivere hverandre til å komme i havn. Takk til Elina som har lest korrektur. Takk til min søster Aurora som leste korrektur på hele oppgaven to dager før levering når resten av Trondheim var ute og nøt årets første sommerdager. Takk for at du alltid har oppmuntret meg og invitert meg på middag når jeg har trengt det mest. Are Magnus for korrekturlesing, for at du hjalp meg gjennom innspurten ved å motivere meg og holde humøret mitt oppe de siste dagene. Til slutt fortjener mamma og pappa en ordentlig takk. Takk for korrekturlesing, men kanskje mer viktig tak for at dere alltid har heiet på meg fra sidelinjen. Dere har vært viktige støttespillere for hele utdanningen min. Jeg er evig takknemlig.

Alle eventuelle feil er helt mine egne.

Martine Valle, Trondheim

1. juni 2020

«En del av de data som er benyttet i denne publikasjonen er hentet fra NSD — Norsk senter for forskningsdatas kommunedatabase. NSD er ikke ansvarlig for analyse av dataene eller for de tolkninger som er gjort her.»

NSD
Harald Hårfagres gate 29,
5007 Bergen

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1: Innledning	1
1.1 Problemstilling og avgrensninger.....	3
1.2 Kildegrunnlaget.....	4
1.2.1 Kildekritiske bemerkninger – utfordringer og potensiale	6
1.3 Metode.....	7
1.3.1 Fra PDF-filer til datasett – datarensning og koding	8
1.3.2 Analysenivå og utvalg: by- og herredskommuner	9
1.4 Forskningsstatus	10
1.5 Oppgavens struktur	13
Kapittel 2: Historisk bakgrunn – Folkeskolens utvikling frem til 1910	15
2.1 Fra allmueskole til folkeskole	15
2.2 Mot en desentralisert, folkestyrt enhetsskole	18
2.2.1 Skolevesenet som viktig brikke i fornorskningsprosessen i Nord-Norge	20
2.4 Kommuner og amter.....	21
2.5 Oppsummering	22
Kapittel 3: Skoletilbud og fravær 1891-1910: utvikling og geografisk variasjon	23
3.1 Hvordan måle skoletilbud og fravær?	24
3.2 Skoletilbudet i byene	25
3.2.1 Undervisningstid	25
3.2.3 Klassestørrelse.....	27
3.3.3 Lærerne.....	28
3.3 Skoletilbudet i herredskommunene	30
3.3.1 Undervisningstid	30
3.3.2 Klassestørrelse.....	33
3.3.3 Store avstander og lang skolevei – en hindring for undervisning?	35
3.3.4 Lærerne.....	39
3.4 Arbeid, uvær og dovenskap – elevenes skolesøking.....	41
3.4.1 Byskoleelevenes fravær.....	43
3.4.2 Elevenes fravær på skolene i herredskommunene	46
3.5 Sammenligning av skoletilbudet og fraværet i byskolene og skolene i herredskommunene	50
3.6 Oppsummering	52
Kapittel 4: Skolebevilgningene: utvikling og variasjon	54
4.1 En økende utgiftspost for både kommunene, amtene og staten	55
4.1.1 Byene.....	57
4.1.2 Herredene	57

4.2 Hva gikk pengene til?.....	59
4.2.1 Utgiftene til folkeskolene i byene	59
4.2.2 Utgiftene til folkeskolene i herredskommunene	62
4.3 Geografisk variasjon	66
4.3.1 Lønningsposten	67
4.3.2 Sammenligning av bevilgningene til lønninger i by- og herredskommunene	68
4.3.2 De resterende postene.....	69
4.4 Tromsø og Finnmarken i særstilling: pengestøtte fra Finnefondet	70
4.5 Oppsummering	72
Kapittel 5: Kan vi forklare variasjonene?	74
5.1 Metode – regresjonsanalyse, variabler og gjennomføring	75
5.1.1 Folketellingen i 1900.....	75
5.1.2 Variabler.....	76
5.2 Undervisningstid	78
5.2.1 Hva foregikk i kristiansand stift?	83
5.3 Fravær.....	84
5.4 Skolebevilgningene	88
5.5 Variasjonen i byene	93
5.6 Andre mulige forklaringer for variasjon i undervisningstid, fravær og utgifter	95
5.6.1 Nord-Norge: Fornorskning og «den finske fare»	97
5.7 Oppsummering	98
Kapittel 6: Sammenfatning og konklusjon	100
6.1 Økt undervisningstid og bevilgninger mens fraværet sank	100
6.2 Betydelig geografisk variasjon	101
6.3 Hvordan kan forskjellene i skoletilbudet, fraværet og skolebevilgningene forklares?	103
6.4 Avsluttende bemerkninger og veien videre.....	104
Statistikk og offisielle publikasjoner	106
Lover.....	106
Folketellinger	107
Litteratur.....	107
Internettressurser	110
Vedlegg	111

TABELLER

Tabell 1: Antall undervisningsdager per elev i de norske byene.....	26
Tabell 2: Gjennomsnittlig elevantall per klasse i de norske byene	28
Tabell 3: Gjennomsnittlig antall elever per lærer i bykommunene	29
Tabell 4: Gjennomsnittlig antall elever per lærer i herredskommunene, fordelt på amtene	40
Tabell 5 : Prosentvis fravær i norske byer	44
Tabell 6: Fraværsgrunnene i de norske byene i 1891 og 1910, fordelt på stiftene, i prosent	45
Tabell 7: Fraværet i byene og herredskommunene	52
Tabell 8: Netto ordinære utgifter etter sektor, i prosent.....	55
Tabell 9: Herredene og byenes samlede utgifter til folkeskolevesenet 1890,1900 og 1910, i kr og prosent	56
Tabell 10: Lokal finansiering vs. Statsstøtte i bykommunene	57
Tabell 11: Lokal finansiering vs. statsstøtte i herredskommunene.....	58
Tabell 12: Utgiftene fordelt på utgiftspostene i de norske byene i år 1900 og 1910, kr per elev	60
Tabell 13: Utgifter i utvalgte norske byer år 1900, kr per elev	61
Tabell 14: Regresjonsanalyse av antall undervisningsdager per elev i herredskommunene.....	79
Tabell 15: Regresjonsanalyse av fravær (%) i herredskommunene	86
Tabell 16: Regresjonsanalyse av skolebevilgninger i herredskommunene	90

FIGURER

Figur 1: Variabelliste	24
Figur 2: Elevener undervist i faste og amulerende skoler, i prosent.....	36
Figur 3: Fraværsdager i herredskommunene fordelt på amtene, i prosent	47
Figur 4: Antall undervisningsdager per elev fordelt på kommunene etter folkemengde i 1900, (kommuner under 20 000 innbyggere)	50
Figur 5: Scatter plot – Undervisningsdager og næringstilknytning til sjøfart.....	63
Figur 6: Utgiftene til folkeskolevesenet i herredskommunene 1891, 1900 og 1910	63
Figur 7: Utgiftene til folkeskolevesenet i herredskommunene 1891, 1900 og 1910	63
Figur 8: Skolebevilgningene fordelt på folkemengde i herredskommunene, år 1900	64
Figur 9: Utgifter til lønninger fordelt på kommunene etter folketall, år 1900.....	69
Figur 10: Scatter plot – Undervisningsdager og næringstilknytning til sjøfart.....	82

KART OG BILDER

Kart 1: Antall undervisningsdager per elev i herredskommunene, år 1891 og 1900.....	32
Kart 2: Elever undervist i omgangsskoler, år 1891.....	36
Kart 3: Prosentandel ugyldig fravær i herredskommunene, år 1900 og 1910	49
Kart 4: Utgiftene til herredskommunene år 1900, kr per elev	65
Bilde 1: Ofredal skole i Sognefjorden.	59

KAPITTEL 1: INNLEDNING

«De særlige vanskeligheter for skolesøkningen ligger ikke bare i de haardere klimatiske forhold og i landets sønderrevethet med haarde sjøstykker mangan gang mellem hjem og skole – men ogsaa i de livskaar hvad næringsliv angaar, som befolkningen er underkastet.»¹

Slik beskrev Tøger Hagemann, skoledirektør for Nordland og Tromsø amt i perioden 1910 - 1925, noen av utfordringene folkeskolevesenet stod ovenfor i de to amtene i 1910.² Obligatorisk skolegang – allmueskolen – ble innført for barna på landsbygda som en følge av innføringen av konfirmasjon i 1736.³ Skolegangen barna fikk var begrenset, da det kun var undervisning i kristendom som forberedelse til konfirmasjon. Lærerne var som regel kirkesangere som reiste rundt på gårdene og underviste barna noen få uker i året.

I andre halvdel av 1800-tallet ble allmueskolevesenet reformert. Først ved landsskoleloven i 1860, omtalt som skolevesenets 1814⁴, deretter etterfulgt av to skolelover i 1889, en for byskolene og en for landsskolene.⁵ Skolens utvikling var ikke særegen for perioden, og må plasseres i den mer generelle samfunnsutviklingen i Norge på 1800-tallet. En politisk, økonomisk, sosial og kulturell utvikling i retning mot et mer avansert og moderne Norge.⁶ Per Fuglum forklarer hvordan denne utviklingen hang sammen: «*Det nye næringsliv, den nye tekniske sivilisasjonen stilte andre krav til utdanninge også for de brede lag av folket enn de gamle, tradisjonelt drevne primærnæringene*».⁷ Samtidig spilte politiske og nasjonale hensyn også en rolle, der politisk demokratisering hadde en forutsetning i økt folkeopplysning.⁸

Det var det nystiftede partiet Venstre, som var i regjering fra 1884 med John Sverdrup som statsminister, som fikk gjennom de nye skolelovene. Med de to nye skolelovene i 1889 fikk allmueskolen det nye navnet *folkeskolen*. Dette navnet var et viktig symbol for Venstre i debatten om skolevesenet. I begrepet lå det nemlig en tankegang, et program, om skolen som felles for alle barn uavhengig av samfunnslag. Sverdrup tok til orde for at by og land burde stilles mest mulig likt med hensyn til skoletilbud, at skoletiden burde forlenges, fagkretsen

---

¹ NOS V 218, «Skolevæsenets tilstand i kongeriket Norge for aaret 1910»: 277-278

² Finnmarken amt hadde sin egen skoledirektør fra 1902

³ «Forordning, om Skolerne paa Landet i Norge, og hvad Klokkerne og Skoleholderne derfor maa nyde» (1889). Hentet 24.05.2020 fra http://www.fagsider.org/kirkehistorie/lover/1739_skole.htm

⁴ Liv Kari B. Tønnessen, *Norsk utdanningshistorie: en innføring med fokus på grunnskolens utvikling*, (Bergen: Fagbokforlaget, 2004): 27; Alfred O. Telhaug og Odd Asbjørn Mediås, *Grunnskolen som nasjonsbygger: Fra statspietisme til nyliberalisme*, (Oslo, Abstrakt forlag, 2003): 55

⁵ «Lov om Almueskolevæsenet paa Landet», (186) hentet 24.05.2020 fra

http://www.fagsider.org/kirkehistorie/lover/1860_skole.htm ; «Lov om folkeskolen i Kjøbstæderne», 1889; «Lov om Folkeskolen paa Landet», (1889)

⁶ Jan Eivind Myhre, *Norsk historie 1814-1905* (Oslo, Det Norske Samlaget, 2015): 296

⁷ Per Fuglum, *Norge i støpeskjeen 1884-1920*, Norges historie, bind 12 utg. 3 (Oslo, Cappelen, 1995): 169

⁸ Fuglum, 1995: 169

utvides og at lærerne måtte sikres bedre utdannelse og høyere lønn.⁹ Dette skulle gjøres med en mer verdslig, lokal og demokratisk styring av skolevesenet.¹⁰

Ett trekk ved skolevesenet på 1800-tallet var variasjonen i skoletilbudet i de ulike skolene i landet. Det tydeligste skillet var mellom skolene i bykommunene og skolene i herredskommunene. Selv om Sverdrup ønsket å minske skillet mellom skolene i byene og på landet, lot det seg vanskelig gjøre. På papiret ble det ikke mye igjen av den ideelle målsetting om likestilling.¹¹ Ifølge Fuglum var den økte lokale selvbestemmelsesretten til kommunene et trekk ved de nye lovene som forsinket opprettelsen av et tidsmessig skoletilbud rundt om i distriktene.¹² Skolevesenet i byene og på landet var separert av to ulike lovverk helt frem til 1957. Forskjellene i skolevesenet i byene og på landet var tydelig visualisert i skolebygningene. I de større byene ble det på slutten av 1800-tallet oppført store, prangende mursteinsbygninger, som for eksempel Kalvskinnet skole i Trondheim og Grünerløkka skole i Kristiania. «*Skolen var det nye samfunns offentlige uttrykk*», skriver Rune Slagstad i boken «de nasjonale strateger».¹³ I bygdene derimot var skolehusene stort sett små, enkle trebygninger, og noen barn fikk fortsatt undervisning hjemme på gårdene i omgangsskolene.

Forskjellene i skoletilbudet var ikke kun mellom byene og herredskommunene. Det kunne også være forskjeller i skoletilbudet i de ulike herredskommunene, og de to skolelovene i 1889 førte disse forskjellene videre på tre måter: For det første, at det fortsatt var to ulike lover for byskolene og landsskolene, noe som gjorde at det var ulike bestemmelser for skolene i byene og på landet. For det andre, lovene hadde bestemmelser om hvordan organiseringen av undervisningen kunne tilpasses lokale forhold. For det tredje, lovene økte den kommunale handlingsfriheten av organiseringen av skolevesenet, noe som gjorde det mulig å legge til rette for lokale forhold.

Norsk skolehistorie har tradisjonelt sett vært et forskningsområde innenfor pedagogikk, der mange av de toneangivende bøkene innenfor temaet har vært skrevet av pedagoger. Samtidig har mye av skolehistorie handlet om den høyere utdanning ved katedral- og latinskolene, og senere universitetet.¹⁴ Skolehistorie har som regel vært kvalitativ, og mye skolehistorie er ideografisk – der enkeltmenneskers påvirkning på for eksempel reformarbeidet på 1800-tallet stod i fokus. Denne oppgaven er ingen av delene; dette er en historisk

---

⁹ Fuglum, 1995: 169

¹⁰ Liv Kari B, Tønnessen, *Norsk utdanningshistorie: En innføring* (Oslo: Universitetsforlaget, 1995): 47

¹¹ Fuglum, 1995: 171

¹² Fuglum, 1995: 173

¹³ Rune Slagstad, *De nasjonale strateger* (Oslo: Pax Forlag A/S, 1998): 48

¹⁴ Hans-Jørgen Dokka, *Fra allmueskole til folkeskole. Studier i den norske folkeskoles historie i det 19. hundreåret* (Oslo: Universitetsforlaget, 1967): 9

undersøkelse av folkeskolevesenet i perioden 1891 til 1910. Oppgaven er kvantitativ og benytter offentlig statistikk publisert i denne perioden som hovedkilde for å svare på problemstillingen. I tillegg til å være kvantitativ er oppgaven også komparativ, der skolevesenet i kommunene i Norge sammenlignes.

I denne oppgaven ønsker jeg å undersøke folkeskolevesenet i tiden etter innføringen av de nye skolelovene i 1889. Jeg undersøker hvordan sentrale deler av skoletilbudet, elevenes fravær og skolebevilgningene var og utviklet seg etter 1889. For å svare på dette benyttes skolestatistikken fra årene 1891, 1900 og 1910. Innføringen av de nye lovene skjedde gradvis etter 1889, og i 1891 var fortsatt den gamle loven fra 1860 gjeldende på noen områder.¹⁵ Det er derfor interessant å sammenligne skolestatistikken fra 1891 til 1900. Det var som sagt store forskjeller mellom skolene i byene og på landet, men hvordan og hvilke forskjeller var dette? Ifølge Hagemann var fravær et stort problem i Nordland og Tromsø i 1910 der han ser på geografiske forhold samt kommunenes næringsstruktur som en årsak til dette. Kan han ha rett i at dette kan være en årsak til fravær, og var i så fall fraværet på et likt nivå i hele landet? Lovene innførte et lokalt selvstyre av skolene, og dette videreførte ulikhetene i skolene på landet også. Vi skal derfor ikke bare undersøke forskjellene mellom skolene i by – og herredskommunene, men også mellom herredskommunene.

1.1 PROBLEMSTILLING OG AVGRENSNINGER

Oppgavens problemstilling er tredelt, med tilhørende underproblemstillinger:

- 1) *Hvordan utviklet skoletilbudet, fraværet og bevilgningene til folkeskolevesenet seg i tiden etter de nye skolelovene? Ble skoletilbudet bedre i form av mer undervisningstid, mindre klasser og flere lærere? Ble fraværet mindre? Hvordan var pengebruken på de ulike utgiftspostene?*
- 2) *Hvilke forskjeller var det i skoletilbudet, fraværet og bevilgningene i denne perioden? Hvor store var forskjellene mellom amtene, nabokommuner og landsdeler? Hvilke deler av landet hadde høyere undervisningstid? I hvilke amt var pengebruken høyest? Hvor var fraværet minst?*
- 3) *Hvordan kan forskjellene forklares? Hadde kommunenes næringsstruktur noe å si for forskjellene, og spilte geografiske forhold inn?*

Problemstilling 1 og 2 er fokusområdet til kapittel 3 og 4, mens den tredje problemstilling studeres hovedsakelig i kapittel 5.

---

¹⁵ NOS VIII 195, «Skolevæsenets tilstand i kongeriget Norge for aaret 1891»: 83

Det var nødvendig å gjøre visse avgrensninger for denne oppgaven, både av hensyn til ressursene og tiden jeg har tilgjengelig, samt for å svare på problemstillingen på best mulig måte. **Tematisk** handler oppgaven som sagt om folkeskolevesenet. Skolestatistikken inneholder mye informasjon som kan brukes til flere ulike typer undersøkelser. Det var dermed nødvendig å velge noen fokusområder å studere. Temaene som undersøkes er skoletilbudet, fraværet og skolebevilgningene. Når det gjelder skoletilbudet er det hovedsakelig undervisningstid, klassestørrelse og antall lærere som undersøkes. For herredskommunene ses det også på elevenes avstand til skolene og om hvorvidt det var ambulerende eller faste skoler. Fraværet er elevenes fravær fra folkeskolene. Her er et viktig poeng hvor mye av fraværet som var ugyldig. Skolebevilgningene studeres ut fra de ulike utgiftspostene.

Perioden er avgrenset til perioden etter de nye skolelovene i 1889 frem til 1910. Kildematerialet spilte en stor rolle i valget av perioden. Det er skolestatistikken for årene 1891, 1900 og 1910 som har blitt digitalisert og benyttes i oppgaven. Som sagt var den gamle loven (fra 1860) fortsatt gjeldende i 1891. Derfor kan vi studere hvordan skolevesenet utviklet seg etter disse lovene ble innført. Grunnen til at det er akkurat disse årene som undersøkes er at det var folketellinger disse årene, noe som gjør det mulig å bruke variabler fra folketellingene i regresjonene som er i kapittel 5. Det er også et viktig poeng at statistikken ble mer omfattende på slutten av 1800-tallet. I tillegg til at kildematerialet var avgjørende i valget av perioden, er det også en interessant periode å undersøke for å se følgene av skolelovene.

Geografisk handler oppgaven om folkeskolene i hele landet – altså i alle kommunene i Norge. Dette kan virke for omfattende for en masteroppgave, men ved å bruke kvantitativ metode er dette mulig. Det er en av fordelene ved å bruke tall som kilder. Selv om statistikken er digitalisert for hele landet kunne jeg også ha valgt ut noen kommuner, gått dypere inn i skolevesenet i disse kommunene og da benyttet andre kvalitative kilder som supplement til statistikken. Valget falt likevel på å studere alle kommunene i landet. Dette har ikke blitt gjort før og det gjør at denne oppgaven er et viktig bidrag til norsk skolehistorie.

1.2 KILDEGRUNNLAGET

Denne oppgaven skiller seg fra den eksisterende litteraturen om skolehistorie i Norge. Dette er av den enkle grunnen at denne oppgaven bruker en kvantitativ metode for å kunne sammenligne folkeskolevesenet i kommunene i Norge. Dette er mulig fordi det ble publisert årlige statistiske beretninger om skolevesenet. De første statistiske publikasjonene om folkeskolevesenet ble utgitt av Kirke- og undervisningsdepartementet i 1837, og i 1860 fastslo «Lov om Almueskolevæsenet paa Landet» at

«Skolecommissionerne og de specielle Bestyrelser for de høiere Almueskoler skulle aarlig indsende Beretninger om Skolevæsenets Tilstand, affattede efter anordnede Schemata, til Stiftsdirectionen, som derefter selv til vedkommende overordnede Myndighed aarlig indgiver Beretning om Almueskolevæsenets Tilstand i det hele Stift».¹⁶

Det ble derfor f.o.m 1861 utgitt årlige statistiske beretninger om folkeskolevesenet i serien «Norges offisielle statistikk» forkortet NOS.¹⁷ Statistikkgrunnlaget ble utvidet mot slutten av 1800-tallet. Fra 1861-1864 ble det kun innhentet informasjon fra skolene på landet, men fra 1864 ble også skolevesenets tilstand i Norges kjøpsteder og ladesteder inkludert i statistikken.

Våren 2019 ble flere av disse beretningene digitalisert i Excel av studenter på NTNU. Til nå har fire år blitt digitalisert: 1875, 1891, 1900 og 1910. Denne oppgaven benytter statistikken fra 1891, 1900 og 1910. De årlige beretningene inneholdt tabeller med informasjon om skolevesenet i hver skolekommune, og samtidig skoledirektørenes overordnende innberetninger for hele året. De relevante tabellene for denne oppgaven ble presentert i tre ulike tabeller: 1) Folkeskolevesenets tilstand i rikets landdistrikter, 2) Herredskasserernes, verker og bruks samt kretsenes utgifter til folkeskolevesenet i rikets bygder og 3) Folkeskolevesenets tilstand i rikets kjøpstæder og ladesteder.

I tillegg til skolestatistikken er skolelovene en viktig kilde til organiseringen av skolevesenet. I all hovedsak er det «Lov om Folkeskolen i Kjøbstæderne» og «Lov om Folkeskolen paa Landet», begge fra 1889, som benyttes.¹⁸ Disse lovene setter startpunkt for oppgaven. Lovene er spesielt viktig for denne oppgaven ved at jeg undersøker skolestatistikken i lys av lovene. For eksempel ved å undersøke om undervisningstiden ble fulgt i henhold til det som var lovpålagt. Skolelovene er en viktig kilde til organiseringen av skolevesenet. Lover er pålitelige kilder, selv om vi skal være obs på at det som står i lovverket ikke nødvendigvis ble opprettholdt i samtiden.

Folketellingene fra 1891, 1900 og 1910 er også kilder benyttet i oppgaven. Tabell 7 «Hjemmehørende folkemengde i rikets skolekommuner» i folketellingene har vært et viktig verktøy for å finne ut hvilke skolekommuner som tilhørte hvilket herred.¹⁹ Samtidig benyttes folketellingen i 1900 i kapittel 5, der variabler fra tellingen brukes for å se på sammenhenger

---

¹⁶ Paragraf 82 «Lov om Almueskolevæsenet paa Landet», (1860)

¹⁷ Statistisk Sentralbyrå, «Norges offisielle statistikk – NOS 1828 – 2010» Hentet 3. april 2020 fra <https://www.ssb.no/a/histstat/nos/>

¹⁸ «Lov om Folkeskolen paa Landet», (1889); «Lov om Folkeskolen i Kjøbstæderne», (1889)

¹⁹ NOS III 202, Norges Officielle Statistik. Folketællingen i Kongeriget Norge 1.januar 1891.

Hjemmehørende folkemengde i Rigets skolekommuner. Kristiania, 3. række, no.202: 93-102; NOS IV 52, Norges Officielle Statistik. Folketællingen i Kongeriget Norge 3. december 1900. Hjemmehørende folkemengde i Rigets skolekommuner. Kristiania, 4. Række No 52: 114-123; NOS V 170, Norges Officielle Statistik.

Folketællingen i Norge 1.december 1910. Hjemmehørende folkemengde i Rigets skolekommuner. Kristiania, 5. række No 170: 128-137

mellom skolevesenet og næringsstruktur. Se kapittel 5.1 for bemerkninger om kildebruken av folketellingen. Dataene fra folketellingene har jeg hentet fra Norsk Senter for forskningsdata (NSD) sin kommunedatabase.²⁰ I tillegg til skolestatistikken og folketellingene benyttes andre offentlige publikasjoner fra perioden som undersøkes. For eksempel har jeg brukt publikasjoner om statens og kommunenes finanser i perioden. Disse publikasjonene er i likhet med skolestatistikken hentet fra serien NOS fra 1828 – 2010.

1.2.1 KILDEKRITISKE BEMERKNINGER – UTFORDRINGER OG POTENSIALE

Det er noen utfordringer og fallgruver med å bruke statistikk som primærkilder, og skolestatistikken er ingen unntak. For det første, vet vi lite om hvordan skolestatistikken ble innhentet. Ifølge skoleloven i 1860 skulle skolekommisjonen ved folkeskolene sende inn tallene etter et standardisert skjema. Skjemaet skulle så sendes inn til stiftsdireksjonen, som deretter skulle presentere beretningene om skolevesenet i hele stiftet.²¹ Til slutt ble statistikken utgitt av Kirke- og undervisningsdepartementet. SSB har dessverre ikke noe informasjon utover dette om hvordan statistikken ble innhentet og produsert. Siden dette er offentlige publikasjoner kan vi likevel stole på at innhentingene skjedde i henhold til lovene. Statistikken ble utgitt årlig, og dette øker statistikkens troverdighet siden det da i større grad ville være en standardisert oppgave å samle inn statistikken. For det andre, må vi ta høyde for at det finnes feil i statistikken. Følgefeil fra de ulike skjemaene til den fullførte rapporten, eller fra PDF-filene til de digitaliserte versjonene kan ha forekommet. Noen feil er lett å finne ut av. Som når jeg for eksempel i kapittel 3 undersøker undervisningstiden i herredskommunene var det noen kommuner som hadde et usannsynlig lavt antall undervisningsdager per elev. Denne informasjonen ligger i fotnotene ved de aktuelle tabellene. De tallene som er opplagt er feil har blitt ekskludert fra resultatene. Dette er også en fordel med skolestatistikken. Siden det er alle kommunene i landet som undersøkes har det lite å si om noen av kommunene blir ekskludert fordi antallet observasjoner fortsatt er høyt.

For det tredje, som både Arne Solli, Pat Hudson og Mina Ishizu påpeker, er ikke tall nøytrale.²² Hudson og Ishizu forklarer det enkelt: «*they are framed and defined by their*

---

²⁰ Kommunedatabasen er en lukket database man må søke om å få tilgang til. Selv om variablene er hentet fra NSD er dataene levert og tilrettelagt av andre dataleverandører – hovedsakelig Statistisk Sentralbyrå. Databasen finnes på kdb@nsd.no. I oppgaven kildeføres dataene fra NSD til den opprinnelige dataleverandøren. I mitt tilfelle er dette Statistisk Sentralbyrå og Statens Kartverk.

²¹ Paragraf 82, «Lov om Almueskolevesenet paa Landet», det samme sto i lovene fra 1889, bare at det nå var skolestyret som skulle sende inn skjemaene.

²² Arne Solli, «Å arbeide kvantitativt» i *Historikerens arbeidsmåter*, Leidulf Melve og Teeme Ryymin (red.), (Oslo: Universitetsforlaget, 2018): 93; Pat Hudson og Mina Ishizu, «*History By Numbers: An Introduction to Quantitative Approaches*», (London: Bloomsbury, 2017): 1

creators, distorted and redefined by those responsible for their collection and reconstituted and recorded by those who select, display, use and analyse them for their own purposes".²³ I skolestatistikken informeres det om elevenes gyldige og ugyldige fraværsdager. Elevenes fravær ble nedskrevet av lærerne. Det fantes retningslinjer for hva som skulle anses som gyldig og ugyldig fravær (les mer i kap 3.4), men det er nok sannsynlig at fraværet ble notert på ulike måter av lærerne. Det er derfor viktig å være oppmerksom på at forskjeller i fraværnivå derfor kan skyldes hvordan lærerne noterte fraværet. Bevissthet rundt dette er nødvendig for at kildene skal være så troverdig og pålitelig som mulig.

Skolestatistikkens kildesituasjon er god, der statistikken er strukturert og ryddig. Siden statistikken ble gjennomført årlig etter et standardisert skjema er statistikken pålitelig. Statistikken er enkel sammenlignbar fordi det som regel er de samme variablene som ble benyttet fra år til år. Det ligger mye potensiale i skolestatistikken når den blir digitalisert, fordi man i større grad se på lokale og regionale variasjoner, og det gjør det også mulig å bruke statistisk metode i arbeidet.

1.3 METODE

Denne oppgaven anvender hovedsakelig kvantitativ og komparativ metode. Det er en relativt enkel statistisk metode som benyttes i oppgaven. I kapittel 3 og 4 er mye av funnene basert på deskriptiv – beskrivende – statistikk. Kapitlene undersøker hvordan skoletilbudet, fraværet og bevilgningene til folkeskolevesenet utviklet seg i perioden 1891 til 1910. Et verktøy som benyttes i disse kapitlene er visualisering av informasjonen i kart. Jeg har brukt shapefiles i ArcGIS-programmet over kommunene.²⁴ Disse kartene viser på en enkel måte hvordan variablene varierte i de ulike kommunene, og er hovedredskapet jeg har brukt for å se etter geografisk variasjon. I kapittel 5 benyttes multippel regresjonsanalyse for å svare på del tre av problemstillingen – hvordan variasjonen kan forklares. I selve kapittelet har jeg en metodisk del for nettopp dette.

Opgaven bruker også en komparativ metode. Jeg sammenligner på to ulike måter: Jeg sammenligner kommunene, amtene, og kommunene over tid (fra 1900 til 1910 for eksempel). Jeg har et betydelig antall analyseenheter som sammenlignes (i 1900 var det 594 kommuner) hvert år. Der det er hensiktsmessig sammenlignes kommunene, men kanskje viktigere er sammenligninger på amtsnivå. Jeg bruker en komparativ metode for å både se på likhetene og ulikhetene mellom skoletilbudet, fraværet og pengebruken på folkeskolevesenet i 1891, 1900

---

²³ Hudson og Ishizu, 2017: 1

²⁴ NSD, shapefiles, kommuner år 1891, 1900 og 1910

og 1910. Det er riktignok forskjellene som er hovedfokuset og utgangspunktet for regresjonsanalysene i kapittel 5. Det må også sies at oppgaven også benytter en kvalitativ metode. Jeg bruker bestemmelsene fra skolelovene aktivt i undersøkelsen av tallene, og når jeg undersøker årsakene til den relative høye pengebruken i Tromsø og Finnmarken amt går jeg inn i kvalitative kilder for å undersøke hva som var årsaken til dette. Den kvalitative metoden fungerer som et supplement til den kvantitative der det er mulighet og plass til det.

1.3.1 FRA PDF-FILER TIL DATASETT – DATARENSKING OG KODING

Det kreves en del forarbeid med statistikken før den kan anvendes. Skolestatistikken er tilgjengelig fra SSBs sider i PDF-format. Som jeg skrev tidligere ble noen av disse beretningene digitalisert våren 2019, og tallene ble systematisk plottet inn i Excel. Disse Excel-dokumentene var statistikkens rådata, men jeg var nødt til å bearbeide statistikken før jeg tok den i bruk. Dette omfattet blant annet arbeid med å legge inn kommunenes kommunenummer, legge til en variabel for amtene og relativisere variablene som benyttes i oppgaven. Skolestatistikken ble som nevnt presentert i tre ulike tabeller – en for skolene på landkommune, en for utgiftene i landkommune og en for kjøbstedene og ladestedene. Jeg har brukt kommandoene *merge* og *append* for å slå de ulike tabellene sammen til et felles datasett for hvert år i statistikkprogrammet *Stata*. Jeg har altså benyttet tre ulike datasett – ett for 1891, ett for 1900 og et for 1910.

I skolestatistikken var analysenivået skolekommunene. Helt fra skoleloven i 1827 ble det bestemt at bruk, verk og fabrikker som hadde minst 30 arbeidere skulle ha sitt eget skolevesen.²⁵ Skolekommunene kunne tilsvare en kommune som Budal, Støren og Melhus i Søndre Trondhjem, mens andre skolekommuner var bare en del av et herred. Et eksempel på dette er herredskommunen Selbu som i 1891 var inndelt i to skolekommuner – Selbu og Tydal.²⁶ Skolekommune tilsvarte som regel kirkesognene i kommunene. Dette gjaldt for herredskommunene, i landets kjøbsteder og ladesteder tilsvarte skolekommunen selve kommunen. Analysenivået i oppgaven er kommunene i landet, og *ikke* skolekommunene. Jeg skal snart gå nærmere inn på grunnen for dette. Poenget her er at jeg har valgt å endre analysenivået fra skolekommunene til kommune. Dette har jeg gjort ved å benytte tabell 7 fra folketellingene i 1891, 1900 og 1910 som inneholder en oversikt over hvilke herred de ulike skolekommunene tilhørte.²⁷ I tillegg har jeg benyttet meg av NSD sin kommunedatabase. Der

---

²⁵ § 3, Lov, angaaende Almue-Skolevæsenet paa Landet, (1827); § 42 «Lov om Folkeskolen paa Landet», (1889)

²⁶ NOS III 202: 100

²⁷ NOS III 202; NOS IV 52; NOS V 170

ligger det en kommuneliste over hvilke kommuner som eksisterte hvert år. Skolestatistikken og folketellingene opererer med ulike skrivemåter og kommunenavn – derfor har jeg valgt å bruke NSD sine navn. Samtidig har jeg koblet disse opp mot kommunenes kommunenummer som gjør det lettere å sammenligne kommunene over tid, dersom de har endret navn. Dag Juvkvam sin oversikt over historiske endringer i kommune- og fylkesinndeling i en rapport for SSB har også vært et viktig verktøy for å kartlegge hvilke kommuner som ble delt eller slått sammen i perioden.²⁸

Jeg har også kodet om og bearbeidet noen av variablene. Dette har vært nødvendig for variablene jeg bruker fra skolestatistikken. Når jeg undersøker fraværet i en kommune vil det naturlig nok være mer fravær jo større kommunene er – siden flere elever vil også føre til mer fravær. Jeg har derfor relativisere variablene. Hovedsakelig har jeg gjort dette ved å dele tallene på antall elever i kommunen. Gjennom hele oppgaven er jeg tydelig på hvordan jeg har relativisert variablene og hva som var den originale ordlyden til variabelen. Det er svært viktig når man jobber med datasett at man er transparent og tydelig om hvordan man har behandlet dataene. Dette er for at leserne skal kunne vite hvordan jeg har kommet frem til tallene jeg presenterer. Når jeg har brukt variabler fra de ulike årstallene har jeg vært nøye på å kun sammenligne dem dersom variabelens ordlyd er lik eller tilnærmet lik.

1.3.2 ANALYSENIVÅ OG UTVALG: BY- OG HERREDSKOMMUNER

Oppgavens analysenivå er kommunene, delt i bykommuner og herredskommuner. Det er flere grunner til at analysenivået er kommunene. Hovedsakelig er det fordi de andre variablene jeg bruker fra folketellingene er på kommunenivå, og for å kunne bruke disse sammen må de være på et likt analysenivå. Et verktøy jeg bruker for å visualisere geografiske mønster i skoletilbudet, fraværet og pengebruken er å plote variablene i kart i programmet ArcMap. Ved å dele variablene inn i kategorier og tilegne de visse farger kan man lett se om det var noe variasjon. Kartene er delt inn på kommunenivå, og dette er en annen viktig grunn for valget om analysenivå.

Kommunene i Norge var delt inn i herredskommuner, kjøbsteder og ladesteder. Jeg bruker betegnelsen bykommuner om både kjøbsteder og ladesteder. Jeg skal komme mer inn på dette skillet i kapittel 2. I skolestatistikken er det et sterkt skille mellom byskolene og landsskolene, de er både separert i ulike tabeller og i skoledirektørens beretninger ble de også behandlet adskilt. Siden skillet var så tydelig i statistikken, og det var ulike lover for skolene i

---

²⁸ Dag Juvkvam, «Historisk oversikt over endringer i kommune- og fylkesinndelingen», *Statistisk sentralbyrå* Vol. 99/13. (Oslo: Statistisk sentralbyrå, 1999), hentet 25.05.2020 fra https://www.ssb.no/a/histstat/rapp/rapp_199913.pdf

byene og i herredskommunene er det naturlig å opprettholde dette skillet. I skolelovene fra 1889 var skillet mellom skoler med byskoleordning og landsskoleordning uklart. Hvert ladested som hadde et særskilt formannskap skulle tilhøre byskoleordningen.²⁹ I landsskoleloven sto det «*Naar nogen del af et herred paa grund af sin bebyggelse og beboernes næringsvilkaar er at ligestille med en kjøbstad, kan det paa andragende fra herredsstyrelsen af kongen bestemmes, at folkeskolen for er saadan del av herredet bliver at ordne helt eller delvis efter de om folkeskolen i kjøbstæderne gjældende bestemmelser.*»³⁰ Deler av kjøbsteder kunne også bli ordnet etter folkeskolen på landet dersom «*beliggendhet, bebyggelse og beboernes næringsvilkar er at ligestille med et landdistrikt*».³¹

Det finnes ingen oversikt over hvilke kommuner som fulgte en byskoleordning eller ikke, og det ville krevd en særskilt undersøkelse å kartlegge hvilke ordninger som ble fulgt. Dette er for omfattende og tidskrevende for denne masteroppgaven. Jeg har derfor valgt å dele inn kommunene etter slik det ble gjort i skolestatistikken. Kjøbstedene og ladestedene går under betegnelser byskoler. Aker, den største herredskommunene på denne tiden, gikk over til byskoleordningen først i 1914.³² Det er derfor sannsynlig at det ikke var så vanlig rundt 1900 at herredskommuner fulgte en byskoleordning – men dette er kun antagelser.

1.4 FORSKNINGSTATUS

Mye av forskning på skole og utdanning handlet tidlig på 1900-tallet om høyere utdanning, for eksempel har katedralskolene vært temaet for mange historiske undersøkelser.³³ Mye av norsk skolehistorie har også vært ideografisk, der enkeltmenneskers påvirkning på for eksempel reformarbeidet på midten av 1800-tallet har vært en viktig del av fremstillingen av skolens utvikling. I Rune Slagstads del om skole i boka *Nasjonale strateger* er fremstillingen sentrert rundt Hartvig Nissens reformprogram.³⁴ Torstein Høverstad var lenge en pioner i forskning om grunnskolens historie på begynnelsen av 1900-tallet. Hans to bøker *Norsk Skulesoga 1: Det store interregnum 1739-1827* og *Norsk skulesoga 2: Fra Einevelde til folkestyre 1814-1842* skrevet i henholdsvis 1917 og 1930 skiller seg særlig ut som et viktig bidrag til norsk

---

²⁹ Paragraf 69, «Lov om Folkeskolen i Kjøbstæderne», (1889)

³⁰ Paragraf 82, «Lov om Folkeskolen paa Landet». (1889)

³¹ Paragraf 71, «Lov om Folkeskolen i Kjøbstæderne», (1889)

³² Selskabet for Oslo Byes Vel, «Skole-og utdanningshistorie», i *Oslo byleksikon*. Hentet 19.05.2020 fra <https://oslobyleksikon.no/index.php/Skole-og-utdanningshistorie>

³³ Dokka, 1967: 9

³⁴ Slagstad, 1998: 45- 48

skolehistorie.³⁵ Den første boka var viktig ved at den ga en innføring i grunnskolens eldre historie. Den andre boka undersøkte de politiske spørsmålene og diskursen rundt skolevesenet, og kastet lys over de store spørsmålene om allmenndanning og et kunnskapsløfte i det nye Norge etter 1814.

Utover 1900-tallet kom det flere bidrag til norsk skolehistorie om grunnskolen. Trygve Dokk, Halkild Nilsen og Helge Dahl kan nevnes. Mye av skolehistorie som er skrevet i Norge er ikke skrevet av historikere, men av pedagoger. På 1960- og 1970-tallet sto Hans-Jørgen Dokka sitt arbeid sentralt. Han var utdannet pedagog, og skrev om den norske skolens historie i for eksempel *Fra allmueskole til folkeskole: studier i den norske folkeskoles historie i det 19. århundre* fra 1967.³⁶ En bok skrevet av Odd Asbjørn Mediås og Alfred Oftedal Telhaug kalt *Grunnskolen som nasjonsbygger: Fra statspietisme til nyliberalisme* må også nevnes.³⁷ Telhaug var også utdannet pedagog. Denne boka ser de ulike periodene i norsk skolehistorie i lys av politiske, økonomiske og kulturelle særtrekk. Tyngdepunktet i boka er tiden etter 1935, men forfatterne bruker tre kapitler på tiden før for å belyse den senere utviklingen. Liv Kari B. Tønnessen har også bidratt til norsk skolehistorie i *Norsk utdanningshistorie: en innføring* fra 1995 og oppfølgingsboka *Norsk utdanningshistorie: En innføring med fokus på grunnskolens utvikling* fra 2004.³⁸ Hovedfokuset i bøkene er på skolehistorie etter 2. verdenskrig, men det blir gitt en innføring om grunnskolens utvikling fra 1700-tallet.

Av nyere forskning skrevet av historikere har Rolf Grankvist og Gro Hagemann kommet med viktige bidrag til norsk skolehistorie. Hagemanns *Skolefolk: Lærernes historie i Norge* tar for seg lærerne som stand i en historisk framstilling orientert mot kultur- og sosialhistorie.³⁹ Hagemann undersøker lærernes stilling i skolen fra allmueskolen på tidlig 1800-tallet til lærernes kamp om bedre lønnsvilkår på 1980-tallet, men viser også til utviklingen av skolens idéinnhold. Grankvists *Utsyn over norsk skole: Utdanning gjennom 1000 år* gir en relativt utfyllende beskrivelse av hovedsakelig grunnskolen, men også høyere utdanning fra ca. år 1000 til år 2000.⁴⁰ Boka vektlegger forholdet mellom skole og samfunn, for eksempel ved at det er viet mye plass til de skolepolitiske spørsmålene som ble debattert av Venstre og Høyre på 1870- og 1880-tallet.

---

³⁵ Torstein Høverstad, *Norsk skulesoga 1: Det store interregnum 1739-1827*, (Oslo: Steenske Forlag, 1918); Torstein Høverstad, *Norsk skulesoga 2: Fra Einevelde til folkestyre 1814-1842* (Oslo: Steenske Forlag, 1930)

³⁶ Dokka, 1967

³⁷ Telhaug og Mediås, 2003

³⁸ Tønnessen, 1995; Tønnessen, 2004

³⁹ Gro Hagemann, *Skolefolk: Lærernes historie i Norge* (Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1992)

⁴⁰ Rolf Grankvist, *Utsyn over norsk skole: Utdanning gjennom 1000 år* (Trondheim: Tapir Akademisk Forlag, 2000)

Når det gjelder forskning på bevilgninger til folkeskolene er det begrenset hva som finnes i Norge. Her kan vi se til nabolandet Sverige. Pedagog og historiker Johannes Westberg utga i 2017 boka *Funding the Rise of Mass Schooling: The social, economic and cultural history of school finance in Sweden 1840-1900*.⁴¹ Boka er relevant for dette prosjektet fordi den er et eksempel på forskning vi mangler i Norge. Westberg undersøker landlige skoledistrikter i Sverige i perioden 1840 til 1900. Han ønsker å svare på hva som motiverte skoledistriktene til å bruke penger på skolevesenet. Hvordan bestemte de hvor mye penger de skulle bruke, hvordan mobiliserte skoledistriktene ressursene og hvordan og hvorfor endret dette seg over tid?

Westbergs forskning viste at skoledistriktene i Sundsvall regionen hadde andre motivasjoner for bevilgningene enn det å skape allmenndannende, nasjonaltenkende borgere slik det ble hevdet i den nasjonale offentlige debatten. Skolene var, og er fortsatt, utdanningsinstitusjoner, men motivene for dem var ikke nødvendigvis kun basert på utdanningsidealet. Noen av grunnene Westberg kommer frem til handler om å vise sosial status ved å for eksempel sørge for at distriktet ikke brukte mindre penger enn nabodistriktene. Det var også flere praktiske grunner for investeringene som populasjonsvekst og fastsettelse etter skolelover.⁴²

I en norsk kontekst har vi ingen egne verk som undersøker bevilgningene til folkeskolevesenet. Utgiftene til skolen er ofte en del av fremstillingene om grunnskolens historie, men det er ikke viet spesielt stor plass til det. For eksempel, i Njål Lunde sin bok *Skoleloven av 1889: Fra almueskole til folkeskole* handler kapittel seks om finansieringen av folkeskolen etter skoleloven av 1889.⁴³ Fremstillingen er dog sentrert rundt den politiske debatten om finansieringen samt hva loven fastslo, og ikke på hvordan kommunene faktisk investerte i skolevesenet i etterkant av loven. Johannes J. Helgheim har også undersøkt finansieringen av allmueskolevesenet frem til 1889.

Johannes J. Helgheim sine to bøker *allmugeskolen paa bygdene* fra 1980 og *allmugeskolen i byane* fra 1981 har vært et viktig utgangspunkt for denne oppgaven.⁴⁴ Helgheim kombinerer nemlig en kvalitativ og kvantitativ metode for å undersøke allmueskolens utvikling fra 1739 til 1889. Han arbeider tematisk og undersøker både undervisningstid, fravær, finansiering og styring av skolene i de to bøkene. Han avslutter sin fremstilling av skolenes

---

⁴¹ Johannes Westberg, *Funding the Rise of Mass Schooling: The social, economic and cultural history of school finance in Sweden 1830-1900*. (Uppsala: Springer Nature. Trykk: Palgrave Macmillan, 2017)

⁴² Westberg, 2017: 196

⁴³ Njål Lunde, *Skoleloven av 1889: Fra almueskole til folkeskole* (Oslo: Aschehoug, 1974)

⁴⁴ Johannes J. Helgheim, *allmugeskolen paa bygdene*, (Oslo: H. Aschehough & Co, 1980); Johannes J. Helgheim, *allmugeskolen i byene*, (Oslo: Universitetsforlaget, 1891)

historie der min begynner, og er derfor en viktig grunnstein og inspirasjonskilde for min oppgave.

Jeg vil også nevne to masteroppgaver i historie. Siw Hauges oppgave *Nordnorsk skulk og vestlandsk skoleglede. En analyse av holdninger til skolen på 1800-tallet* og Ole G. Gliddi sin oppgave *Då allmugen såg skulen som nyttig: Ei undersøking av skulefråværet i indre bygder av Vest-Agder mellom 1850 og 1890*.⁴⁵ Begge undersøker skolefraværet i allmueskolen i en lokal kontekst der Hauge sammenligner to kommuner – en i Nord-Norge og en på Vestlandet – mens Gliddi undersøker et utvalg av kommuner i indre Vest-Agder.⁴⁶ Begge bruker både statistikk og andre kvalitative kilder i sine undersøkelser for å studere årsakene til skolefraværet i kommunene de undersøker. Begge oppgavene har faglig tyngde med omfattende undersøkelser av skolefraværet.

Når det gjelder forskning på kommunene og selvstyre er standardverket *Folkestyre i by og bygd: norske kommuner gjennom 150 år* redigert av Hans E. Næss m.fl.⁴⁷ Boka tar for seg utviklingen av folkestyret i kommunene etter innføringen av formannskapslovene i 1837. Lovene la grunnlaget for utviklingen av den norske kommuneforvaltningen og det lokale selvstyret. Boka gir også en oversikt over kommunenes inntekter og utgifter og et viktig grunnlag for kapittel 4 i denne oppgaven.

Historikere er ofte opptatte av store prosesser, som for eksempel industrialisering og modernisering. Da er det rart at det er pedagogene som har skrevet mest skolehistorie, og ikke historikerne. Utdanning er et viktig perspektiv når det gjelder temaer som modernisering, og da også i like stor grad grunnskolen som høyere utdanning. Denne oppgaven faller inn under en historisk undersøkelse av folkeskolen i periode etter de nye skolelovene i 1889. Mange av disse verkene jeg har nevnt fokuserer i stor grad på reformarbeidet på 1800-tallet, og hva som ledet opp til lovene i 1889. Denne oppgaven er et bidrag til hvordan skolevesenet utviklet seg etter skolelovene.

1.5 OPPGAVENS STRUKTUR

Oppgaven er strukturert tematisk. I kapittel 2 redegjøres det for folkeskolens utvikling fra den første obligatoriske skolen ble innført på 1700-tallet til den enhetlige folkeskolen på slutten av

---

⁴⁵ Siw Hauge, «Nordnorsk skulk og vestlandsk skoleglede? En analyse av holdninger til skolen på 1800-tallet (hovedoppgave i historie, UIO, 2015); Ole Gregers Gliddi, «Då allmugen såg skulen som nyttig: Ei undersøking av skulefråværet i indre bygder av Vest-Agder mellom 1850 og 1890» (masteroppgave i historie, UIB, 1995)

⁴⁶ I Hauges masteroppgave fra 1995 ser det ut til at sidetallene er borte i den digitale versjonen jeg benytter. Jeg kommer derfor til å kildeføre det tilhørende kapittelet

⁴⁷ Hans E. Næss et.al. red., *Folkestyre i by og bygd: norske kommuner gjennom 150 år* (Oslo: Universitetsforlaget, 1987)

1800-tallet. Det er nødvendig å vite litt om skolens utvikling for å forstå hvorfor skolelovene i 1889 ble utformet på den måten den ble, og hva som ble resultatet av reformarbeidet i de nye skolelovene. Samtidig gir kapittelet en oversikt over amts- og kommuneinndelingen.

Kapittel 3 handler om skoletilbudet og fraværet i folkeskolene der det undersøkes hvor stor variasjon det var innenfor disse områdene. Skoletilbudet undersøkes ved å se på undervisningstid, klassestørrelse, antall lærere samt avstanden til skolene for barna i herredskommunene og graden av omgangsskoler. Funnene i kapittelet viser at det var store forskjeller både i skoletilbudet og fraværet både mellom byene og herredene og mellom herredene. Disse forskjellene var tydeligst i 1891, men selv om herredskommunene fikk økt undervisningstid var forskjellene like store i 1900. Undervisningstiden økte både i bykommunene og herredskommunene. Det totale fraværet i by- og herredskommunene var ikke så ulikt i perioden som undersøkes, selv om det ugyldige fraværet var høyere i herredskommunene.

I Kapittel 4 undersøkes skolebevilgningene. Utgiftene til skolesektoren økte i perioden, både kommunenes egne inntekter og andelen statsstøtte. Byene brukte betydelig mer penger på skolevesenet enn herredskommunene gjennom hele perioden. Den største utgiftsposten var lønningsposten, mens de minste utgiftspostene var utgifter til pensjoner, skolemateriell og inventar og til leie av skolelokaler. Det var variasjon i utgiftsnivået der blant annet Finnmarken, Akershus og deler av Hedemarken hadde høyere bevilgninger enn resten av landet. Jeg ser nærmere på statsstøtten kommunene i Tromsø og Finnmarken kunne få gjennom «Finnefondet».

I kapittel 5 brukes regresjonsanalyse for å undersøke årsaker til variasjonen i undervisningstid, fravær og pengebruken på folkeskolene i året 1900. Regresjonene, som ble gjort adskilt for byene og herredene, forklarte noe av variasjonen. Kommunenes næringsstruktur påvirket i noen grad variasjonen, men for herredskommunene var geografiske forhold like viktig, om ikke mer, for å forklare variasjonen. Det var likevel en stor del av variasjonen som ikke kunne forklares ut fra regresjonene. Jeg avslutter derfor kapittelet med å antyde hvilke andre faktorer som kan ha påvirket undervisningstiden, fraværet og pengebruken. I kapittel 6 sammenfattes og konkluderes funnene i oppgaven.

KAPITTEL 2: HISTORISK BAKGRUNN – FOLKESKOLENS UTVIKLING FREM TIL 1910

2.1 FRA ALLMUESKOLE TIL FOLKESKOLE

I norsk sammenheng kan vi begynne å snakke om skoler som institusjon i middelalderen. Det var kirka som hadde den dominerende rollen for utdanning. Latinskolene ved katedralene i Nidaros, Bergen, Hamar, Oslo og Stavanger var trolig de første skolene i Norge. Latinskolene var dominert av kirkelig opplæring, men hadde også visse andre undervisningsfelt som latinsk grammatikk, retorikk og dialektikk. Etter reformasjonen ble kirke og stat nærmere forbundet, og latinskolene ble også en institusjon for å gi grunnopplæring til de som skulle bli statens embetsmenn. Selv om reformasjonen fjernet latin som kirkespråk, forble latin viktig i skolene.

En skole for allmuen, for hele befolkningen, kom ikke før på 1700-tallet. I Tyskland vokste det frem en ny åndsretning mot slutten av 1600-tallet, kalt pietismen. Pietismen var et motsvar til det ortodokse fokuset på gudstjeneste og belæring i kristendommen. I pietismen var morallære viktig, der det nye testamentet var en rettesnor for hvordan mennesket skulle leve.⁴⁸ Kong Cristian VI var særlig påvirket av den pietistiske bevegelsen, og ledet Danmark-Norge inn i en «statspietistisk periode». Dette er relevant i norsk skolehistorie, da en av følgene var innføringen av konfirmasjon i Danmark-Norge i 1736. Konfirmasjon ble obligatorisk for alle, og den krevde bedre opplysning blant allmuen. En direkte konsekvens av dette var den første forordningen om allmueskoler på landet i 1739 – omtalt som «grunnskolenes fødselsattest».⁴⁹

«Forordningen om Skolerne på Landet i Norge» satte ikke høye krav. For det første gjaldt den bare skolene på landet, byene fikk ikke et allmueskolevesen før i 1848. For det andre, forordningen innførte obligatorisk skole for allmuen, men hadde lave krav til skoletid. I forordningen het det «at heele Sognets Ungdom i det mindste kand vore 3 maaneder underviist».⁵⁰ Det var i all hovedsak kristendom og lesing som ble undervist. Skolene var i regelen omgangsskoler, hvor læreren reiste rundt og underviste barna på gårdene. For det siste, forordningen av 1739 ble delvis revidert. Forordningen påla bygdefolket selv å betale for utgiftene til skolene og dette var ikke populært. I 1741 utstede kongen en «placat» der det sto at hver menighet måtte selv finne en ordning som passet de lokale forholdene.⁵¹ Det må også nevnes at Nordland og Finnmarken ble unntatt skoleloven av 1739, da landsdelen var i en dårlig

---

⁴⁸ Grankvist, 2000: 36

⁴⁹ Tønnessen, 2004: 17

⁵⁰ Paragraf 6 i «Forordning om Skolerne paa Landet i Norge, og hvad Klokkere og Skoleholderne derfor maa nyde» (1739), Hentet 28.05.2020 fra http://www.fagsider.org/kirkehistorie/lover/1739_skole.htm#pp9

⁵¹ Tønnessen, 2004:18

økonomisk forfatning. Det var først i 1775 at skolereformen ble gjeldene også her.⁵²

Da forordningen kom i 1739, bodde flesteparten av Norges befolkning på landsbygda, og de færreste bodde i byer. Skoleloven omfattet altså store deler av landets befolkning.⁵³ Lov om skoleplikt for allmuen i byene kom ikke før i 1848. Dette var ikke ensbetydende med at det ikke fantes skoler for barna i byene i det hele tatt. Latinskolene i byene, også kalt den lærde skole, gikk fra å være skoler som rekrutterte fattige barn, til å bli en skole for guttebarn fra embetsstanden. Dette skjedde ved at det ble innført opptakskrav til skolene som krevde at guttene fikk privatundervisning på forhånd for å kunne komme inn.⁵⁴ Borgerskoler ble også en del av skoletilbudet i byene. De var betalingskoler som var innrettet i større grad mot andre undervisningsfelt enn i latinskolene. Det var mer realfag i borgerskolene, og skolene skulle forberede barna på et yrkesliv i byene. De vokste frem mot slutten av 1700-tallet. I Trondheim ble Trondhjems borgerlige Realskole opprettet i 1783.

Latinskolene og borgerskolene var skolene for den privilegerte elite, men det fantes også et annet skoletilbud for de fattige barna i byene. Disse var en del av fattighusene, og ble kalt fattigskoler. Det er viktig å skille disse fra allmueskolene på landet. De var obligatoriske og gjaldt alle barna. Slik var det ikke på fattigskolene i byene. Fra loven i 1739 skulle det gå over 200 år før et felles lovverk for skolene i landet ble vedtatt i 1959.

Pietismen hadde hegemoni i skolen frem til ca. 1840-tallet. På 1850- og 1860-tallet fikk et nytt utdanningsregime gjennombrudd. Ikke bare var reformfasen drevet fram av opplysningstidens ideer og nasjonalistiske impulser, men også av et krav om mer utdanning i et land som ble mer og mer «moderne», beskrevet gjennom det historikere har kalt det store hamskiftet og den industrielle revolusjon. Disse forandringene innebar, for å nevne noen, overgangen fra naturalhushold til pengehushold, etablering av moderne kommunikasjonssystemer som telegraf, jernbane og bedre veienett, befolkningsvekst og demografiske endringer ved at flere flyttet inn til byene. Hartvig Nissens slagord «Tiden krever med nødvendighet at der vites meget», er et godt eksempel på bakgrunnen for reformperioden.⁵⁵ Utdanning ble viktigere, det moderne arbeidslivet krevde teoretisk kunnskap, og også i større grad praktisk kunnskap.

Skal vi se nærmere på aktørene i denne reformperioden, er Nikolai F.S. Grundtvig, Ole Vig og Hartvig Nissen sentrale skikkelser. På hver sin måte spilte de en stor rolle i

---

⁵² Tønnessen, 2004: 41

⁵³ Tønnessen, 2004: 20

⁵⁴ Grankvist, 2000: 43

⁵⁵ Tønnessen, 2004: 27

reformarbeidet i skolevesenet som foregikk på 1850- og 1860-tallet. Grundtvig var en dansk prest og dikter som mente at skolens mål burde være å sikre en *folkelig* dannelse på grunnlag av kristendommen. Han dannet de første folkehøgskolene i Danmark og senere i Norge. Ole Vig var redaktør for tidsskriftene *Folkevenn* og *Den Norske Folkeskole*, og han ønsket en undervisning i allmueskolen som fokuserte på det nasjonale særpreget, og som samtidig fungerte som dannende for elevene.⁵⁶ Hartvig Nissen var en av de ledende skolepolitikere i perioden. Han reiste rundt i landet som rådgiver for kirkedepartementet og ble skremt av det som møtte han. Omgangsskolene var i flertall og de var lite effektive. Han la fram et lovforslag om en skolereform bygd på fastskoler i 1856. Han foreslo også blant annet at kommunene skulle få pengestøtte fra staten, at lærerne skulle få bedre økonomiske kår og at folkets innflytelse på skolevesenet burde økes.⁵⁷

1800-tallets viktigste skolereform kom i 1860 med «Lov om Almueskolevæsenet paa Landet», kalt «skolens 1814».⁵⁸ Uten å gå for mye i detalj i lovens innhold kan vi nevne de viktigste lovendringene som vi i dag kan se var de første stegene mot en felles folkeskole. For det første slo loven fast at omgangsskolene skulle avvikles: «Forsaavidt Bostederne ligge saa nært sammen at Antal af midst 30 skolepligtige Børn [...] kunne søge samme Skole, holdes denne i eget dertil opført eller leiet hensigtsmæssigt Locale».⁵⁹ Likevel sto det at dersom bostedene var spredt eller om det var hensyn som gjorde det vanskelig med skolehold i eget lokale, kunne skolen holdes som omgangsskole dersom «forsvarlig Locale dertil afgive». For det andre ble det stilt strengere krav til lærerne, de måtte nå ha en godkjent utdanning fra seminar eller lærerskole. Det ble også lagt til rette for et sterkere fagstyre da skoledirektørembete ble opprettet. Skoledirektørens oppgaver omfattet tilsyn og veiledning, samt å ha kontroll på bruken av de statlige midlene til skolevesenet.⁶⁰ Kommunene skulle også få statsstøtte til skolevesenet. Støtten gikk via egne amtsskolekasser og deretter til kommunene. Statsstøtten skulle være dobbelt så stor som amtets egne bevilgninger (avhengig av folketall og inntil et visst beløp). Dersom amtet økte bevilgningene, skulle det offentlige tilskuddet øke tilsvarende.⁶¹

---

⁵⁶ Telhaug og Mediås, 2003: 59

⁵⁷ Hagemann, 1992: 36

⁵⁸ Tønnessen, 2004: 27; Telhaug og Mediås, 2003: 55

⁵⁹ Paragraf 3 «Lov om Almueskolevæsenet paa Landet», (1860)

⁶⁰ Odd Asbjørn Mediås, *Skoledirektørembetet i Norge: 1860:1992*. Steinkjer: Kirke- utdannings- og forskningsdepartementet, 1996: 176

⁶¹ Hagemann, 1992: 36

2.2 MOT EN DESENTRALISERT, FOLKESTYRT ENHETSSKOLE

Reformperioden var ikke over da skoleloven for landsskolene ble vedtatt i 1860, tvert imot. Skole og utdanning forble på den politiske agendaen. Den neste milepælen for skolevesenet kom med skolelovene av 1889. Det var én lov for byene og én for bygdene – *lov om folkeskolen i kjøbstæderne* og *lov om folkeskolen paa landet*.⁶² Allmueskolen skiftet navn til folkeskolen, et navn som ble værende til 1969 da det nåværende grunnskolebegrepet kom inn. Her skal vi se nærmere på hva loven inneholdt og samtidig se dette i lys av den politiske debatten rundt utdanning som foregikk på 1870- og 1880-tallet.

En viktig del av kulturkampen som foregikk på 1870- og 1880-tallet handlet om skolepolitikken. Etter innføringen av parlamentarismen i 1884 fikk det nystiftede partiet Venstre regjeringsmakt med John Sverdrup som statsminister. Både for regjeringspartiet og opposisjonspartiet Høyre var skole en viktig kampsak. Hvorfor ble det sett på som nødvendig å lage en ny skolelov så raskt etter 1860-loven?

Svaret på dette ligger blant annet i reformene som foregikk i den høyere skole på 1870-tallet. Det er ikke anledning til å gå nærmere inn på dette, men det kan forklares i korte trekk ved at et nytt skoleslag, middelskolen, ble opprettet og at to likestilte treårige gymnaslinjer (realfag og klassiske fag) ble til. Disse reformene gjorde at søkningen til den nye middelskolen ble stor, også fra allmuen. For mange kommuner var dette tilbudet dyrt, og det ble derfor et ønske om å øke enhetsskolen fra tre til fem år, eller aller helst gjøre den til en sjuårig fellesskole for alle barn.⁶³ En annen like viktig årsak handlet om demografien i Norge. Flere bodde i byene og Sverdrup tok til orde for at by og land burde stille mest mulig likt med hensyn til skoletilbudet.

I Høyre var det motstand mot mye av Venstres skolepolitikk. Den fremste talsmannen for skolepolitikken i Venstre var Sverdrup, mens skolemann og politiker Nils Hertzberg var en klar talsmann for Høyre. Ifølge Tønnessen var den politiske debatten rundt styring av grunnskolen på slutten av 1800-tallet sentrert rundt tre 'konfliktakser': kirkelig versus verdslig styring, sentral versus lokal styring og embetsmannsstyring versus demokratisk valgt styring.⁶⁴ Det var Venstres verdslige, lokale og demokratiske styring som vant frem ved skolelovene i 1889. Vi skal videre se på hva Venstre ønsket av en ny lov, og hva de fikk gjennomslag for.

Venstre ønsket at en ny lov skulle realisere følgende punkter: (1) Felles skolelov for by og land for å minske forskjellen i tilbud, (2) økt timetall og større bredde i den borgerlige

---

⁶² «Lov om folkeskolen paa Landet», (1889); «Lov om folkeskolen i Kjøbstæderne», (1889)

⁶³ Grankvist, 2000: 92

⁶⁴ Tønnessen, 1995: 47

fagkretsen, (3) sidestilling av landsmålet med det alminnelige bokspråket i skolen, (4) en bedre lærerutdanning, (5) sikring av høyere lønn til lærerne og (6) gjennomføring av en sjuårig enhetsskole som skolemodell.⁶⁵ Hvilke av disse ble realisert?

Venstres ønske om en felles skolelov for by og land ble ikke realisert, todeling av skolesystemet ble opprettholdt. Årsakene til dette var ifølge Grankvist, at befolkningen var spredt over store avstander samtidig som økonomiske problemer i kommunene gjorde det vanskelig å lage en felles skolelov.⁶⁶ Det var også en viss uvilje mot skolene på landsbygda, da mange stortingsmenn mente at behovet for undervisning på landsbygda var mindre enn i byene. Når det gjaldt timetallet og fagkretsen vant Venstre frem. Lunde har regnet ut en oversikt over hva de nye lovene krevde av undervisningstid. I byene skulle det årlig være minimum 648 timer i året og maks 960 timer, mens på landet var det minimum 324 timer og maks 540 timer i året.⁶⁷ Dette var en utvidelse både i byskolen og i skolene på landet. Historie, geografi og naturfag kom inn som egne fag, og alle skoler skulle gi undervisning i ett praktisk fag –gymnastikk, håndarbeid eller tegning.

Loven fastslo at all undervisning skulle undervises i «det norske sprog».⁶⁸ Dette viste seg å bli et tolkningsspørsmål, der Venstre tolket det som et krav om nynorsk i skolen, mens Høyre mente at «det alminnelige bokspråket» var det eneste riksmålet i landet. Samtidig betydde dette at de samiske og kvenske barna skulle få undervisning på norsk, ikke på deres egne morsmål. Når det gjaldt Venstres ønske om en bedre lærerutdanning og sikring av høyere lønn til lærerne, vant de også frem med dette, blant annet, ved at opptakskravene for kursene ble skjerpet i 1869, og i 1890 da en egen lov om seminarer for lærere og lærerinner ble vedtatt. Sverdrups intensjoner om en sjuårig enhetsskole ble ikke realisert. Skolen ble gjort obligatorisk i syv år, men ikke enhetlig slik Venstre egentlig ønsket da skolelovene bare forutsatte en 5-årig fellelesskole.⁶⁹

Lovene la til rette for et folkestyre som økte den kommunale handlingsfriheten.⁷⁰ Den enkelte kommune fikk råderett over ansettelse av lærere. Før 1889 lå ansettelse i hendene på geistligheten, ved at prost, biskop eller stiftsdireksjonen hadde makten over tilsetting. Etter 1889 ble den endelige avgjørelsen tatt på kommunalt plan. Det var også opp til kommunen å bestemme lærernes lønninger. Kommunene fikk også stor råderett over læreplanen og

---

⁶⁵ Grankvist, 2000: 95

⁶⁶ Grankvist, 2000: 98

⁶⁷ Lunde, 1974: 56

⁶⁸ Paragraf 73, «Lov om Folkeskolen paa Landet», (1889)

⁶⁹ Lunde, 1974: 69

⁷⁰ Telhaug og Mediås, 2003 :88

skoleordningen. Det kom læreplanutkast (i 1890 og senere i 1922) som sammen med lovene la en ramme for undervisningen, men som likevel ga mye frihet til de kommunale organene. De fikk frihet til å bestemme det samlede timetallet, antall klasser, opptak av elever, ordensregler og ferier for å nevne noen. Kommunenes økte frihet gjaldt også evaluering av elvene. Skolestyret kunne selv avgjøre om det skulle holdes avgangsprøve og hvordan den skulle gjennomføres.

Skolestyret endret også sammensetning ved lovendringene. Kirkens innflytelse over skolevesenet som tidligere stod sterkt ble gradvis svekket. I 1889-lovene ble det bestemt at presten ikke skulle være et selvskrevet medlem av skolestyret. Geistligheten ble fortsatt representert etter 1889, med ett medlem på landet og med én prest for hvert sokneråd i byene, men den geistlige representasjonen ble overordnet svekket.⁷¹

Ser vi tilbake på de tre konfliktaksene Tønnessen opererte med kan vi si at verdslig, lokal og demokratisk valgt styring vant fram med skolelovene i 1889. Embetsdominansen og kirka måtte gi tapt overfor ideen om en politisk og folkestyrt skole.

2.2.1 SKOLEVESENET SOM VIKTIG BRIKKE I FORNORSKNINGSPROSESSEN I NORD-NORGE

Jeg mener vi ikke kan skrive om norsk skolehistorie uten å nevne de spesielle forholdene i Nord. Fornorskningspolitikken på slutten av 1800-tallet er et mørkt kapittel i norsk historie. I andre halvdel av 1800-tallet ble nemlig fornorskningspolitikken mot samene og kvenene intensifisert, og skolevesenet var en viktig brikke i denne fornorskningen. Finnefondet (*Foranstaltning til udbredelse af Kjenskab til det norske Sprog blant Kvæner og Lapper*) ble opprettet i 1851.⁷² Finnefondet skulle gi støtte til de blandede språkdistriktene. Dette gjaldt blant annet støtte til å utvide skoletiden, bygge internater (etter 1900), premier til skolebarn som viste fremgang i norsk og lønnstillegg til lærerne dersom barna lærte å snakke norsk.⁷³ Samisk og kvensk kunne bli brukt som hjelpespråk i de blandede språkdistriktene, men da kun etter forslag av skolestyret og ved godkjenning av departementet. I 1870-årene ble fornorskningen i skolene innskjerpet for alvor da flere rapporter om stagnasjon og tilbakegang i norsk blant samene og kvenene kom frem i lyset.⁷⁴ Rundt 1900 kom to nye tiltak som skulle hjelpe til i fornorskningen: opprettelsen av et eget skoledirektørembete for Finnmarken og opprettelsen av statsinternatene.⁷⁵ Les mer

---

⁷¹ Telhaug og Mediås, 2003: 90

⁷² Geir Grenersen, «Finnefondet: et fornorskninginstrument eller et ekstra lønnstillegg? – En gjennomgang av fondets midler til lærerne 1901-1902», *Historisk tidsskrift*, nr. 4, volum 94 (2015): 611

⁷³ Knut E. Eriksen og Einar Niemi, «Den finske fare: Sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i nord 1860-1940» (Oslo: Universitetsforlaget, 1981): 48

⁷⁴ Knut E. Eriksen og Einar Niemi, 1981: 52

⁷⁵ Knut E. Eriksen og Einar Niemi, 1981: 58-59

om statsinternatene i kapittel 4.4. Skoleforholdene i Nord-Norge var dermed ganske annerledes enn i resten av landet. Dette er viktig å huske på når vi videre skal undersøke skoletilbudet, fraværet og skolebevilgningene.

2.4 KOMMUNER OG AMTER

Som sagt i kapittel 1 er analysenivået i oppgaven kommunene. Det er nødvendig med en oppklaring av den kommunale inndelingen av Norge på amts- og kommunenivå for å forstå hvordan skolevesenet ble styrt. I 1837 ble formannskapslovene vedtatt, og lokalstyret i Norge hadde fått sin Grunnlov.⁷⁶ Landet ble delt inn i formannskapsdistrikter, der valgte formenn utgjorde et selvstendig organ kaldt formannskapet.⁷⁷ Formannskapslovene ble gitt særskilt for by og bygd, nemlig for kjøbstedene og formannskapene på bygdene som etter hvert ble kalt herredskommuner. Ladestedene, som i økonomisk forstand var byer, men som rent administrativt dels hørte sammen med landdistriktene, fikk etter loven selv bestemme om de ville utgjøre egne formannskapsdistrikter, og da gå under formannskapsloven for byene.⁷⁸ Alle herredskommunene gikk inn i den større enheten amtskommunen, mens byene sto utenfor amtene. Amtskommunen hadde et amtsformannskap med representanter fra de enkelte herredskommunene med en ordfører – amtsmann – i spissen. Som Hovland skriver: «*fungerte [amtet] som en slags interkommunal forvaltningsenhet som tok seg av de oppgaver det ikke var mulig å løse finansielt i de mindre enheter*».⁷⁹

I tillegg til bykommunene, herredskommunene og amtskommunene ble herredskommunene delt inn i skolekommuner. Det var vanlig at skolekommunene i herredskommunene fulgte inndelingen til sognekommunene.⁸⁰ I 1900 var det 594 kommuner, der 59 hadde status som kjøbsteder og ladesteder, og 535 var herredskommuner.⁸¹ I disse 535 herredskommunene var det 653 skolekommuner.⁸²

Som vi har sett tidligere i dette kapittelet ble det lokale selvstyret utvidet gjennom skolelovene i 1860 og 1889. Parallelt med dette kom det også økte krav som kommunene måtte oppfylle når det gjaldt skolevesenet.⁸³ Gjennom pålegg søkte staten stadig å få kommunene til å øke bevilgningene til skolesektoren. Ved skoleloven i 1860 ble det opprettet egne

---

⁷⁶ Næss, m.fl., 1987: 8

⁷⁷ Edgar Hovland, «Grotid og glanstid 1837-1920» i *Folkestyre i by og bygd; Norske kommuner gjennom 150 år*, Hans E. Næss, E. Hovland, Tore Grønlie, Harald Baldersheim og Rolf Danielsen (red.) (Oslo: Universitetsrolaget, 1987):39

⁷⁸ Hovland, 1987: 37

⁷⁹ Hovland, 1987: 46

⁸⁰ Hovland, 1987: 74

⁸¹ NSD, kommunedatabase

⁸² NOS IV 084

⁸³ Hovland, 1987: 95

amtsskoleklasser, der finansieringen av amtsskolekassens virksomhet ble en blanding av statlig og amtskommunale oppgave. Amtsskolekassen bidro med støtte til bygging av skolehus, utbetaling av alderstillegg til lærerne og støtte til kommuner med dårlig økonomi.⁸⁴

Det var stigende krav til kommunenes aktiviteter knyttet til skolevesenet i andre halvdel av 1800-tallet, men kommunene var forskjellige, og både ulike behov og evner påvirket skolebevilgningene. Hovland skriver dette: «Behovene var så forskjellige – evnene likeså, og det preget både omfang av og innholdet i de kommunale tjenestene».⁸⁵ Det kommunale selvstyre og den økte folkelige styringen av skolevesenet påvirket graden av skolebevilgninger og utvidelsen av skoletilbudet. Videre i oppgaven undersøkes folkeskolene på kommunenivå der det kommer tydelig frem at skoletilbudet og bevilgningene var ulike.

2.5 OPPSUMMERING

Dette kapittelet har redegjort for grunnskolens historie, fra de første latinskolene på 1100-tallet, og frem til folkeskolen opprettet ved skolelovene i 1889. Vi har sett hvordan utviklingen av skolevesenet har vært. Den første allmueskolen som ble opprettet etter innføringen av konfirmasjon i 1736, var i hovedsak omgangsskoler hvor barna lærte kun kristendom og lesing. Allmueskolen var forbeholdt barna på landet, det fantes ingen allmueskole i byene før 1848. Elevene i allmueskolen ble stort sett undervist av kirkesangere uten utdanning, og skolen var i stor grad styrt av kirka. På 1800-tallet fikk Norge den første allmueskoleloven for byene i 1848, og videre ut 1800-tallet gjennomgikk skolevesenet en reformperiode. Skolelovene av 1860 og 1889 endret skolevesenet fundamentalt.

Kirka mistet gradvis oversyn over skolen, og skolen skulle ikke bare lære barna i den kristne tro, men også «medele dem den Allmensdannelse, som bør være fælles for alle samfundets medlemmer» som det står i lovene fra 1889. Fra en pietistisk allmueskole skulle folkeskolen gi en allmenndannelse til det norske folk i en periode preget av nasjonalisme. Undervisningstiden ble utvidet, flere fag kom inn og det kom flere krav til lærernes utdanning. Da kirka mistet dominansen, ble det implementert et lokalt folkestyre av skolene.

Vi har også sett nærmere på den administrative inndeling av Norge i amt, herreder og bykommuner. Dette er viktig for å forstå hvordan skolene ble styrt og hvorfor by- og landsskolene hadde adskilte regelverk.

---

⁸⁴ Hovland, 1987: 97

⁸⁵ Hovland, 1987: 77

KAPITTEL 3: SKOLETILBUD OG FRAVÆR 1891-1910: UTVIKLING OG GEOGRAFISK VARIASJON

Da allmueskolenavnet i 1889 ble erstattet med folkeskole var dette et resultat av den politiske debatten om skolevesenet. Folkeskolenavnet var et viktig symbol i ønsket om en skole som skulle være felles for alle barn av ulike samfunnslag – en skole for *folket*. Skolelovene i 1889 endret skolevesenet i retning av å bli mer enhetlig og lik for alle. Likevel skilte loven mellom by og land i regelverket, og enkelte bestemmelser la opp til et stort kommunalt selvstyre (innenfor visse rammer) av folkeskolene. Hver enkelt skolekommune kunne bestemme skolens undervisningstid og skolefag. Dette selvstyret gjorde at kommunene kunne legge til rette for lokale forhold, men det førte også til store forskjeller fra kommune til kommune.

Dette kapittelet sammenligner skoletilbudet og skolesøkingen i folkeskolene i kommunene i Norge. Ved å studere skolene, lærerne og elevene kan vi få et bilde av nettopp dette. Kapittelet svarer på et overordnet spørsmål: *hvor stor variasjon var det i skoletilbudet og fraværet i folkeskolene, og fantes det geografiske mønster for skoletilbudet og fraværet?* Det virker sannsynlig at det var geografiske forskjeller i skoletilbudet og fraværet i perioden 1889 til 1910. I allmueskolene var det også forskjeller mellom skolene i landet, og skillet mellom byskolene og landsskolen var stort innenfor undervisning, fravær og bevilgninger.⁸⁶ Når selvstyret ble økt med lovene i 1889, er det naturlig å tenke at ulikhetene i skolevesenet vedvarte. I det overordnede spørsmålet ligger flere delspørsmål. Hvilke forskjeller var det? Hvordan var de geografiske mønstrene? Hvordan utviklet dette seg i perioden? Alle tall og utregninger i kapittelet er basert på tabell 1-3 i skolestatistikken fra 1891, 1900 og 1910.⁸⁷

Kapittelets struktur er som følger: kapittel 3.1 er metodisk og forklarer hvordan vi skal undersøke skoletilbudet og fraværet i folkeskolene. Det diskuteres noen utfordringer i henhold til skolestatistikken, samt hvordan dette kan løses. I 3.2 undersøkes skoletilbudet i byene i Norge. Undervisningstid, klassestørrelse og lærerstandens størrelse undersøkes. 3.3 undersøker de samme variablene for folkeskolene i herredskommunene. I tillegg til undervisningstid, klassestørrelse og lærerstanden ser vi også på andelen omgangsskoler i landet og hvor mange elver som hadde lengre skolevei enn 3 km. Del 3.4 handler om elevenes fravær fra folkeskolen, mens i 3.5 sammenlignes skoletilbudet og fraværet i byene og landsbygda før kapittelet oppsummeres og konkluderes i kapittel 3.6.

---

⁸⁶ Se for eksempel Helgheim, 1980 og Helgheim, 1981

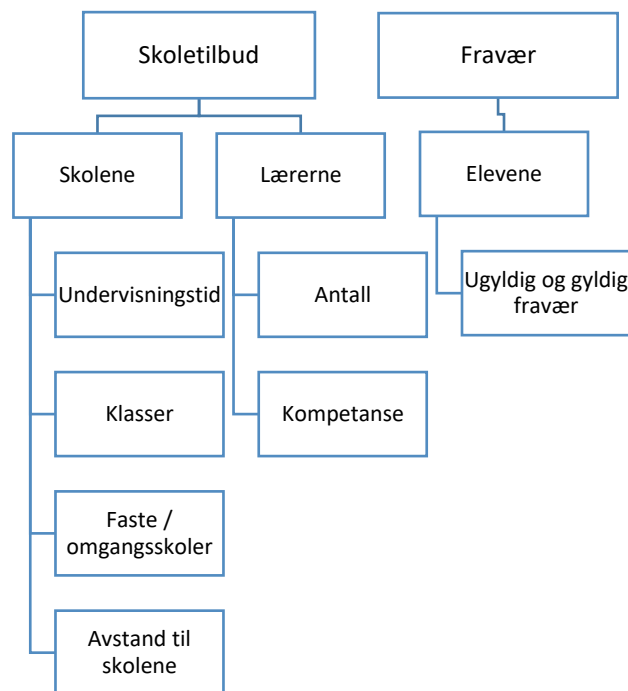
⁸⁷ NOS VIII 195, NOS IV 084 og NOS V 218

3.1 HVORDAN MÅLE SKOLETILBUD OG FRAVÆR?

For å kunne måle skoletilbudet og fraværet er det nødvendig å vite hva jeg legger i disse to begrepene. Fraværet handler enkelt nok om elevenes fravær fra folkeskolen. Skoletilbud handler i denne sammenheng om viktige deler av skolens virksomhet i undervisningen. Dette innebærer undervisningstid, klasseordning og lærerstanden. Disse delen av skolevesenet var avhengig av kommunenes ressurser, der for eksempel flere lærere ville bety økte utgifter til lønninger. Hvordan måles skoletilbudet og fraværet?

Den historiske statistikken har, som nevnt i kapittel 1, sine begrensninger med tanke på denne oppgaven. En av disse begrensningene ligger i hvilken informasjon som er tilgjengelig. Figuren til høyre illustrerer variablene jeg skal undersøke for å studere skoletilbudet og fraværet. Skoletilbudet studeres gjennom variabler som handler om skolene og lærerne, mens fraværet studeres gjennom å se på elevene. Under disse tre temaene ligger variablene jeg skal bruke i dette kapittelet. Skoletilbudet undersøkes hovedsakelig ved å se på undervisningstiden, klassene, hvorvidt skolene var faste eller ambulerende, og hvor stor avstand det var for elevene å reise til skolene. Her må det sies at statistikken for bykommunene ikke inneholder de samme variablene. Ambulerende skoler fantes ikke i bykommunene, og det var også i mindre grad viktig hvor stor avstand det var til skolene for elevene. Når det gjelder elevenes fravær har vi informasjon om fravær grunnet sykdom, annet gyldig fravær og ugyldig fravær. Siden statistikken inneholder informasjon om undervisningstiden, er det lett å regne ut prosenten av fraværet av undervisningstiden.

Figur 1: Variabelliste

En utfordring med denne metoden er at jeg kun undersøker en del av skoletilbudet og skolesøkningen. Fagtilbud og tilgangen på skolemateriell er det ikke noe informasjon om i statistikken. Oppgaven vil derfor ikke kunne gi et fullstendig bilde av skoletilbudet i folkeskolene i den valgte perioden. Jeg mener likevel at det er hensiktsmessig å studere skoletilbudet ut fra de variablene som finnes i skolestatistikken, da det likevel sier noe om deler av skoletilbudet. Kapittelet handler om variasjoner i skoletilbudet, og de variablene som er

tilgjengelig fra skolestatistikken er svært relevant for å undersøke dette. Når vi undersøker skoletilbudet er det også et annet problem som oppstår. Hvordan kan vi avgjøre hvilke elementer som gjorde at skoletilbudet var bra? Flere barn fikk undervisning i omgangsskoler i kommuner med store avstander som innebar at å holde skolen på et fast sted ville gjøre det vanskelig for elevene å komme seg på skolen. Det er lett å påstå at faste skoler var bedre enn ambulerende skoler med tanke på at de faste skolene hadde bedre forutsetninger for å holde undervisning. Faste skoler ville ha mer undervisningsmateriell tilgjengelig og lokaler som var tilpasset undervisning. Alt dette tatt i betraktning kan det hende at omgangsskolene var det beste alternativet noen steder der lokale forhold gjorde det vanskelig å holde faste skoler. Vi skal derfor være forsiktig med å bastant påstå at visse egenskaper med folkeskolene gjorde skoletilbudet bedre eller dårligere, men heller i større grad fokusere på ulikhetene. Denne oppgaven er komparativ, og fokuserer på *forskjellene* i skoletilbudet og deltakelsen.

3.2 SKOLETILBUDET I BYENE

3.2.1 UNDERVISNINGSTID

Byskoleloven fra 1889 ga skolestyrene i kommunene stor bestemmelsesrett over ulike områder av folkeskolevesenet.⁸⁸ Dette betydde at skolestyret hadde stor betydning for skoletilbudet ved folkeskolene i byene. Skolestyret bestemte blant annet undervisningstiden til barna, men riktignok under lovens rammer. Byskolene skulle ha tre avdelinger: 1. avdeling for barna mellom 7-10 år, 2. avdeling for barna mellom 10-12 år og 3. avdeling for barna mellom 10-14 år. I de første to avdelingene skulle undervisningen være daglig (unntatt søndager) i til sammen 24 timer i løpet av uken. Skolestyret hadde retten til å bestemme at det ukentlige timetallet skulle nedjusteres til 18 timer. For 3. avdeling skulle undervisningstimene bestemmes av kommunebestyrelsen etter forslag fra skolestyret. Det ukentlige timetallet måtte likevel være mellom 18 og 24 timer. Byskoleloven fastslo at det «i regelen» skulle være 12 ukers ferie i løpet av et år. Dette satte undervisningstiden til 40 uker, men med mulighet for å redusere undervisningstiden med 4 uker.⁸⁹ I tillegg til den obligatoriske skoletiden kunne folkeskolene tilby frivillig undervisning utover den obligatoriske. Dersom skolene hadde et slikt tilbud måtte det foregå utenfor den obligatoriske undervisningstiden, slik at det ikke gikk utover de obligatoriske timene.

Den offisielle statistikken inneholder dessverre ikke informasjon om timetallet på den

---

⁸⁸ Skolestyret skulle bestå av minst én prest, et medlem av formannskapet samt så mange medlemmer fra av kommunebestyrelsen som de selv bestemte.

⁸⁹ Med 40 ukers undervisning ville det årlige timetallet være 864 for barna i 1. og 2. avdeling, og minimum 648 timer for barna i 3. avdeling. Maks ville barna i 3. avdeling ha en årlig undervisningstid på 960 timer.

obligatoriske undervisningstiden, men opererer med antall undervisningsdager. Siden skolen ble holdt seks dager ukentlig i 40 uker i året ville dette tilsvare 240 undervisningsdager. Tallet er nok lavere enn dette grunnet helligdager. Selv om vi ikke kan undersøke om bestemmelsene om timetallet ble gjennomført i praksis, kan det lettere undersøkes den årlige undervisningstiden i antall dager. Det er noen utfordringer med målingen av det årlige antallet skoledager. Skoledirektøren for Hamar stift O.E Holck bemerket seg i 1900 at den gjennomsnittlige årlige undervisningstiden for hvert barn ikke kunne måles nøyaktig.⁹⁰ Dette skyldtes at antall skolesøkende barn ble registrert ved årets utgang, og da vil en del barn som kun søkte skolen i en kortere periode bli registrert med timetall, men ikke i oversikten over de skolesøkende barna. For statistikken over skolene i herredskommunene var dette tilfellet. I byskolene ble det også registrert «gjennomsnittlig antall elever i årets løp». Denne variabelen gir heller ikke et nøyaktig tall i sammenheng med undervisningstiden, men er likevel det beste alternativet.

Vi kan dermed ikke bruke statistikken for å måle om byene forholdt seg til det lovbestemte antallet skoledager, men vi kan likevel få noe ut av disse tallene. Ved å se på antall undervisningsdager per elev kan vi få en viss idé om hvordan undervisningstiden var, men kanskje mer viktig, kunne se om undervisningstiden forandret seg over tid.

Tabell 1: Antall undervisningsdager per elev i de norske byene

	Gj.snitt	St.av	Min	Maks
1891 ⁹¹	222,96	24,08	145,26	274,17
1900	232,88	12,73	188	264,29
1910	234,07	8,32	200,97	250,76

Kilde: Tabell 3 i NOS VIII 195, NOS IV 084 og NOS V 218

Tabell 1 viser at dette er tilfellet. Antall undervisningsdager per elev økte i de norske byene i perioden fra 1891 til 1910. Økningen var størst fra 1891 til 1900. Standardavviket måler den gjennomsnittlige avstanden fra gjennomsnittet, og er en verdi på variasjonen rundt gjennomsnittet. Det er interessant å se at standardavviket ble redusert til 1/3 av verdien fra 1891 til 1910. Selv om standardavviket blir redusert var det variasjon i undervisningstiden. I 1891

⁹⁰ NOS IV 084, 1900: 202

⁹¹ Holmestrand i Jarlsberg og Larvik er ekskludert fra tabellen. Ifølge statistikken var det 407 undervisningsdager per elev i 1891, noe som er svært usannsynlig er når et år kun har 364 dager.

hadde Moss og Son det laveste antall undervisningsdager per elev med 145 og 158 dager. På den andre siden av skalaen hadde Drammen og Flekkefjord begge 246 undervisningsdager.

3.2.3 KLASSESTØRRELSE

Ifølge byskoleloven skulle ikke klassene ha mer enn 40 elever. Det kunne bli gitt midlertidige unntak av f.eks. økonomiske grunner, men det skulle aldri være over 50 elever i en klasse. Som nevnt i kapittel 1 er 1891-statistikken dessverre ikke like omfattende som 1900 og 1910, og vi har derfor ingen informasjon om klassestørrelsene i 1891. Vi har derimot tallene fra 1900 og 1910. Klassestørrelsene i byskolene kan si noe om skoletilbudet, både om forskjellene i byene, utviklingen fra 1900 og 1910, og kan antyde noe om kvaliteten på tilbudet. Små klasser betydde at læreren fikk mer tid til hver elev. Selv om vi ikke har informasjonen fra 1891-statistikken kan vi sammenligne noen tall med 1895.⁹² I 1895 var det 76 klasser i de norske byene som hadde over 40 elever. I 1900 var dette tallet på 18 klasser. Det var altså en stor reduksjon av store klasser på de fem årene. I 1900 hadde 8 av de 59 byene klasser med 40 elever. Fredrikshald hadde fire av disse 18 klassene, mens Kristiania hadde åtte. Det er ikke overraskende at Kristiania hadde store deler av disse klassene, da elevantallet var størst der. I 1910 ble det ikke registrert antall klasser med over 40 elever, men med 35 elever. Dette gjør det umulig å sammenligne tallet mot 1900. Dette vitner også om en reduksjon i klassestørrelse. Klassene hadde i større grad under 40 elever, og det ble da naturlig i skolestatistikken å rapportere om klasser med over 35 elev. I 1910 hadde 539 klasser i byskolene over 35 elever. Kristiania hadde 383 av disse, mens Bergen hadde 55. De største byene hadde større klasser, og dette kan relateres til at elevmassen var større. Trondhjem hadde kun fire klasser med over 35 elever i, og skilte seg ut fra resten av de største byene.⁹³

Vi kan også undersøke skoletilbudet ut fra det samlede antallet klasser i hver by. Ved å se på det gjennomsnittlige elevantallet per klasse kan vi få et bilde av klassestørrelsene i byene. Tabell 2 på neste side viser det gjennomsnittlige elevantallet per klasse i de norske byene. Landsgjennomsnittet var på 29 elever i 1891 og 27 i 1910. Det var ikke en like stor forandring i klassestørrelse som i undervisningstiden i perioden. Standardavviket ble noe redusert, som betyr at det var mindre variasjon rundt gjennomsnittet i 1910. Klassestørrelsene i de norske byene var dermed likere i de norske byene i 1910 enn i 1891. Klassestørrelsene varierte veldig fra by til by. De største byene Kristiania, Bergen, Stavanger og Trondhjem hadde et elevantall per klasse som var større en gjennomsnittet i 1891 og 1900. Kristiania hadde for eksempel 34

---

⁹² NOS IV 084, 1900. I hver beretning som var gjennomført på «rundår» (1895 eller 1900 f.eks) ble det gitt en sammenligning at tallene på landsbasis med beretningen 5 år før.

⁹³ Tabell 3 i NOS III 195, NOS IV 084 og NOS V218

elever per klasse i 1891 og 33 i 1910. I 1910 hadde derimot Trondhjem redusert det gjennomsnittlige elevantallet per klasse fra 30 i 1891, 29 i 1900 til 15 i 1910.

Tabell 2: Gjennomsnittlig elevantall per klasse i de norske byene

	Gj.snitt	St.av	Min	Maks
1891	29,2	6,2	13,4	49,9
1900	27,3	4,3	12,0	34,7
1910	27,0	4,8	12,0	38,5

Kilde: Tabell 3 i NOS VIII 195, NOS IV 084 og NOS V 218

De mindre byene hadde et lavt elevantall per klasse. Levanger hadde 13,4 elever per klasse i 1891, Hølen i hadde 12 elever per klasse, i likhet med Sogndal i 1910. I Lister og Mandal hadde flere av byene et lavt elevantall, mens i naboamtet Stavanger hadde flere av byene et elevantall over landsgjennomsnittet i byene i 1891. Disse funnene betyr ikke entydig at skoletilbudet var bedre i de mindre byene. Vi må huske på at *summen* av flere variabler sier noe om skoletilbudet. For å illustrere dette kan vi bruke Sogndal og Kristiania som et eksempel. Sogndal ble skilt ut som ladested fra Sokndal herred i 1859, og fulgte byskoleordningen.⁹⁴ Ladestedet hadde én folkeskole som var delt i fire klasser i denne perioden. Det var stor variasjon i elevantallet (fra 94 i 1891 til 48 i 1910), og dette gjorde at det var få elever i hver klasse. I Kristiania var det gjennomsnittlige elevantallet per klasse 33,8 i 1891 og 32,2 i 1910. Den gjennomsnittlige klassestørrelsen var derfor noenlunde lik alle disse tre årene, men elevantallet var absolutt ikke det. I motsetning til Sogndal var elevantallet økende i Kristiania. Dette kunne skyldes den sterke befolkningsveksten i byen, men også at en større andel av barna gikk på folkeskolene heller enn på private skoler. Selv om klassestørrelsene var mindre i Sogndal så har vi all grunn til å tro at skoletilbudet likevel var bedre i Kristiania. Eksempelet med Kristiania og Sogndal viser at det var flere faktorer som påvirket skoletilbudet.

3.3.3 LÆRERNE

Dette er ikke en redegjørelse av lærerstanden som sådan, men en undersøkelse av lærerstandens størrelse for å kunne si noe om skoletilbudet i byene. I samtiden var skillet mellom lærere og

⁹⁴ Sven Johnson, «Skole og undervisning – historikk» i *Sokndal gjennom 150 år – med tilbakeblikk på tidligere tider*, Sven Johnson, Claus E. Feyling og Amund Jacobsen (red.), (Sokndal kommune, 1987) :51

lærerinner viktig. Lærerpostene kunne innrettes for både lærere og lærerinner, men det skulle i enhver folkeskole i byene være minst en av hvert kjønn. I denne oppgaven er ikke kjønnsbalansen et fokus, og heretter omtales både mannlige og kvinnelige ansatte som lærere. Undervisningen i folkeskolen skulle gis av lærere ansatt i fullstendige lærerposter, men det fantes unntak. Det kunne ansettes lærerposter som var timebasert i fag som sang og håndarbeid. Det kunne også ansettes vikarer ved behov.

Det som er interessant for denne oppgaven er lærerstandens størrelse per elev i hver kommune. I statistikken ble det kun registrert informasjon om lærerne i fulltidsstillinger, noe som betyr at timelærerne og eventuelle vikarer ikke ble inkludert i statistikken.

Tabell 3: Gjennomsnittlig antall elever per lærer i bykommunene

	Gj.snitt	St.av	Min	Maks
1891	47,3	14,3	21,5	90,0
1900	35,6	5,3	22,0	49,0
1910	34,1	4,9	16,0	45,6

Kilde: Tabell 3 i NOS VIII 195, NOS IV 084 og NOS V 218

Tabell 3 viser hvordan antall elever per lærer ble redusert fra 1891 til 1910 i de norske byene. I gjennomsnitt var det 47,3 elever per lærer i 1891, og dette tallet ble redusert til 34,1 i 1910. Den største reduksjonen skjedde mellom 1891 og 1900. Standardavviket var størst i 1891 og minst i 1910, og viser at variasjonen rundt gjennomsnittet var mindre i 1910. I 1891 var spennet mellom det minste og største elevantallet per lærer stort. Aasgardsstrand i Jarlsberg og Larvik hadde 21,5 elever per klasse, mens det var ladestedet Son i Akershus som hadde 90 elever per klasse. Dette skyldtes at det kun var én lærer på de 90 elevene.

Kristiania hadde et elevantal på 37 elever per lærer i 1891, og elevantallet ble redusert til 32,8 i 1910. Av byene Kristiania, Bergen, Stavanger, Trondhjem og Tromsø var det største elevantallet per lærer i Tromsø. Der var det 57,2 elever per lærer i 1891 og 38,5 i 1910. Tromsø lå altså over landsgjennomsnittet i byene. Kristiania, Stavanger og Trondhjem lå alle under landsgjennomsnittet der Kristiania hadde det laveste elevantallet per klasse med 37. Bergen hadde 48,9 elever per lærer og lå rett over gjennomsnittet for alle byene samlet.

Tabell 3 viser at utviklingen av antall lærere i fulltidsstillinger var økende. Om dette skyldes at antallet timelærere og vikarer ble redusert eller om det ble ansatt flere lærere i fulltidsstillinger vet vi ikke. På tross av dette er funnene verdifulle. Det ble satt strengere krav

til lærerne i fast ansettelse enn vikarer og hjelpelærere, og vi kan dermed anta at kvaliteten på undervisningen ble bedre med faste lærere.

3.3 SKOLETILBUDET I HERREDSKOMMUNENE

Ifølge landsskoleloven skulle skolekommunene deles inn i skolekretser. I kretsene skulle det være et skoletilbud med to avdelinger; første avdeling for barn mellom 7-10 år, og andre avdeling for barn mellom 10-14 år. Avdelingene skulle undervises hver for seg i særskilte klasser. Klassene skulle ikke ha over 35 elever, men det kunne være opp til 45 dersom det var av «tvingene økonomiske hensyn».⁹⁵ Dersom en folkeskoles samlede elevantall var under 35 kunne begge avdelingene få undervisning sammen. Det skulle være 12 uker årlig undervisning i landsskolene. Det var mulighet for forlengelse til 15 uker, men også reduksjon til 9 uker dersom skolen hadde under 12 elever. For småskolen (1.avdeling) var det 30 undervisningstimer i uken, mens i den 2. avdelingen var skoleuken på 36 timer. Undervisningstiden ble ifølge loven satt betydelig lavere enn i byskolene. Mens det i byene ble gitt et minimums årlig undervisningstid på 648 timer og et maksimums årstimetall på 960, var det på landsbygda et minimum på 324 timer og et maksimum på 540 timer i året. I likhet med byskolene kunne det også tilbys frivillig undervisning i folkeskolene i herredskommunene dersom det ikke gikk på bekostning av den obligatoriske undervisningen.

3.3.1 UNDERVISNINGSTID

I likhet med bykommunene har vi ikke informasjon om det årlige timetallet på den obligatoriske undervisningen, men vi har antallet undervisningsdager for alle elevene i året. Vi har derfor informasjon om det gjennomsnittlige antallet undervisningsdager per elev de tre årene. I 1891 var det i gjennomsnitt 57,5 undervisningsdager per elev, i 1900 hadde dette økt til 70,3 og i 1910 var det på 72,8 undervisningsdager.⁹⁶ Det er slående hvor betydelig færre undervisningsdager det var i herredene enn i byene. I 1891 var det i gjennomsnitt 222 undervisningsdager per elev i bykommunene, mens det i herredskommunene var kun 57. Skolen ble holdt seks dager i uken, noe som ifølge loven ville gi 54, 72 eller 90 undervisningsdager i året alt ettersom undervisningsukene ble bestemt til 9, 12 eller 15 uker.

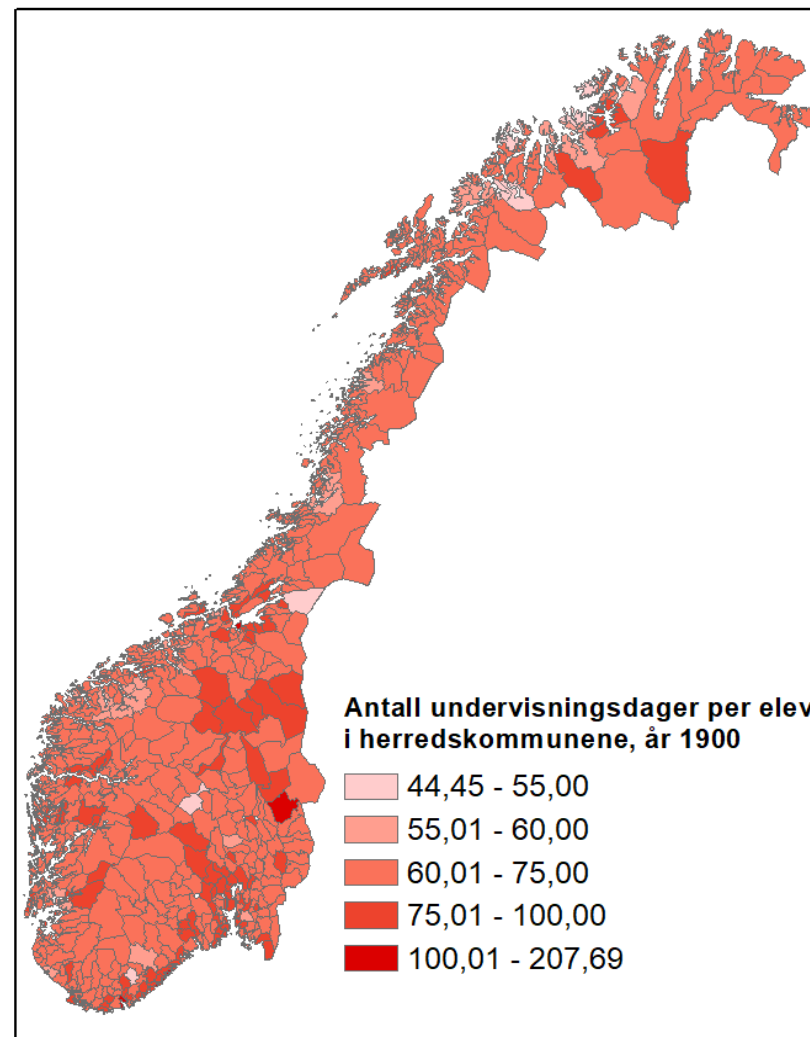
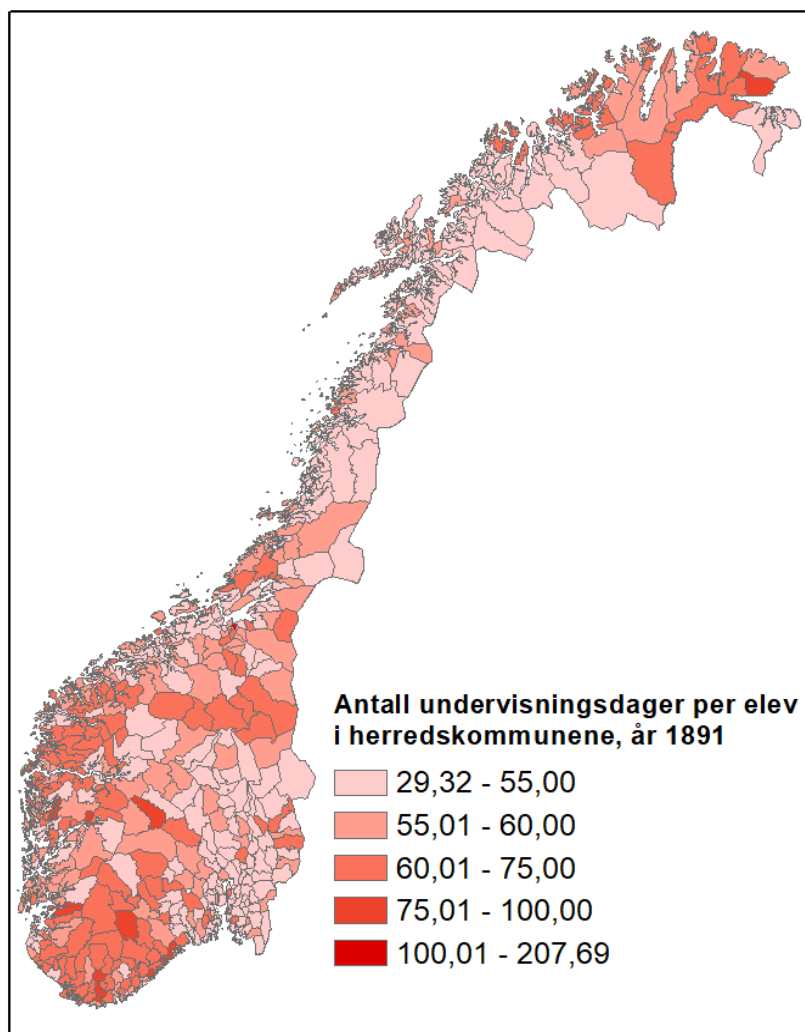
⁹⁵ Paragraf 4, «Lov om Folkeskolen paa Landet», (1889)

⁹⁶ Statistikken har mangler og feil, noe som ble spesielt tydelig for tallene på undervisningsdagene for alle skolesøkende barna i kommunene. Tallet for 1891 er ekskludert kommunen Nærøy i Nordre Trondhjem. For 1900 er Hattfjelldal i Nordland og Tjøme i Jarlsberg og Larvik ekskludert. Tallet for 1910 er ekskludert Sparbu i Nordre Trondhjem, Bærum i Akershus og Skånevik i Søndre Bergenhus. For alle disse kommunene var antallet undervisningsdager per elev usannsynlig lavt. Etter å ha sammenlignet statistikken for de nærmeste årene (1980, 1899 og 1909) ble mistanken om feilene bekreftet. For eksempel; i Hattfjelldal i 1900 var det ifølge statistikken 1118 undervisningsdager for alle barna det året, mens det i 1899 var 11 845 dager. På alle de nevnte kommunene var tilfellet at det mest sannsynlig manglet et tall i rapportene.

De to kartene på neste side illustrerer antall undervisningsdager per elev i herredskommunene i 1891 og 1900. Det var mellom disse to årene det var størst endring av undervisningstiden. Fra 1900 til 1910 økte gjennomsnittet bare med ca. 2 dager, mens det mellom 1891 og 1900 økte gjennomsnittlig med 13 dager. Det tilsvarer over to uker mer med undervisning. Kartene bekrefter at det skjedde noe med undervisningstiden mellom 1891 og 1900. I 1891 var det mange kommuner som hadde under 55 undervisningsdager, noe som ville si under minimumstallet fra skoleloven i antall skoledager. Det var også få kommuner som hadde over 100 undervisningsdager. I amtene Nordland og Tromsø var det færre undervisningsdager enn i Finnmarken. I Hedemarken og Akershus var det også et lavere antall undervisningsdager, mens det i store deler av Sør-Norge var et høyere antall undervisningsdager.

Det geografiske mønsteret som vi så på kartet fra 1891 var mindre i 1900. I 1900 var det en hovedvekt av kommuner som hadde mellom 60 og 75 undervisningsdager. Vi må huske på at dette spennet tilsvarte over to uker, og det kunne så klart være mindre forskjeller innad i kategoriene. Likevel viser kartene at det var en betydelig økning av undervisningstiden fra 1891 til 1900. I 1910 var det ikke like store forskjeller som i 1891, men det var fortsatt noen kommuner som skilte seg ut. Et område i Søndre Trondhjem og nord i Hedemarken (som kommunene Røros og Tolga), noen kommuner langs kysten på Sørlandet og noen Nord-Vest for Kristiania hadde flere undervisningsdager enn andre steder i landet.

Kart 1: Antall undervisningsdager per elev i herredskommunene, år 1891 og 1900

Kilde: Tabell 1 NOS VIII 195 og NOS IV 084

Herredskommunen med det høyeste antallet undervisningsdager per elev var Barbu og Oddernes med henholdsvis 207 og 156 undervisningsdager per elev i 1900. I 1910 var det Moss landssogn og Flosta (i Nedenes) med henholdsvis 163 og 148 dager per elev. Det er sannsynlig at Barbu fulgte en byskoleordning, da byen lå nærme Arendal. I 1902 ble Barbu slått sammen med Arendal.⁹⁷ Oddernes var nabokommune til Kristiansand, Moss landssogn var nabokommune til kjøbstaden Moss, og Flosta var også en nabokommune til Arendal. Det er mulig at skolevesenet i disse herredene hadde en byskoleordning. Som jeg skrev i kapittel 2 finnes det ikke en oversikt over hvilke herreder som hadde byskoleordning. Vi kan likevel si med sikkerhet at det var herredenes beliggenhet som gjorde at undervisningstiden lignet mer på en byskole.

I 1900 ble det registrert «samlet antal børn i kredse med 12 børn og derunder, for hvilke der var bestemt en kortere skoletid end 12 uger». Av de 534 herredene i 1900 var det 213 av disse som hadde elever som fikk mindre enn 12 ukers undervisning. Av disse 213 kommunene var det i gjennomsnitt 6,6 prosent av alle elevene som fikk kortere undervisningstid. Det var Syd-Varanger i Finnmarken som hadde den høyeste prosentandel av elever med kortere undervisning enn 12 uker. Der fikk 55 prosent av elevene en kortere undervisningstid. Finnmarken amt hadde et høyere gjennomsnitt enn landsgjennomsnittet. I gjennomsnitt fikk 21 prosent av elevene en kortere undervisningstid, til sammenligning var det samme tallet på 1,4 prosent i Akershus.⁹⁸

At 213 herreder hadde elever som fikk mindre enn 12 ukers undervisning, og at dette ble bestemt av skolestyret sier også noe om skoletilbudet. Selv om prosentandelen av elevene som fikk bestemt en kortere undervisningstid var lav, viser det at det var nødvendig med kortere undervisningstid i noen kretser. Det kan ha vært mange årsaker til dette; lang reisevei for elevene, at elevene i større grad trengtes i hjemmet for arbeid og husstell og økonomiske grunner – for å nevne noen. I denne sammenhengen kan vi si at dette var et trekk ved skolevesenet i denne perioden som gjorde at skoletilbudet var svært ulikt fra kommune til kommune, men også fra skole til skole.

3.3.2 KLASSESTØRRELSE

Som nevnt skulle ikke klassene i folkeskolene i herredskommunene ha over 35 elever. Det var kun midlertidige økonomiske hensyn som kunne ligge til grunne dersom klassene hadde over 35 elever. Slik påvirket kommunenes økonomi skoletilbudet. I likhet med bystatistikken finnes

---

⁹⁷ Jukvam, 1999: 34

⁹⁸ Prosentandelen er regnet ut fra de kommunene som hadde elever som fikk kortere undervisningstid, og ikke alle kommunene.

det ikke informasjon om klassestørrelse fra 1891. I 1900 var det 142 klasser i landet som hadde over 35 elever. Vi kan riktignok sammenligne dette med 1895, da dette tallet var på 233. Til sammen var antallet klasser i hele Norge på 19 887 i 1895 og 11 994 i 1900. Dette vil si at samtidig som det ble flere klasser, var det færre som besto av over 35 elever.

I år 1900 var det Smaalenene amt som hadde flest klasser med over 35 elever (20 klasser), mens Kristians (18 klasser), Akershus (15 klasser) og Nordland (13 klasser) lå like bak. De fleste kommunene som hadde klasser med over 35 elever hadde kun én klasse med over 35 barn, men noen få kommuner hadde flere. Fire kommuner (Eidsberg, Holt, Vågå og Tjølling) hadde fire klasser med over 35 elever, mens kommunene Solum og Skedsmo hadde fem slike klasser. Alle disse kommunene – med unntak av Vågå i Midt-Norge – var lokalisert relativt sør i Norge.

I 1910 var det 148 klasser med over 35 elever. Dette vil si at det var en liten økning fra 1900. Det kan godt ha sammenheng med at det var flere barn som gikk på folkeskolene i 1910, med litt over 20 000 flere enn i 1900. Det trenger altså ikke å bety at klassestørrelsene økte, men heller at den var noenlunde stabil fra 1900 til 1910. Det var de samme amtene som hadde flest store klasser. Det kan likevel bemerkes at antallet slike klasser i hver kommune hadde økt i 1910. Skåre kommune i Stavanger amt hadde åtte klasser med over 35 barn, Aker i Akershus hadde syv, Årstad og Frosta i Trøndelag hadde seks, og Frosta i Trøndelag og Bø i Nordland hadde fem. De kommunene med flest slike klasser var ikke lengre sentrert sør i Norge, men var mer spredt i landet.

Når det gjelder klassestørrelse per elev skal vi kun benytte tallene fra 1910-rapporten. Dette er grunnet ulik registrering av antall klasser i 1900 og 1910, noe som vil være til hindring for en sammenligning.⁹⁹ I 1910 var det i gjennomsnitt 18,7 elever per klasse i Norge. Dette er beregnet ut fra elevene i de faste skolene og ikke elevene undervist i omgangsskoler (1 177 elever). Det var mellom 6,7 elever per klasse i kommunen Bykle i Nedenes til et maksimum på 46 elever per klasse i Sørfjord i Tromsø amt. Disse kommunene representerer også godt de regionale forskjellene på klassestørrelse. Vedlegg nr.1 viser at det var geografiske forskjeller på klassestørrelse. I Tromsø og Nordland var det flere elever per klasse enn det var i Sør-Norge, og kanskje spesielt i Nedenes. I området rundt Kristiania, spesielt i Smaalenene og Akershus, var også klassestørrelsene høyere. Vi må huske på at vi ikke snakker om det eksakte elevantallet per klasse, men heller det gjennomsnittlige tallet.

---

⁹⁹ I 1900 oppga skolestatistikken antall kretser, hvor mange kretser som var delt i to eller flere særskilte møtende klasser og antallet på disse klassene. I 1910 derimot ble det registrert det konkrete antallet klasser per skolekommune.

Sammenligner vi klassestørrelsene i by – og landsskolene var det ulikheter. Klassestørrelsene i byene var i gjennomsnitt høyere enn på landsbygda. Det er en naturlig forklaring på dette. I byene var elevene samlet på enten én felles skole – som i Tromsø – eller på et visst antall skoler grunnet en stor elevmasse – som i Kristiania eller Trondhjem. På landsbygda derimot tilhørte elevene ulike skolekretser, der en skolekrets tilsvarte en skole. Noen av skolene var delt i flere klasser, men dersom det var få elever (under 12) kunne elevene undervises sammen. Det betyr derfor ikke at skoletilbudet var bedre på landsbygda fordi klassene i gjennomsnitt var mindre enn i byene. Det er mer sannsynlig at skoletilbudet var dårligere fordi små skolekretser betydde at elevene i ulik alder måtte ha undervisning sammen.

3.3.3 STORE AVSTANDER OG LANG SKOLEVEI – EN HINDRING FOR UNDERVISNING?

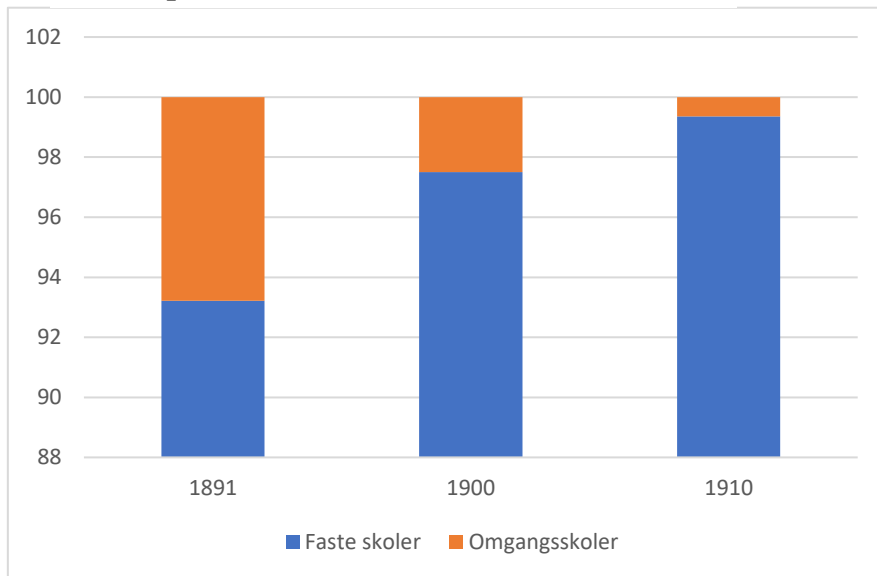
Da det først kom obligatorisk skole for barn i Norge, etter innføringen av konfirmasjon, var alle skolene på landsbygda ambulerende. Det vil si at lærerne reiste rundt og underviste barna i kristendom på de ulike gårdene. Utover 1800-tallet var dette fortsatt normalen, men gradvis ble flere enkle skolehus bygget for undervisning. Gjennombruddet kom i 1860 da skoleloven krevde at det skulle være faste skoler for folkeskolevesenet, men det kunne være omgangsskoler dersom spesielle forhold krevde det. I landsskoleloven fra 1889 var det også et reglement rundt omgangsskolene. Folkeskolene skulle bli holdt i særskilte lokaler, men dersom elevantallet i en skole var under 20 kunne skolen holdes på omgang om «*forsaavidt brugelige rum der kan tilveiebringes*».¹⁰⁰ En «*smaakredse*» for barna i 1. avdeling kunne også ha en omgangsskole.

Som figuren under viser, ble andel elever undervist i omgangsskoler betydelig redusert fra 1891 til 1910. Størsteparten av elevene i folkeskolene ble undervist i faste (enten eid av folkeskolevesenet eller leid) skoler, og i 1910 var 99,36 prosent av elevene undervist i faste skoler. Den største endringen skjedde mellom 1891 og 1900. Dette er ikke overraskende siden den nye skoleloven tredde i kraft i 1889, og flere av forbedringene skjedde som en direkte følge av loven. Loven var også et uttrykk for den økte politiske viljen til å bruke mer ressurser på skolevesenet.

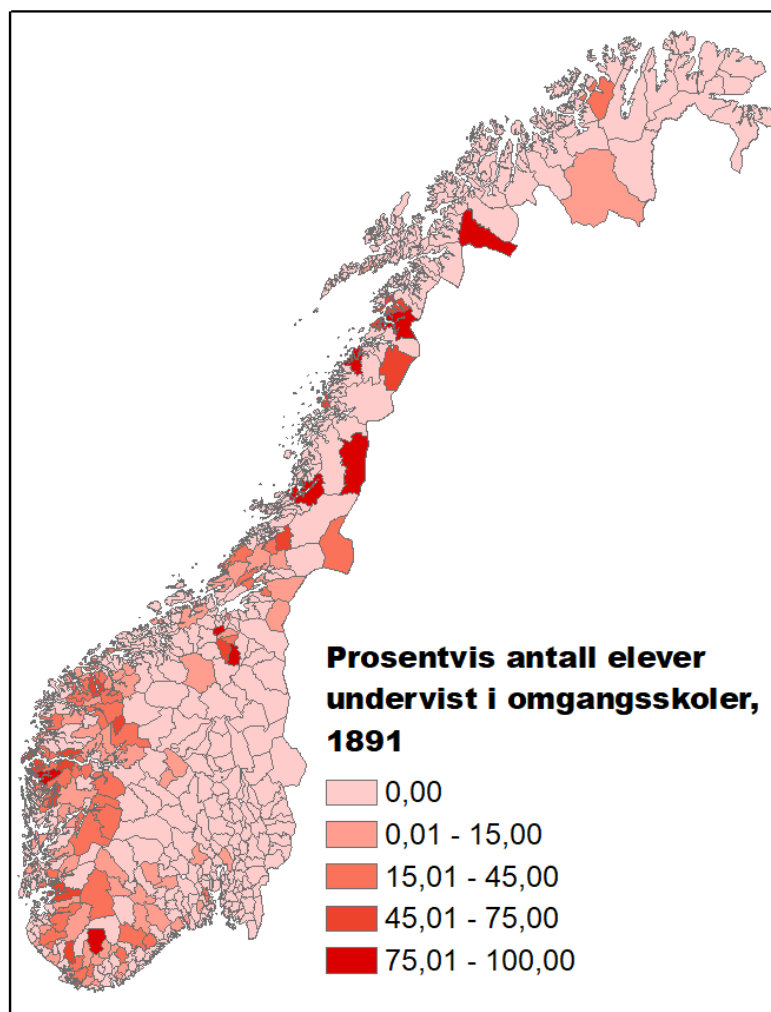
---

¹⁰⁰ Paragraf 13 «Lov om Folkeskolen paa Landet», (1889)

Figur 2: Elever undervist i faste og amulerende skoler, i prosent

Kart 2: Elever undervist i omgangsskoler, år 1891

Kilder figur og kart: Tabell 1 i NOS VIII 195, NOS IV 084 og NOS V 218

Dersom vi undersøker prosentandelen av elever undervist i omgangsskoler var det et tydelig geografisk mønster. I Midt-Norge og på Østlandet gikk alle elevene i faste skoler i 1891. Det var en viss grad av omgangsskoler langs kysten fra Romsdal til Lindesnes. Av de kommunene som hadde omgangsskole var det flest i Nordland hvor det var flere elever i omgangsskoler enn i faste skoler i 1891. Kommunene med omgangsskoler i nord var mer spredt fordelt enn på Vestlandet hvor det var et mer tydelig mønster. Det er litt overraskende at Finnmarken – et amt med så spredt befolkning – kun hadde to kommuner med omgangsskoler. Det finnes en sannsynlig forklaring på dette. Selv om skoleinternatene ikke kom før etter 1900 var det i flere tilfeller slik at barna sov hos slekt og venner der skolene ble holdt, mens noen sov på skolene de ukene undervisningen var. En lærer i Loppa skrev til skoledirektøren om disse forholdene: «*Barna bor alle sammen og alle tider paa aaret paa skolen. Der ligger jenter og gutter paa det samme loft over skolestuen*». ¹⁰¹ I 1910 var det – som figur 2 viser – kun 0,64 prosent av elevene i folkeskolene i landet som gikk på ambulerende skoler. Geografisk var disse omgangsskolene lags kysten på Vestlandet, med største delen av omgangsskolene i Nordre Bergenhus rundt Sognefjorden. Andelen omgangsskoler i Nordland var også kraftig redusert, men Hattfjelldal var kommunen som skilte seg ut, der nesten 70 prosent av elevene fortsatt gikk i omgangsskoler i 1910.

Årsakene til at det ble holdt skoler som var ambulerende skyldtes som regel økonomiske forhold, eller mer vanlig – store avstander mellom husstandene. Det er ikke overraskende at det hovedsakelig var omgangsskoler langs kysten. Der kunne skolehverdagen bli preget av mye dårlig vær i utsatte områder, og geografiske forhold som fjorder og fjell kunne gjøre det vanskelig å få elevene til å reise til et skolested, og det ville samtidig medføre mye fravær.

En annen variabel som kan si noe om akkurat disse geografiske forholdene var informasjonen om hvor mange elever i kommunenes faste skoler som hadde lengre skolevei enn 3 kilometer. Det var ingen bestemmelse i skolelovene som sa noe om avstand til skolene, men at dette var inkludert i skolestatistikken sier noe om at dette var viktig i samtiden. Det skulle ikke være for stor avstand for elevene å reise til skolene, og denne rapporteringen ville si noe om utviklingen av avstanden til skolene. «*Det må nemlig alltid erindres at i dette stift har nu over 8 000 skolebørn mere end 3. km lang skolevei – ofte langs strand og i fjeled, over sjø eller gjennem ødemarker*», skrev skoledirektør i Tromsø stift Karl Aas i 1902 om året 1900. ¹⁰²

---

¹⁰¹ Lydolf Lind Meløy, *Internatliv i Finnmark: Skolepolitikk 1900-1940*, (Oslo: Det Norske Samlaget, 1980): 24

¹⁰² NOS IV 084: 254

Han skrev dette i sammenheng med kretsinnstillingen i stiftet. Folket ønsket ikke en sammendragning av kretsene for å bedre klasseordningen, da de mente dette var ugunstig med tanke på store skoleavstander.

Selv om vi vet antall barn med lenger skolevei enn 3 kilometer, vet vi ikke hvor store forskjeller det kunne være innad i denne gruppen. Skoledirektør for Trondhjem stift, Karl Seip, skrev i rapporten for 1900 at «*Jeg har erfaring for, at i nabobygder er forholdet i saa henseende sa forskjelligt, at medens man i den ene bygd finder at kunne lade børnene i storskolen gaa op til 6-7 kilometer, er man i den anden forfærdet over 3 kilometer [...].*»¹⁰³

Vi må bruke tallene fra rapportene i 1900 og 1910, siden det ikke fantes noen informasjon om dette i 1891-statistikken. I 1900 var det i 497 av 534 kommuner barn som hadde lengre skolevei enn 3 km, og i 1910 var det 526 komuner av 595. I hele landet var det 12 prosent av elevene som hadde lenger skolevei enn 3 km i 1900, men det var store regionale forskjeller. Dersom vi tar utgangspunkt i de seks stiftene kan vi lett se disse ulikhetene i år 1900. I Tromsø stift var gjennomsnittet høyest med 24,2 prosent av elevene med større avstand. Trondhjem¹⁰⁴ og Hamar stift hadde begge en prosentandel som var større en landsprosenten, men henholdsvis 15,1 og 13,8 prosent. Kristiania stift hadde en elevandel med 12 prosent. Bergen hadde den laveste prosentandelen med elever med stor avstand med kun 6,5 prosent, etterfulgt av Kristiansand stift med rundt 7,4 prosent. I 1910 var prosent for hele landet 11,3. Det vil si at det var en ubetydelig nedgang. Fordelingen stifts-vis var lik i 1910, med kun noen små forskjeller i prosentene. For eksempel hadde Tromsø 22 prosent og Bergen 5,6 prosent. Dette viser at det ikke var stor forskjell fra 1900 til 1910 når det gjalt elevenes avstand til skolene. Den lille reduksjonen skyldtes mest sannsynligvis at det var flere kretser i 1910.

Det er noen hensyn som må tas når det gjelder denne informasjonen. I Tromsø og Finnmarken ble det bygget statsinternater utover 1900-tallet. Det ble reist seks internater i Finnmarken mellom 1905 og 1910. Det finnes ikke noe informasjon fra skolestatistikken om elevene på internatene ble ekskludert fra oversikten over elevene med lengre skolevei enn 3 km. Det er nærliggende å tro at de ble ekskludert fra statistikken siden de allerede bodde på skolene de ukene skolen ble holdt. Dersom dette ikke skulle stemme ville det nok ikke påvirke resultatene så mye, da elevmassen på internatene var små og ikke ville påvirke tallene på amtsnivå i noe særlig grad.

---

¹⁰³ NOS IV 084: 223

¹⁰⁴ Romsdal amt var egentlig delt mellom Bergen og Trondhjem stift, der Romsdal og Nord-Møre tilhørte Trondhjem, og Sunnmøre tilhørte Bergen stift. Her er hele Romsdal amt lagt under Trondhjem stift for enkelhets skyld.

3.3.4 LÆRERNE

I landsskolene skulle undervisningen holdes av lærere ansatt i fulltidsstillinger med minst 24 skoleuker årlig. Lærerpostene kunne være særskilt for en av skolenes avdeling eller for begge. Undervisningstid som ikke kunne henlegges til de fullstendige lærerpostene kunne, ifølge loven, bli holdt av hjelpelærere. I fag som sang, gym, tegning og håndarbeid kunne det bli brukt timelærere. Vikarer kunne også benyttes ved behov.¹⁰⁵ Statistikken gir informasjon om antall lærere og lærerinner i faste stillinger i skolene, samt hvor mange av lærerne som har «*bestaat lovbefalt lærerprøve*». Hva var lærerprøven?

For å ansette lærere i en fullstendig post måtte kandidaten ha fylt 20 år og tilhøre statskirken. Det ble krevet at lærerne i første avdeling hadde et vitnesbyrd for at vedkommende hadde bestått en teoretisk og praktisk prøve. I andre avdeling måtte vedkommende ha bestått en avgangsprøve ved et lærerseminarium, eller en tilsvarende prøve. Et bevis på en opptaksprøve til universitetet kunne også bli benyttet som riktig dokumentasjon.¹⁰⁶ Disse prøvene skulle gi adgang til fast ansettelse i folkeskolen, og var det som ble ansett som de lovbefalte lærerprøvene i de statistiske rapportene.

I perioden fra 1891 til 1910 økte antallet lærere. I 1891 var det gjennomsnittlig i Norge 58 elever per lærer, i 1900 hadde dette sunket til 51 og i 1910 var det 49 elever per lærer. Landsgjennomsnittet hadde altså ikke forandret seg veldig mye, men innad i amtene var det større variasjoner. Tabell 4 på neste side viser det gjennomsnittlige antallet elever per lærer i hvert amt. Tabellen viser at det var geografiske forskjeller i lærerbestanden, og kartene i vedlegg 2 bekrefter dette. Nordland amt hadde flest elever per lærer i gjennomsnitt alle de tre årene. I 1891 hadde amtet 76 elever per elev, og dette ble redusert til 59 elever per elev i 1910.¹⁰⁷ Alle amtene reduserte elevantallet per lærer fra 1891 til 1910, utenom Finnmarken som hadde en liten økning fra 48 til 50 elever. Standardavviket ble riktignok halvert, noe som sier at variasjonen rundt gjennomsnittet var betydelig mindre i 1910. Vi kan legge merke til at Finnmarken skilte seg vesentlig fra Tromsø og Nordland amt – spesielt i 1891 – med færre elever per lærer enn i Tromsø og Nordland. En mulig forklaring på dette kan nok være at det var få elever i hver skolekrets på grunn av de store avstandene, og at det var kun én lærer i den kretsen.

Bratsberg, Nedenes og Lister og Mandal skilte seg ut fra resten av amtene. Disse amtene lå nemlig langt under landsgjennomsnittet, og hadde det gjennomsnittlige laveste elevantallet

---

¹⁰⁵ «Lov om folkeskolene paa Landet», (1889)

¹⁰⁶ «Lov om folkeskolene paa Landet», (1889)

¹⁰⁷ En prosentvis nedgang på 17,5, noe som tilsvarte den største nedgangen av alle amtene.

per lærer. Dette er interessante funn siden det ikke er opplagt at disse amtene (alle i Kristiansand stift) skulle ha flere lærere i fullstendige poster. Tabell 4 viser at de største endringene skjedde mellom 1891 og 1900. Standardavvikene var imidlertid litt lavere i 1910 enn i 1900. Tabellen bekrefter at det var regionale forskjeller på lærerkorpsets størrelse i folkeskolene, der Bratsberg, Nedenes, Lister og Mandal og Finnmarken hadde et lavt elevantall per klasse, mens Nordland og Tromsø, og til dels Smaalenene, hadde flere elever per klasse. Søndre – og Nordre Trondhjem hadde den minste reduksjonen av amtene, med litt over 6 prosentvis nedgang i begge amtene.

Tabell 4: Gjennomsnittlig antall elever per lærer i herredskommunene, fordelt på amtene

	1891		1900		1910	
	Gj.snitt	St.av	Gj.snitt	St.av	Gj.snitt	St.av
<i>Hele Norge</i>	58	16	51	12	49	12
Smaalenene	66	12	59	10	56	11
Akershus	60	10	55	8	51	10
Buskerud	53	8	46	8	41	9
Jarlsberg og Larvik	62	12	51	8	46	7
Kristians	64	10	53	10	49	10
Hedemarken	56	17	44	10	40	9
Bratsberg	42	10	39	9	38	8
Nedenes	44	12	39	7	35	8
Lister og Mandal	45	8	42	9	38	8
Stavanger	53	14	50	10	45	9
Søndre Bergenhus	61	13	53	9	51	9
Nordre Bergenhus	55	9	51	6	48	7
Romsdal	63	16	54	12	54	12
Søndre Trondhjem	61	15	54	14	54	11
Nordre Trondhjem	56	13	49	10	50	11
Nordland	76	20	61	11	59	10
Tromsø	71	12	57	8	57	9
Finnmarken	48	15	50	9	50	7

Kilde: tabell 1 i NOS VIII 195, NOS IV 084 og NOS V 218

Vi må huske at det vi har undersøkt her er lærerne i fulltidsstillinger. Det betyr altså ikke nødvendigvis at det var færre lærere i Nord-Norge som sådan, men at det like gjerne kunne være flere vikarer og timelærere. På tross av dette er funnene verdifulle. Å ha lærere i faste stillinger var nok det beste for elevene da dette ville gi mer kontinuitet i undervisningen. Det ble satt strengere krav til lærerne i fast ansettelse enn vikarer og hjelpelærere, og vi kan dermed anta at kvaliteten på undervisningen ville bli bedre med faste lærere.

Et annet problem med disse tallene handler om kretsinndelingene. Vi kan bruke Kautokeino som eksempel. I 1900 var det 54 elever i folkeskolene fordelt på tre kretser (skoler). Kommunen hadde to lærere i fullstendig post. Dette betyr sannsynligvis at en av lærerne holdt skoler for begge kretsene til ulike tidspunkt. I flere av kommunene i Finnmarken var undervisningstiden lav, og lærerne kunne holde skole i 12 uker i en krets før han reiste videre til en ny krets og holdt undervisning i nye 12 uker der. Dette betyr at tallene viser kun hvor mange elever det var per lærer i kommunene, og ikke de faktiske tallene. Tabell 4 viser hvor stor variasjon det var mellom amtene i landet, så vi kan anta at var forskjeller i lærermassen i forhold til elevantallet selv om dette med kretsene i herredskommunene spilte inn.

Hvor mange av lærerne som hadde bestått en lovpålagt prøve kan også si noe om kvaliteten på undervisningen og dermed også skoletilbudet. Selv om det ifølge loven var pålagt at lærerne i full stilling hadde bestått en form for prøve var det ikke alle lærerne som hadde et slikt bevis. Vi har kun informasjon fra 1900 og 1910 når det gjaldt dette. I 1900 hadde 96,76 prosent av lærerne bestått en slik prøve, og i 1910 hadde tallet økt til 98,29 prosent. Med andre ord var det fortsatt noen faste lærere som ikke hadde bestått en lovpålagt prøve, men tallene er likevel overraskende høye. I 1900 var det Finnmarken amt som hadde den laveste prosentandel av lærerne med bestått lovbefalt prøve på 92,4 prosent, tett etterfulgt av Lister og Mandal med 92,6 prosent. Nordre Trondhjem hadde størst prosentandel med 99,6 prosent. I Karasjok i Finnmarken og Solum i Bratsberg hadde ingen av lærerne bestått en slik prøve.

3.4 ARBEID, UVÆR OG DOVENSKAP – ELEVENES SKOLESØKING

«Intet barn, som er elev af folkeskolen, maa være fraværende fra samme, med mindre det er hindret ved sygdom eller andet forfald, som kjendes gyldigt, eller dertil har faaet skolens tilladelse», sto det i land – og byskoleloven fra 1889.¹⁰⁸ Dersom foreldrene eller husbonden ikke ga en god grunn for elevs fravær fra undervisningen kunne de bli ilagt en bot på mellom 1 og 25 kr dersom *«formaning og advarsel forgjæves er anvendt.»*¹⁰⁹

Elevenes forsømmelser (fravær) var en viktig del av de statistiske rapportene. Fravær i allmueskolene var nemlig et stort problem både på bygda og i byene. Ifølge Johannes Helgheims utregninger av fraværet i byene var det oppe i 55 prosent i 1830 og 34 prosent i 1845.¹¹⁰ I 1860 fikk man også fraværstall fra allmueskolene i landdistriktene. I byene var det 28 prosent fravær, mens det i bygdene var 24 prosent. Fraværet var litt høyere i

---

¹⁰⁸ Paragraf 14, «Lov om Folkeskolen paa Landet», (1889); Paragraf 16, «Lov om Folkeskolen i Kjøbstæderne», (1889)

¹⁰⁹ Paragraf 15 «Lov om Folkeskolen paa Landet», (1889)

¹¹⁰ Helgheim, 1981: 157

herredskommunene, men etter 1870 gikk nedgangen i fraværet raskere i byene enn i herredskommunene.¹¹¹ Reduksjonen av fraværet skyldes flere ting. En skoleadministrasjon som økte innsatsen for å forminske fraværet gjennom flere tiltak i administrasjonen, ekspansjon i skoleutbygging og flere ansatte lærere kan trekkes fram som årsaker. Samtidig kan det ha vært en mentalitetsendring hos foreldrene til barna der skolegang i større grad ble ansett som viktig.¹¹²

I et skriv fra kirke – og undervisningsdepartementet i 1880 kom kravet om systematiske spesifikasjoner for grunnene til fraværet.¹¹³ Fraværet ble spesifisert som sykdom (s), gyldig grunn (g) og ugyldig grunn(u). Fraværet av annen gyldig grunn var; (a) Når elevene fikk tillatelse fra skolen til å være fraværende, (b) når noen i hjemmet hadde en smittsom sykdom og eleven ikke kunne dra på skolen, (c) når eleven eller elevens hjem hadde «utilregnelig grunde» som f.eks uvær, (d) «Naar Mangel paa Sko eller Klæder har hindret». Det vil si at fattigdom kunne bli ansett som en gyldig grunn for fravær. Det sto likevel i dette skrivet at fattigdom som årsak til fravær kunne være vanskelig å avgjøre og at det ville kreve mye arbeid for læreren å finne ut av det. Alle forsømmelsene som ikke skyldtes sykdom eller annen gyldig grunn skulle anses som ugyldig forsømmelse.¹¹⁴

Vi må være kildekritiske når det gjelder fraværstallene. Selv om disse instruksjonene fantes for hva som skulle kategoriseres som gyldig og ugyldig fravær kunne det være mange smutthull og dilemmaer i registreringen av fraværet. Selve talloppgavene er sannsynligvis til å stole på – det var fraværstallene som skulle legge grunnlag for strengere sanksjoner som for eksempel mulkt.¹¹⁵ Fraværet var også viktige i de statistiske beretningene om folkeskolevesenet som grunnlag for sammenligning over tid, og for å spore fremgang i skolevesenet lokalt og nasjonalt. *Fraværsgrunnene* var derimot en annen sak. Som Edvardsen skriver, la lærerne egne vurderinger i notatene av fraværsgrunnene.¹¹⁶ Instruksjonene om hva som skulle regnes som ugyldig og gyldig fravær bidro nok til en mer universell protokollføring. Likevel kunne lærernes vurdering av fraværet noteres ulikt. Allmuen kunne også oppgi falske årsaker til fraværet. Selv om lærerne kunne vurdere fraværet på ulike måter er talloppgavene om fraværet verdt å undersøke da fraværet var et pågående problem i både allmueskolen og folkeskolen.

I boka *Grunnskolen 250 år: gløtt inn i skoleutviklinga i Troms* har Tor E. Lund skrevet

---

¹¹¹ Helgheim, 1981: 167

¹¹² Helgheim, 1981: 168

¹¹³ Helgheim, 1981: 160

¹¹⁴ Helgheim, 1981: 160

¹¹⁵ Edmund Edvardsen, *Den gjenstridige allmue: skole og levebrød i et nordnorsk kystsamfunn ca. 1850-1900*, (Oslo: Solum forlag, 1996): 24

¹¹⁶ Edvardsen, 1996: 24

om noen av fraværsgrunnene han fant i skoleprotokoller fra Nordreisa.¹¹⁷ Mye av fraværet skyldtes arbeid; «Passet børnene», «Paa Lofotfiske», «Hentede poteter i Fosnes» og «Foretrak stenkjæring for skolegang». Notater som «Manglet kleder» og «Madløs» vitner om fattigdommen som kunne hindre elevene fra å dra på skolen. Arbeid og fattigdom kunne registreres som gyldig fravær dersom arbeidet var godkjent av skolen. Det var også fraværsgrunner som var entydig ugyldig og kunne kategoriseres som skulk. Notatene «Dovenskab», «Ligegyldighet i høyeste grad» og «Vilde ikke gå på skolen, skjønt moderen bad ham» vitner om dette.¹¹⁸ Skoledirektøren for Tromsø stift Karl Aas skrev dette om forsømmelsen i stiftet i skolestatistikken for 1900:

Denne sa overordentlig store forskjjel i forsømmelsesprocenten mellem de forskjellige skolekommuner skyldes naturligvis forskjellige aarsager. Dels spiller naturforholdene ind. I Distrikter som Bardo, Saltdalen og Nesseby er adkomsten til skolen lettere. I andre distrikter som i Helgeland, paa øerne – eller overhodet i de rene kystdistrikter – er adkomsten ofte særdeles vanskelig. Atter paa andre steder kan adkomsten være nogenlunde rimelig, men sansen for skolen er mindre sterk, befolkningen mindre vaagen. Hertil kommer da fattigdommen. Samvirkende er disse to sidstnævnte aarsager i enkelte distrikter. Ofte kommer da hertil vanskelig adkomst.¹¹⁹

3.4.1 BYSKOLEELEVENES FRAVÆR

I 1891 hadde hver elev i gjennomsnitt 21 fraværsdager i løpet av et år, og dette tilsvarte 9,4 prosent av undervisningstiden. I 1900 og 1910 var det henholdsvis 7,5 prosent og 6 prosent fravær i de norske byene. Det var variasjon i hvor mye fravær det var fra by til by. Dette er tydelig om vi ser på byene fordelt på stiftene. I 1891 var det i Tromsø stift 15,1 prosent fravær i gjennomsnitt på de fem byene i stiftet, mens det i Bergen stift (Bergen og Florø) var i gjennomsnitt 5,2 prosent fravær. Tabell 5 på neste side viser fraværspersent i noen av byene i Norge i 1891, 1900 og 1910. Tabellen viser det prosentvise fraværet av den lovbevalte undervisningstiden.

---

¹¹⁷ Tor E. Lund, «Skolefravær i Nordreisa før århundredskiftet» i «*Grunnskolen 250 år: gløtt inn i skoleutviklinga i Troms*», Elling Ellingsen og Reidun Mellem (red.), (Tromsø: Skoledirektøren i Troms: 1989) :123

¹¹⁸ Tor E. Lund, 1989: 123-124

¹¹⁹ NOS IV 084: 259

Tabell 5 : Prosentvis fravær i norske byer

By	1891	1900	1910
Kristiania	7,7	6,2	5,0
Bergen	5,6	5,9	5,5
Stavanger	7,7	5,7	4,8
Trondhjem	9,5	6,4	5,1
Tromsø	11,5	7,1	7,1
Vardø	17,8	14,9	8,8
Sogndal	17,8	19,0	14,7
Lillehammer	4,8	3,1	5,7
Langesund	23,2	8,8	7,0

Kilde: Tabell 1 i NOS VIII 195, NOS IV 084 og NOS V 218

Tabellen illustrerer hvordan fraværet varierte mellom byene. De største byene Kristiania, Bergen, Stavanger og Trondhjem hadde alle et fraværnivå som var lavere enn landsgjennomsnittet for byene alle tre årene. Langesund hadde usedvanlig høyt fravær i 1891, med 23,2 prosent av undervisningstiden, mens Lillehammer lå under landsgjennomsnittet og hadde i 1900 kun 3,1 prosent fravær. Tromsø, Vardø og Sogndal hadde et høyere fravær enn de store byene.¹²⁰ Det var altså store forskjeller i fraværnivået i de norske byene i denne perioden. I kapittel 5 skal vi se om det fantes noen statistiske sammenhenger mellom fraværet og kommunens næringsstruktur og geografiske forhold. Hvordan var fraværet fordelt?

Tabell 6 på neste side viser den gjennomsnittlige fordelingen av fraværsgrunnene i 1891 og 1910. Øverst vises gjennomsnittet av alle de norske byene, mens resten av tabellen viser byene fordelt på stiftene. Tabellen viser at det ugyldige fraværet sank fra 1891 til 1910. I alle stiftene var det en gjennomsnittlig nedgang i det ugyldige fraværet. Det var fravær grunnet sykdom som i 1910 var størst. I 1891 var også sykdomskategorien størst, men i Tromsø stift var det mer ugyldig fravær enn fravær grunnet sykdom. Det er flere interessante ting det er verdt å bemerke fra tabellen. For det første, at prosenten over det ugyldige fraværet ble så mye redusert i denne perioden er overraskende. En slik reduksjon på disse 20 årene antyder en aktiv bekjempelse av fravær og en mentalitetsendring hos foreldrene. For det andre, det ugyldige fraværet i Bergen stift (Bergen og Florø by) var mye lavere enn landsgjennomsnittet i 1891. For det tredje, Tromsø stift hadde den største prosenten av ugyldig fravær både i 1891 og 1910.

---

¹²⁰ Som jeg skrev i kapittel 1 undersøker beskriver jeg alle ladestedene og kjøbstedene som byer. Mens Tromsø og Vardø hadde status som kjøbstad var Sogndal et ladested. Sogndal hadde likevel en byskoleordning.

Selv om det ugyldige fraværet ble kraftig redusert til 1910, var det ugyldige fraværet mer en dobbelt så stort som i de andre stiftene.

Tabell 6: Fraværsgrunnene i de norske byene i 1891 og 1910, fordelt på stiftene, i prosent

	1891			1910			
	Sykdom	Gyldig	Ugyldig	Sykdom	Gyldig	Ugyldig	
Alle byene	53,0	26,7	20,3	Alle byene	75,3	18,2	6,5
Kristiania	51,0	27,9	21,1	Kristiania	73,7	20,6	5,9
Bergen	65,3	27,2	7,6	Bergen	77,6	20,1	2,3
Hamar	63,7	24,7	11,6	Hamar	80,4	16,4	3,2
Kristiansand	53,8	29,1	17,1	Kristiansand	75,2	19,9	4,9
Trondhjem	56,9	22,6	20,6	Trondhjem	83,0	11,5	5,6
Tromsø	38,6	19,1	42,3	Tromsø	69,9	14,2	15,9

Kilde: Tabell 1 i NOS VIII 195 og NOS V 218

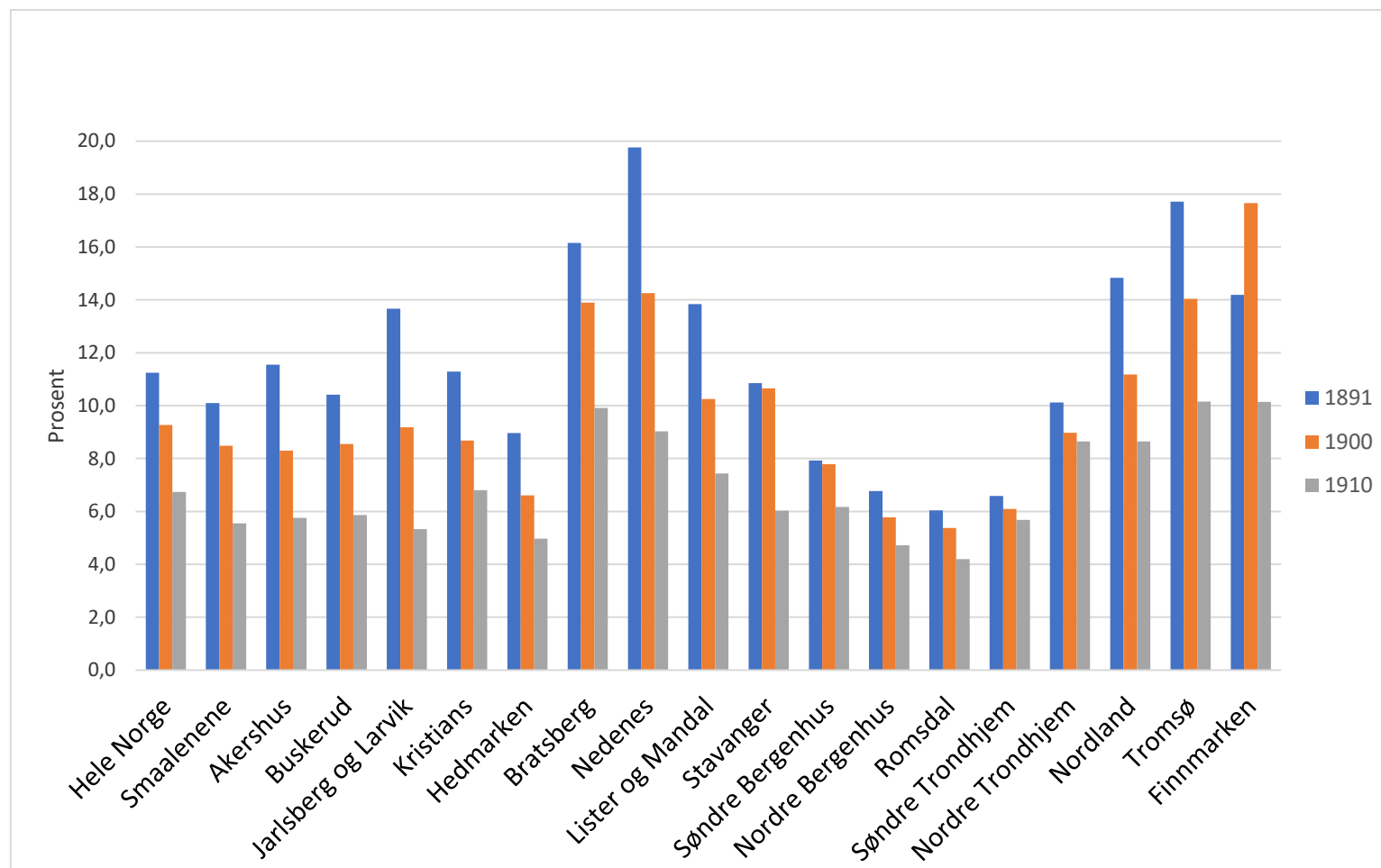
Det var altså store forskjeller i fraværsgrunnene mellom byene i de ulike stiftene. Dette kan lett illustreres ved å se på fraværsgrunnene i noen utvalgte bykommuner i 1891. Byen med den laveste fraværsprosenten for ugyldig fravær i 1891 var kjøpstaden Molde hvor det ugyldige fraværet sto for 1 prosent av alt fraværet. Dette var bemerkelsesverdig lavt på landsbasis, og sammenlignet med de to andre byene Romsdal amt skilte Molde seg også ut. I Kristiansund var det ugyldige fraværet på 12,5 prosent og i Aalesund var det på 14,6 prosent. En mulig årsak til disse funnene kan være at det har skjedd en feil i noteringen av kildene, og at resultatet er feil. Likevel virker dette usannsynlig når flere byer hadde noenlunde lik ugyldig fraværsprosent som Molde. I Florø var det ugyldige fraværet på 1,7 prosent og i Horten var det 1,6 prosent. Kan det være at lærerne i disse byene godtok mer fravær som gyldig enn andre steder i landet? På den andre siden av skalaen var det Hammerfest i Finnmarken som hadde det høyeste ugyldige fraværet på 59 prosent i 1891. Tett etterfulgt av Steinkjer i Nordre Trondhjem amt med 55 prosent og Son i Akershus med 54,9 prosent ugyldig fravær. Dersom vi ser på fraværsårsakene for disse byene i 1910 ser vi at trenden var noe lik. Florø hadde den laveste prosentandelen ugyldig fravær med 0,4 prosent. I Molde var det ugyldige fraværet på 1,5 og i Horten på 3,3. Det vil si at det hadde økt litt i begge byene, men var fortsatt på et lavt nivå sammenlignet med landsgjennomsnittet på 6,5 prosent. Hammerfest hadde fortsatt den høyeste andelen ugyldig fravær med 45,9 prosent i 1910. Siden det var de samme byene som hadde det høyeste og laveste fraværet i 1891 og 1910 betyr det at det ikke var tilfeldig. I kapittel 5 skal vi se om det var noen årsaker til disse store forskjellene i fraværet.

3.4.2 ELEVENES FRAVÆR PÅ SKOLENE I HERREDSKOMMUNENE

Vi skal undersøke fraværet for elevene på landsbygda på samme måte som i byene. I 1891 hadde hver elev i gjennomsnitt 6 fraværsdager i løpet av et år. Dette høres kanskje ikke så mye ut, men siden det gjennomsnittlig var 57 undervisningsdager i året tilsvarte dette 11 prosent av undervisningstiden. I 1900 var det fortsatt gjennomsnittlig 6 fraværsdager per elev i løpet av året, men siden undervisningstiden hadde økt tilsvarte dette 9 prosent av undervisningstiden. I 1910 var tallet nesten 5 fraværsdager, og det tilsvarte 6,7 prosent av undervisningstiden. Fraværet i landet ble altså redusert fra 1891 til 1910, og figur 3 på neste side viser denne nedgangen både i Norge og fordelt på amtene. Tallene er prosentandelen fraværsdager av det totale antallet undervisningsdager.

Som vi ser av figuren, var det forskjeller på fraværet i herredskommunene i amtene. Vi kan legge merke til flere ting i diagrammet. For det første, var det noen amt som skilte seg ut med et høyt fravær alle årene. I Nedenes i 1891 ble nesten 20 prosent av undervisningstiden i gjennomsnitt forsømt, og hadde den høyeste prosentandelen i alle amtene disse tre årene. Fraværet var høyt også i naboamtene Lister og Mandal og Bratsberg. Dette er overraskende tall. Byene i disse tre amtene hadde ikke høyere fravær enn byene ellers i landet. Fraværet var også høyt i de tre nordligste amtene. For det andre, Finnmarken var det eneste amtet hvor fraværet økte i perioden. I 1891 hadde amtet i gjennomsnitt 14,2 prosent fravær, og dette økte til 17,7 i 1900. Dette er et interessant funn, men det er vanskelig å si noe om årsakene til akkurat dette. Tromsø, Finnmarken og Bratsberg var amtene som i 1910 hadde det høyeste fraværet på rundt 10 prosent. For det tredje, fraværet var lavere i et geografisk område. I amtene langs kysten på Vestlandet, fra Søndre Bergenhus til Søndre Trondhjem, var fraværet lavere enn i de andre amtene, og denne trenden var gjeldene alle tre årene. Fraværet var der under 8 prosent i amtene, og Romsdal hadde det laveste fraværet med 4,2 prosent i 1910.

Figur 3: Fraværsdager i herredskommunene fordelt på amtene, i prosent

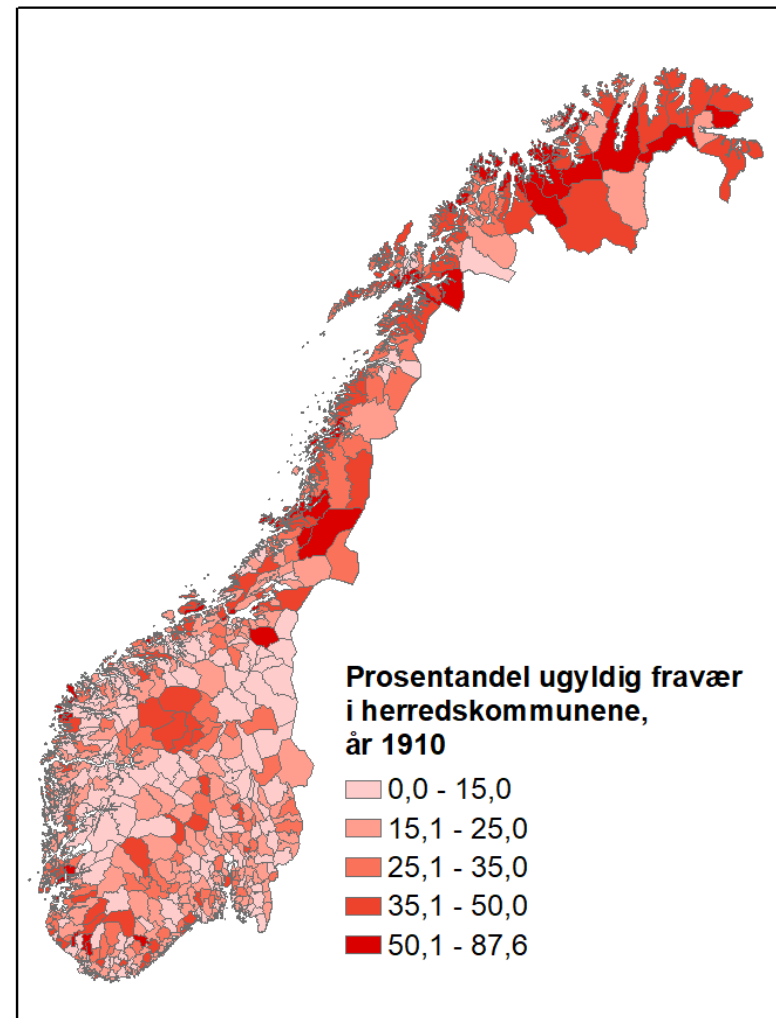
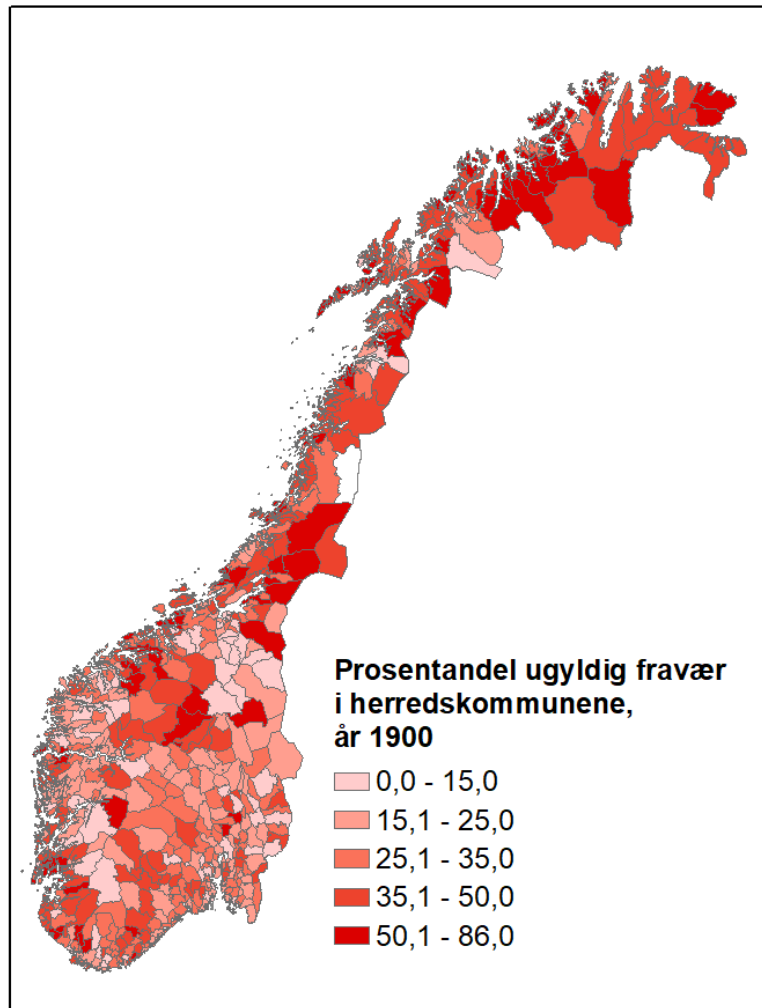

Kilde: Tabell 1 i NOS VIII 195, NOS IV 084 og NOS V 218

På samme måte som i bykommunene ble fraværet delt inn i fravær grunnet sykdom, annet gyldig fravær og ugyldig fravær. I herredskommunene ble denne informasjonen rapportert i 1900 og 1910, mens det i statistikken for 1891 kun ble registrert den samlede forsømmelsen. Kartene på neste sider viser prosenten av fraværet som var ugyldig i 1900 og 1910. Det er tydelig at det ugyldige fraværet var mindre i flere kommuner i 1910 enn i 1900. Nord i Hedemarken, og i visse deler av Midt-Norge, ble det ugyldige fraværet redusert. Sør-Øst i Romsdal ble også det ugyldige fraværet redusert i flere kommuner. Et område nord i Kristians amt rundt Lom og Sjøk skilte seg ut begge årene fordi det ugyldige fraværet var høyere der enn nabokommunene. I flere kommuner i Nordre-Trondhjem amt, som for eksempel Grong og Høylandet, var det ugyldige fraværet høyt begge årene, og det var store forskjeller mellom amtene Nordre – og Søndre Trondhjem. Kartene viser også at fraværet i Nord-Norge var høyere enn ellers i landet, spesielt de nordligste kommune i Tromsø amt og kommunene i Finnmarken amt hadde en høy prosentandel ugyldig fravær. Det ugyldige fraværet i hele Finnmarken amt ble i gjennomsnitt redusert fra 49 prosent i 1900 til 43 prosent i 1910. Det ugyldige fraværet ble altså noe redusert, men nedgangen var mindre enn for eksempel i Stavanger amt hvor det ugyldige fraværet ble redusert fra 41 til 28.

Det var riktignok store forandringer i fraværet i noen av kommune. I Karasjok sto det ugyldige fraværet for nesten 80 prosent av alt fravær i 1900. I 1910 var det ugyldige fraværet på kun 19 prosent, og kommunen skilte seg fra nabokommunene med lite ugyldige fravær. Det er vanskelig å si noe om årsakene til dette med mitt kildegrunnlag, men det er sannsynlig at det har vært en aktiv innsats for å redusere fraværet i kommunen

Kart 3: Prosentandel ugyldig fravær i herredskommunene, år 1900 og 1910

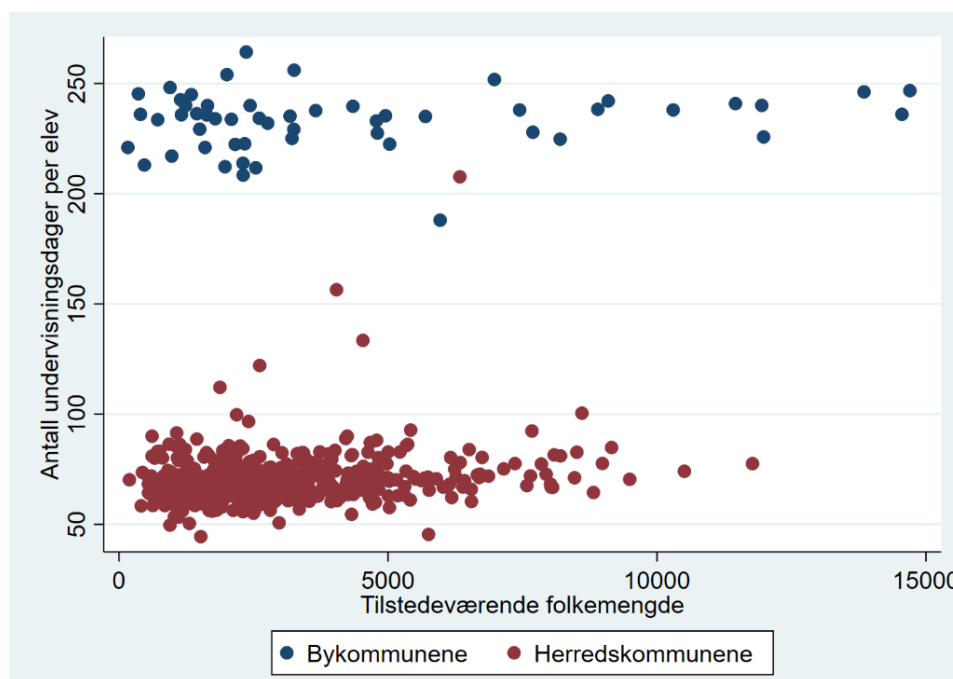

Kilde: tabell 1 i NOS IV 084 og NOS V 218

3.5 SAMMENLIGNING AV SKOLETILBUDET OG FRAVÆRET I BYSKOLENE OG SKOLENE I HERREDSKOMMUNENE

Det har blitt nevnt flere ganger at det var forskjeller mellom byskolene og skolene i herredskommunene. Dette var en egenskap ved folkeskolene utover 1800-tallet. Selv om skolelovene i 1860 og 1889 ville minske forskjellene og forbedre undervisningen, var det etter 1890 fortsatt ulikheter i skolevesenet. I dette kapittelet har vi undersøkt skoletilbudet og fraværet i by – og landsskolene hver for seg for å undersøke disse forskjellene. Variablene som har undersøkt deler av skoletilbudet viser at det var tydelige forskjeller mellom byene og herredene. Den viktigste variabelen for å undersøke skoletilbudet i folkeskolene var undervisningstid. Skolelovene satte ulike krav til undervisningstid og funnene bekrefter disse forskjellene ytterligere. Mens det i 1891 var i gjennomsnitt 223 undervisningsdager per elev i byene var det samme tallet 57 dager i herredskommunene. Elevene i byskolen fikk nesten 4 ganger mer undervisning enn barna i landsskolen.

Figur 4: Antall undervisningsdager per elev fordelt på kommunene etter folkemengde i 1900, (kommuner under 20 000 innbyggere)¹²¹

Kilde: NOS IV 084, folketellingen 1900

¹²¹ For å kunne visualisere scatter plottet på best mulig måte er de seks kommunene med befolkning over 20 000 fjernet: Kristiania, Bergen, Trondhjem, Stavanger, Aker og Drammen som er ekskludert fra grafen.

Figur 4 viser antall undervisningsdager fordelt på kommunene etter folketall i året 1900. Her kan vi tydelig se forskjellene mellom undervisningstiden i bykommunene og herredskommunene. De to herredskommunene med over 150 undervisningsdager per elev er som sagt tidligere Barbu (207 dager) og Oddernes (156 dager). Disse lå i nærheten til kjøbsteder, og kan ha hatt en byskoleordning. Dersom de ikke hadde det, var det nok beliggenheten til disse kommunene som gjorde at undervisningstiden var høyere enn gjennomsnittet. I 1910 hadde undervisningstiden økt i by – og landsskolene, men det var fortsatt nesten like stor forskjell i undervisningstiden (byene 234 dager og herredene 73 dager per elev).

Når det gjaldt klassestørrelse har vi ikke tall fra hele perioden, men funnene viser at det var forskjeller. I 1910 var det i gjennomsnitt 27 elever per klasse i byene, og i herredskommunene var det 19 elever per klasse. Som jeg skrev i 3.3.1 skyldtes dette sannsynligvis hvordan skolene ble organisert ved at små skoler i herredskommunene fikk undervisning samlet på tvers av alder. Elevantallet per lærer i fast stilling var i 1891 på gjennomsnittlig 47 i byene og 58 i herredskommunene. I 1910 var det samme tallet 34 i byene og 49 i herredskommunene. Det var altså flere lærere i fast stilling i byene enn på landsbygda. Vi vet ikke om dette betydde at det var flere vikarer og timelærere i byene, eller om det faktisk var færre lærere i landsbyskolene. Det er sannsynlig at sistnevnte er korrekt da mange av skolene i herredskommunene var små med kun en lærer på hver skole.

Innledningsvis i kapittelet skrev jeg at vi må være forsiktig med å bastant påstå hvilke faktorer som bidro til at skoletilbudet var bedre eller dårligere i kommunene. Jeg vil likevel påstå at det er et sterkt grunnlag for å si at skoletilbudet var bedre i byskolene enn i herredskommunene. I tillegg til mindre undervisningstid og færre lærere hadde elevene i skolene på landsbygda ofte lang reisevei til skolene – som for øvrig hadde dårligere standard enn mange av skolene i de større byene – og 7 prosent av elevene ble fortsatt undervist i omgangsskoler i 1891.

Når det gjaldt fraværet var forskjellene ikke like store som for eksempel undervisningstiden. I 1891 var det 9,4 prosent gjennomsnittlig fravær i de norske byene mens det i herredskommunene var 11 prosent. I 1900 var de samme tallene 7,5 prosent for byene og 9 prosent for herredskommune. I 1910 hadde det gjennomsnittlige fraværet i bykommunene og herredskommunene nådd et noenlunde likt nivå hvor det var 6 prosent fravær i gjennomsnitt i byene og 6,7 gjennomsnittlig i herredskommunene. Som sagt i del 3.4 var ikke fraværet så ulikt mellom byene og landsbygda før 1870, men da gikk nedgangen i fraværet raskere i byene enn på landsbygda og forskjellene ble større. Mine funn viser at i 1910 hadde fraværnivået blitt

noenlunde likt i bykommunene og herredskommunene. Tabell 7 under viser dette og samtidig hvordan variasjonen rundt den gjennomsnittlige fraværsprosenten ble redusert både i byene og herredskommunene. Standardavviket var høyere i herredskommunene. Her er det viktig å huske på at antallet herredskommuner var betydelig større enn antall bykommuner, og at det dermed ville være større sannsynlighet for mer variasjon.

Tabell 7: Fraværet i byene og herredskommunene

	Byene		Herredskommunene	
	%	St.av	%	St.av
1891	9,4	4,6	11,2	6,2
1900	7,5	2,9	9,3	4,7
1910	6	1,8	6,7	3,7

Kilde: tabell 2 i NOS VIII 195, NOS IV 084 og NOS V 218

Når det gjelder fraværsgrunnene var det større forskjeller mellom byene og herredskommunene. Her har vi som sagt kun årstallene 1900 og 1910 å forholde oss til siden 1891-statistikken for herredskommunene ikke oppga noen fraværsgrunner. I 1900 var det ugyldige fraværet i byene på 10,5 prosent (gjennomsnittlig prosent ugyldig fravær av det totale fraværet) mens det i herredskommunene var 32,6 prosent. I 1910 var det 6,5 prosent ugyldig fravær i byene og 24 prosent i herredskommunene. Dette vil si at mens selve fraværet var noenlunde likt mellom byene og herredskommunene i 1900 og 1910, så var det store forskjeller i fraværsgrunnene. I både 1900 og 1910 var det i gjennomsnitt tre ganger så mye mer ugyldig fravær i herredskommunene enn i byene!

3.6 OPPSUMMERING

Dette kapittelet har undersøkt noen deler av skoletilbudet og fraværet i folkeskolene i bykommunene og herredskommunene i perioden fra skolelovene kom i 1889 til året 1910. Statistikken som kapittelet er basert på er fra årene 1891, 1900 og 1910. 1891 var det siste året hvor den gamle lovens (fra 1860) bestemmelser om blant annet skoletid og kretsinndeling fortsatt var gjeldene. Mine funn viser tydelig at det skjedde en endring i både fraværet og skoletilbudet fra 1891 til 1910, der de største endringene skjedde mellom 1891 og 1900. Et godt eksempel på dette var undervisningstiden i folkeskolene i herredskommunene. I 1891 var det i gjennomsnitt 57 undervisningsdager i året, og i 1900 hadde dette økte til 70 dager. Dette tilsvarte 2 uker mer undervisning i året. I 1910 hadde det samme tallet økt til 73 dager.

Innledningsvis stiltes det overordnende spørsmålet for kapittelet: *hvor stor variasjon var det i skoletilbudet og fraværet i folkeskolene, og fantes det geografiske mønstre for skoletilbudet og fraværet?* Det var definitivt geografisk variasjon i skoletilbudet og fraværet i folkeskolene i perioden. Den største variasjonen i skoletilbudet var mellom byene og herredene. At undervisningstiden i byene var betydelig lenger enn i landsbyskolene i perioden vitner om at skoletilbudet var bedre i byene. I byene var ikke avstandene til skolene stor, mange byer – spesielt de største – hadde flotte, store skolebygninger med flere klasserom. For noen av barna i skolene på bygda var veien til skolene lang og skolehusene var ofte små med dårlig standard. Elevene ble noen steder undervist sammen på tross av alder. Noen steder var det fortsatt omgangsskoler i bygda hvor undervisningen ble holdt på steder som ikke var tilpasset for undervisning. Når det gjaldt fraværet var det litt høyere på landsbygda enn i byene, men det var ikke en stor forskjell. Riktignok var det store forskjeller i fraværsgrunnene, da det var mye mer ugyldig fravær på landsbygda.

I herredskommunene var det geografisk variasjon i alle variablene som ble undersøkt. Et eksempel på den geografiske variasjonen var prosenten av fraværet. Når tallene ble fordelt på amtene viste det seg å være forskjeller fra amt til amt på hvor stort fraværet var. Amtene på Vestlandet hadde lavere fravær enn amtene i Nord-Norge og i de sørligste delene av Norge. I Nedenes var det høyeste fraværet i 1891. Graden av omgangsskoler i 1891 hadde også et geografisk mønster ved at omgangsskolene sør for Trøndelag lå alle langs kysten av Norge.

Funnene viser også at skoletilbudet ble forbedret i perioden, og samtidig sank fraværet. Innføringen av de nye skolelovene og den politiske viljen til å stadig forbedre skolevesenet hadde en positiv effekt på skoletilbudet. Det var nok størst fremgang i skolene på landsbygda; undervisningstiden økte, klassestørrelsene ble mindre, det ble færre elever per lærere og flere lærere hadde bestått den lovbestalte prøven. Det var også en forbedring i byskolene, men ikke like sterk som i skolene i herredskommunene.

Kapittelet har vist at barna i folkeskolene i Norge i perioden 1891 til 1910 ikke fikk det samme skoletilbudet. Skoletilbudet var avhengig av kommunenes bevilgninger samt statsstøtte. Neste kapittel handler nettopp om skolebevilgningene. Hvordan ble skolevesenet finansiert og var det forskjeller i pengebruken på skolene i landet? I kapittel 5 kobles kapittel 3 og 4 sammen i en mer statistisk analyse av skoletilbudet, fraværet og skolebevilgningene

KAPITTEL 4: SKOLEBEVILGNINGENE: UTVIKLING OG VARIASJON

Skolelovene av 1860 og 1889 reformerte som sagt skolevesenet. Folkeskolen skulle gi mer undervisning i flere fag, ha bedre kvalifiserte lærere og undervise barna i egne skolelokaler istedenfor i den ambulerende skolen som var vanlig før 1860. Disse utbedringene førte med seg økte bevilgninger til skolevesenet, både fra kommunene, amtene og staten. Helgheim har skrevet om finansieringen i allmueskolene i bykommunene og herredskommunene frem til 1889.¹²² Ifølge han var utgiftene til skolevesenet høyere i byene enn på landet. Han studerte også lovendringene som førte til økt statsstøtten på 1870-tallet.¹²³ Helgheims interesse var ikke å studere variasjonen i pengebruken på folkeskolevesenet. I dette kapitlet undersøkes skolebevilgningene i perioden 1891 til 1910. Hovedfokuset er å studere hvordan skolebevilgningene var og utviklet seg i perioden, samt å se på hvilke forskjeller det var i kommunenes bevilgninger. Utgiftene til skolevesenet, både i byene og på landet økte fra 1860 til 1889.¹²⁴ Var det etter innføringen av de nye skolelovene store forskjeller mellom investeringene i by- og landsskolene?

Kapittelets struktur er som følger: i kapittel 4.1 undersøkes de generelle utgiftene til folkeskolevesenet fra 1890 til 1910, med fokus på hvordan skolevesenet var en økende utgiftspost for både kommunene, amtene og staten.¹²⁵ I 4.2 undersøkes de ulike utgiftspostene og utviklingen av dem. Her skilles det, på samme måte som i kapittel 3, mellom by- og herredskommunenes utgiftsposter. I 4.3 undersøker jeg den geografiske variasjonen i utgiftsnivået. Jeg viser at det var regionale forskjeller og geografiske mønster for pengebruken i de ulike kommunene. For eksempel, viser funnene at det ble brukt mer penger på folkeskolevesenet i Finnmarken enn på Vestlandet. I 4.4 undersøkes årsakene til de høye bevilgningene i nord, ved å se nærmere på ekstrastøtte regionen fikk fra Finnefondet. Kapitlet oppsummeres i 4.5. De fleste kildene til tallene som er presentert er hentet fra skolestatistikken dersom ikke noe annet er oppgitt.

---

¹²² Helgheim, 1980; Helgheim, 1981

¹²³ Helgheim, 1980: 174

¹²⁴ Helgheim, 1980; Helgheim, 1981:

¹²⁵ Skolestatistikken jeg har benyttet meg av er fra 1891. Dessverre var ikke denne like omfattende som statistikken for 1900 og 1910 i de delene som handlet om hvor mye statsstøtte som ble gitt. Derfor benyttes skolestatistikken fra 1890 til dette fordi den inneholdt denne informasjonen.

4.1 EN ØKENDE UTGIFTSPOST FOR BÅDE KOMMUNENE, AMTENE OG STATEN

Utgiftene til skolevesenet økte i perioden før 1889.¹²⁶ Etter 1889 fortsatte utgiftene å øke. Tabell 8 viser herredene, amtene og byenes ordinære utgifter til de ulike sektorene. Her er «ekstraordinære utgifter» som betaling av gjeld, kommunale eiendommer og fond ikke medregnet.

Tabell 8: Netto ordinære utgifter etter sektor, i prosent

	Herreder		Amter		Byer	
	1890	1910	1890	1910	1890	1910
Kirke	5,8	10,0	-	-	0,3	3,8
Skole, derav...	30,6	29,5	15,4	15,7	22,3	21,8
<i>a. Folkeskolene</i>	30,1	28,0	4,7	9,1	17,7	16,4
<i>b. Høyere alm.sk og annet</i>	0,5	1,5	10,7	6,6	4,6	5,4
Helse/sosial	50,8	35,2	52,8	35,8	30,4	24,4
Off. arbeid	5,3	8,6	19,2	22,0	17,8	17,6
Renter	5,1	8,9	1,5	7,8	13,7	15,7
Øvrige utgifter	4,7	7,8	10,9	18,7	15,5	16,7
Sum	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kilde: Beregnet på grunnlag av NOS X 178, tab. 215, 216 og 217.¹²⁷

Som tabellen viser var det utgiftene til helse- og sosialsektoren som var størst i 1890 og 1910. Selv om denne utgiftsposten var størst, var det også den som hadde størst tilbakegang i perioden. Hovlands forklaring til denne tilbakegangen var at de tradisjonelle fattigutgiftene ikke vokste like sterkt som før.¹²⁸ Skole var en stor utgiftspost for herredene, amtene og byene. I 1890 sto skole for 30,6 prosent av de totale utgiftene til herredskommunene. Av dette gikk 30,1 prosent til folkeskolene, mens bare 0,5 prosent gikk til de høyere allmueskolene og andre, uspesifiserte utgifter. Grunnene til de lave utgiftene til de høyere allmueskolene i herredene var at amtsskolekassen, skolepenger og statsstøtte dekket store deler av disse utgiftene. Årsaken til at det gikk en større prosentandel til høyere allmueskoler og annet (5,4 prosent) i bykommunene skyldtes flere høyere allmueskoler i byene enn på bygdene, samtidig som at kjøpstedene ikke var en del av amtskommunen og fikk derfor ikke støtte fra amtsskolekassen.

Ifølge tabellen hadde utgiftene til skolesektoren en relativ nedgang både i herredene, byene og amtene fra 1890 til 1910. Dette var ikke fordi utgiftene til skolesektoren var nedadgående, men heller at det var en ekspansjon i utgiftene til de andre sektorene i perioden.

¹²⁶ Helgheim, 1980: 174; Helgheim, 1981: 113

¹²⁷ Også gjengitt i Hovland, 1987: 114

¹²⁸ Hovland, 1987: 114

I 1890 var utgiftene til folkeskolevesenet i landkommunene og bykommunene ca. 4,4 millioner, og i 1910 hadde det økt til ca. 10,3 millioner.¹²⁹ Tallet for 1890 må dog modifieres litt. Utgiftene tilknyttet bygging og innkjøp av skolelokaler var ikke inkludert i utgiftsposten for bykommunene. Selv ved å ta dette med i betraktningen er det tydelig at det har vært en ekspansjon i utgiftene til folkeskolevesenet. Utgiftene økte med 133 prosent på 20 år. Det må riktignok med i regnestykket at inflasjonen var noe større i perioden fra 1900 til 1910. Konsumprisindeksen var uforandret fra 1891 til 1897, men var etter 1897 på litt over 10 prosent frem til 1910.¹³⁰

Samtidig som kommunenes utgifter økte, økte også statsstøtten. En viktig del av statsstøtten var tilskudd til lærernes lønninger. Ved skolelovene av 1889 ble det bestemt at 1/4 av lærernes lønn skulle dekkes av staten, men satsen kunne økes til 1/3 i kommuner med svak økonomi.¹³¹ De statlige tilskuddene fikk altså en klarere omfordelingseffekt. I tillegg gikk noe statsstøtte til amtsskolekassene fra Opplysningsvesenets fond. Dette fondet ble etablert i 1821 ved salg av geistlighetens benefiserte gods.¹³² Fondets inntekter skulle holdes adskilt fra statskassen, og skulle brukes på å «fremme opplysning».

Tabell 9: Herredene og byenes samlede utgifter til folkeskolevesenet 1890,1900 og 1910, i kr og prosent

	1890		1900		1910	
	Kr	%	Kr	%	Kr	%
Utgifter	4 405 598	80,0	7 744 047	73,7	10 288 220	64,9
Statsstøtte	1 098 213	20,0	2 764 850	26,3	5 557 082	35,1
Sum	5 503 811	100,0	10 508 897	100,0	15 845 302	100,0

Kilde: NOS III 195, NOS IV 084, NOS V 218

Tabell 9 viser fordelingen av statsstøtten i perioden. Det mest påfallende er at statsstøtten økte fra 20 til 35,1 prosent på de 20 årene. Mens by – og herredskommunenes utgifter fordoblet seg i perioden ble statsstøtten femdoblet. Statsstøtten var på ca. 1 millioner kroner i 1890 og økte til 5,5 millioner i 1910.

¹²⁹ NOS III 195; NOS IV 084; NOS V 218

¹³⁰ Statistisk sentralbyrå, «konsumprisindeks», Hentet 25.02.2020 fra <https://www.ssb.no/kpi?fokus=true>

¹³¹ Hovland, 1987: 115

¹³² H Raabe, «Norges folkeskolevesen i hundrede aar», Kirke – og undervisningsdepartementets jublilæumsskrifter 1914.(J.M Stenersen Forlag: Kristiania, 1914): 5

4.1.1 BYENE

I byene var de samlede utgiftene til folkeskolevesenet ca. 2 millioner i 1890, ca. 4,7 millioner i 1900 og ca. 6,9 millioner i 1910.¹³³ I folkeskolene i byene ble utgiftene dekket av bykommunen, men noe var også statsstøtte. En stor del av statsstøtten til kjøpstedene og ladestedene var bestemt av byskoleloven §15 fra 1889, der ¼ av lærernes lønninger skulle dekkes fra staten.¹³⁴ I 1910 var 1,6 millioner kr bidrag fra staten, og 1,3 millioner av disse var bidrag i henhold til loven.¹³⁵ Vi kan her også se på de samlede utgiftene per elev. I 1890 var ikke utgifter for bygging av nye skoler og innkjøp av skolelokaler medregnet. I tabell 10 er derfor disse utgiftene ekskludert for alle tre årstallene for å gjøre de mer sammenlignbare. I 1900 og 1910 var de samlede utgiftene til bygging og vedlikehold av skolelokaler henholdsvis 617 765 kr og 613 514. Dette antyder at det ikke har vært en spesiell stor økning av disse utgiftene i bykommunene, og at tallene medregnet denne posten ikke ville gjort noen store utslag på tabellen.

Tabell 10: Lokal finansiering vs. Statsstøtte i bykommunene

	1890		1900		1910	
	%	Kr per elev	%	Kr per elev	%	Kr per elev
Lokal finans.	92	40,33	79	43,69	74	49,17
Statsstøtte	8	3,29	21	11,40	26	17,61
Sum	100,0	43,62	100,0	55,09	100,0	66,78

Kilde: NOS VIII 195, NOS IV 084, NOS V 218

4.1.2 HERREDENE

Herredskommunene fikk også statsstøtte til skolevesenet. Utgiftene til folkeskolene i herredene var delt mellom tre instanser – utgifter betalt av herredskassene selv, kretsenes utgifter i antatt verdi av naturalytelser og i kroner, samt amtsskolekassenes bidrag. I herredene var de samlede utgiftene til folkeskolevesenet ca. 3,4 millioner i 1890, ca. 5,7 millioner i 1900 og ca. 9 millioner i 1910.¹³⁶ Tabell 11 på neste side viser andelen lokal finansiering og statsstøtte de tre årene, der lokal finansiering besto av herredenes, kretsenes og amtsskolekassenes utgifter. Tabellen viser at utgiftene per elev økte drastisk de 20 årene. Det var dog statsstøtten som økte mest, hvor

¹³³ NOS III 195; NOS IV 084; NOS V 218

¹³⁴ Paragraf 15 «Lov om Folkeskolen i Kjøbstæderne», (1889)

¹³⁵ NOS V 218: XVI

¹³⁶ NOS III 195; NOS, IV 084; NOS V 218

utgiftene per elev økte fra 3,9 kr i 1890 til 14 kr i 1910. Den lokale finanseringen økte fra litt over 10 kr per elev i 1890 til 18 kr per elev i 1910.

Tabell 11: Lokal finansiering vs. statsstøtte i herredskommunene

	1890		1900		1910	
	%	Kr per elev	%	Kr per elev	%	Kr per elev
Lokal finans.	73	10,5	67	14,8	57	18,0
Statsstøtte	27	3,9	33	7,3	43	14,0
Sum	100	14,4	100	22,1	100	32,0

Kilde: NOS III 195, NOS IV 084, NOS V 218

Sammenligner vi tabell 10 og 11 ser vi at andel statsstøtte i byene var betydelig lavere i byene enn i herredene. Størstedelen av statsstøtten til byene var dessuten lønnstilleggene til lærerne, ikke mer generell statsstøtte som herredskommunene fikk mer av.

Opplysningsvesenets fond støttet kommuner som trengte hjelp til å utbygge skolevesenet. Bykommunene var som regel rikere enn herredskommunene, og dette forklarer hvorfor statsstøtten var lavere i byene. Pengebruken, mål i antall kroner per elev, var betydelig høyere i bykommunene. I 1890 var det 43,6 kr per elev brukt på skolevesenet i byene, mens det var kun 14,4 per elev i herredskommunene. I 1890 var differansen mellom herredene og byene størst, da byene brukte tre ganger mer enn herredene. I 1910 hadde denne differansen blitt redusert til at byene brukte dobbelt så mye enn herredene per elev. Vi har altså sett at utgiftene til skolevesenet økte i perioden, og at herredene fikk mer statsstøtte enn byene. Til nå har vi sett på bevilgningene til folkeskolene på landsbasis samlet for byene og herredene. Men hva besto disse utgiftene av?

4.2 HVA GIKK PENGENE TIL?

I skolestatistikken er de innmeldte opplysningene om bevilgningene de 'faktiske' utgiftene til driften av skolene. Det vil si at utgifter til administrasjonen, avdrag, tilbakebetalte forskudd og renter var oppført som kommunale utgifter, og var derfor ikke medregnet.¹³⁷ Utgiftene var fordelt på ulike poster: lønninger, bygging og vedlikehold av skolehus, leie av skolelokaler, innkjøp av bøker og skolemateriell og pensjoner. For herredskommunene var det også utgifter til innkjøp av lærerjord og til godtgjørelse for kosthold og herberge.¹³⁸ Av disse utgiftspostene var det lønningssposten som var den mest konstante. Læremidler eller vedlikehold av skolehus var ikke «obligatoriske» utgifter, men heller utgiftsposter som kunne variere veldig fra år til år.

Bilde 1: Ofredal skole i Sognefjorden. Eksempel på skolebygningene som ble satt opp i perioden. Skolen ble bygget i 1903. Foto: Martine Valle, 18.04.2019

Utgiftspostene var ikke statiske. Statistikken angir hvor mye som ble brukt på de ulike postene akkurat det aktuelle året. Dette vil si at selv om en kommune brukte lite penger på innkjøp av lærerjord, så betyr ikke det nødvendigvis at skolevesenet ikke eide noe lærerjord i det hele tatt. I landsskoleloven av 1889 ble det bestemt at det skulle i hvert herred være minst en familiebolig med jordvei (lærerjord) av den størrelse at den kunne fø to kyr.¹³⁹ Derfor kunne herredet allerede ha lærerjord, og det vil ikke komme frem av selve statistikken. Det kunne også hende at det tidligere ble brukt penger på å kjøpe lærerjord. Dette betyr ikke at informasjonen er ubrukkelig. For det første, så sier tallene noe om folkeskolenes tilstand akkurat det året og kan brukes til for eksempel å se på lokale forhold eller å sammenligne større geografiske forhold. For det andre, kan man bruke ulike årstall for å se på variasjoner fra år til år.

4.2.1 UTGIFTENE TIL FOLKESKOLENE I BYENE

Det ble kun rapportert de totale bevilgningene til skolevesenet i bykommunene i 1891. Det gjennomsnittlige utgiftsnivået i byene i 1891 var på 31 kr per elev. I 1900 var utgiftspostene i

---

¹³⁷ NOS IV 084: VI

¹³⁸ Det sto i landsskoleloven fra 1860 og 1889 at amtsformannskapet skulle bestemme godtgjørelse for kosthold og herberg under skoletiden (medregnet søndager eller helligdager dersom de kom under skoletiden) som skulle tillegges alle i en fullstendig lærerpost. (se paragraf 22 i landsskoleloven fra 1889). Godtgjørelsen ble bestemt til et vist ukentlig beløp, og var ofte ulik for de kvinnelige og mannlige lærerne.

¹³⁹ Paragraf 24, «Lov om Folkeskolen paa Landet», (1889)

statistikken delt mellom lønninger, vedlikehold og bygging av skolelokaler, leie av skolelokaler, utgifter til skoleinventar og læremidler som for eksempel bøker, pensjoner og andre uspesifiserte utgifter. I 1910 var ikke lengre pensjoner en egen utgiftskategori. Kjøbstedene og ladestedene var ganske ulike i størrelse. For eksempel var det i 1900 kun 24 elever i folkeskolen i Hølen, mens det i Kristiania var 24 049 elever.¹⁴⁰ Kristiania ville naturlig nok ha et større utgiftsnivå enn Hølen. Gjennomsnittlig ble det brukt 54 619 kr på lønninger i byene 1900. Hølen brukte minst, med 1010 kr, mens Kristiania brukte mest med litt over 1,2 millioner kroner på lønninger.

Tabell 12: Utgiftene fordelt på utgiftspostene i de norske byene i år 1900 og 1910, kr per elev

	1900		1910	
	Gj.snitt	St.av	Gj.snitt	St.av
Lønninger	37,2	8,3	50,2	9,5
Bygging/vedlikehold av sk.lokaler	4,4	12,5	4,5	8,0
Leie av skolelokaler	0,2	0,6	0,1	0,2
Skolemateriell og inventar	1,1	0,8	2,5	2,0
Pensjoner	0,4	1,0	-	-
Andre utgifter	5,7	3,0	6,4	3,3
Sum utgifter	49,0	17,7	63,6	14,8

Kilder: Tabell 3 i NOS IV 084 og NOS V 218

Tabell 12 viser den gjennomsnittlige utgiftsbruken på de ulike postene i byene i år 1900 og 1910, og standardavviket som et mål på spredningen rundt gjennomsnittet. I 1900 ble det i gjennomsnitt brukt 49 kr per elev på skolevesenet.¹⁴¹ Lønningsposten var den største posten der 37,2 kr per elev gikk til lærernes lønninger. Den minste posten var leieutgifter som kostet skolevesenet 0,2 kr per elev i gjennomsnitt. De andre utgiftspostene var små i forhold til utgiftene til lønningene. I 1900 var standardavviket høyest på de samlede bevilgningene og på posten for bygging og vedlikehold av skolelokaler. Et høyt standardavvik for de samlede bevilgningene er ikke overraskende siden bevilgningene var mye høyere enn fordelt på de ulike postene. Det er mer overraskende at standardavviket på bevilgningene til bygging og vedlikehold av skolelokaler er høyt, faktisk høyere enn de gjennomsnittlige bevilgningene. Det

¹⁴⁰ Jeg har brukt variabelen «Elever gjennomsnittlig i årets løp», da elevantallet kunne variere i løpet av et år.

¹⁴¹ Dette tallet er mindre enn tallet presentert i tabell 10. Ifølge tabell 10 var utgiftsnivået på 55,09 kr per elev i 1900, mens mine tall gir 49,05 kr per elev. Tabell 3 er laget på grunnlag av presentasjonen av de viktigste resultatene fra skolestatistikken, det vil si at tallet er regnet fram til og presentert der. Mitt tall er basert på Statas utregning av tallvariablene. Jeg valgte å kun se på kommunenes utgifter og ikke inkludere kretsens utgifter. Dette forklarer hvorfor jeg kommer frem til et litt høyere tall enn hva som blir presentert i rapportene.

betyr at det var noen kommuner som hadde betydelig høyere bevilgninger til denne posten. Som tabell 13 under viser kan det for eksempel skyldes Tromsøs bevilgninger til denne posten.

I 1910 var skolebevilgningene økt til 63,6 kr per elev. Bevilgningene til lønningene hadde økt betraktelig, men spredningen rundt gjennomsnittet var også høyere i 1910. Bevilgningene på de andre postene holdt seg noenlunde lik fra 1900 til 1910. Vi ser at det var en økning i alle postene, unntatt utgiftene til å leie skolelokaler. Dette betyr at undervisningen i større grad ble holdt i skolevesenets eide lokaler. For å illustrere hvor ulike bevilgningene kunne være i byene viser tabell 13 de største byenes bevilgninger, samt Tromsøs bevilgninger.

Tabell 13: Utgifter i utvalgte norske byer år 1900, kr per elev

	Kristiania	Stavanger	Bergen	Trondhjem	Tromsø
Lønninger	52,3	38,1	44,5	43,1	35,6
Bygging/vedlikehold	17,9	1,5	1,4	5,0	66,0
Leie av skolelokaler	0,6	0,3	0	0	0,5
S.materiell og inventar	3,3	1,5	1,8	0,9	0,5
Pensjoner	0	0,6	1,3	1,2	0,2
Andre utgifter	16,3	6,0	10,7	7,7	5,9
Sum utgifter	90,5	48,1	59,8	57,9	108,8

Kilde: Tabell 3 i NOS IV 084

Lønningsposten var den største utgiftsposten for disse byene, der Kristiania bevilget mest til denne posten. Kristiania hadde 32 elever per lærer mens Tromsø hadde 42 elever per lærer.¹⁴² De høye bevilgningene i Kristiania kan derfor skyldes høyere lærertetthet, men det er også sannsynlig at lærerlønnene var høyere i Kristiania.

Tabell 13 viser flere interessante ting. For det første brukte ikke Bergen og Trondhjem penger på å leie skolelokaler, mens det var noen leide skolelokaler i de tre andre byene. Det mest fremtredende med tabellen er hvor mye penger Tromsø bevilget til bygging og vedlikehold av skolelokaler, der 66 kroner per elev ble brukt til denne posten. Tromsø brukte nesten fire ganger så mye på bygging og vedlikehold enn Kristiania. Grunnen til dette var at et nytt skolebygg ble reist i Tromsø i år 1900. Folkeskolen skulle ha plass til alle de nesten 900 elevene. I 1900 gikk 44 905 kr til posten, og totalt kom skolen til å koste kommunen 136 000 kroner.¹⁴³ Det var dyrt å bygge en så stor skole som skulle ha plass til alle barna i folkeskolevesenet i byen. I Kristiania gjorde byutvidelsen i 1878 at byen fikk ansvar for flere skolebarn, og en

¹⁴² Statistikken noterer antall lærere i fast stilling. Vi vet dermed ikke hvor mange som var ansatt i midlertidige stillinger

¹⁴³ Nils A. Ytreberg, «*Tromsø bys historie. 2.bind*». (Tromsø: Peder Norbye, 1962): 432

byggerunde på 1880-tallet føre til at fem nye skoler ble bygget. I tiden rundt 1900 ble Lilleborg (1898), Bolteløkka (1898), Foss (1900) og Lakkegata (1902) bygget.¹⁴⁴ I år 1900 ble det brukt 431 078 kr på bygging og vedlikehold av skolebygninger i Kristiania. Denne summen er betydelig større enn hva Tromsø brukte, men antall elever var mye høyere i Kristiania (over 25 000 mot 900 i Tromsø). Dette forklarer hvorfor det ble brukt mer penger per elev på bygging og vedlikehold i Tromsø enn i Kristiania i 1900. Det er også denne posten som gjorde at Tromsø brukte til sammen 108 kr per elev på utgiftene mens Kristiania brukte 90 kr. Det er derfor viktig å understreke at de samlede utgiftene til folkeskolevesenet i Kristiania var betydelig høyere enn i Tromsø – henholdsvis 2,1 millioner kr mot 92 161 kr.

4.2.2 UTGIFTENE TIL FOLKESKOLENE I HERREDSKOMMUNENE

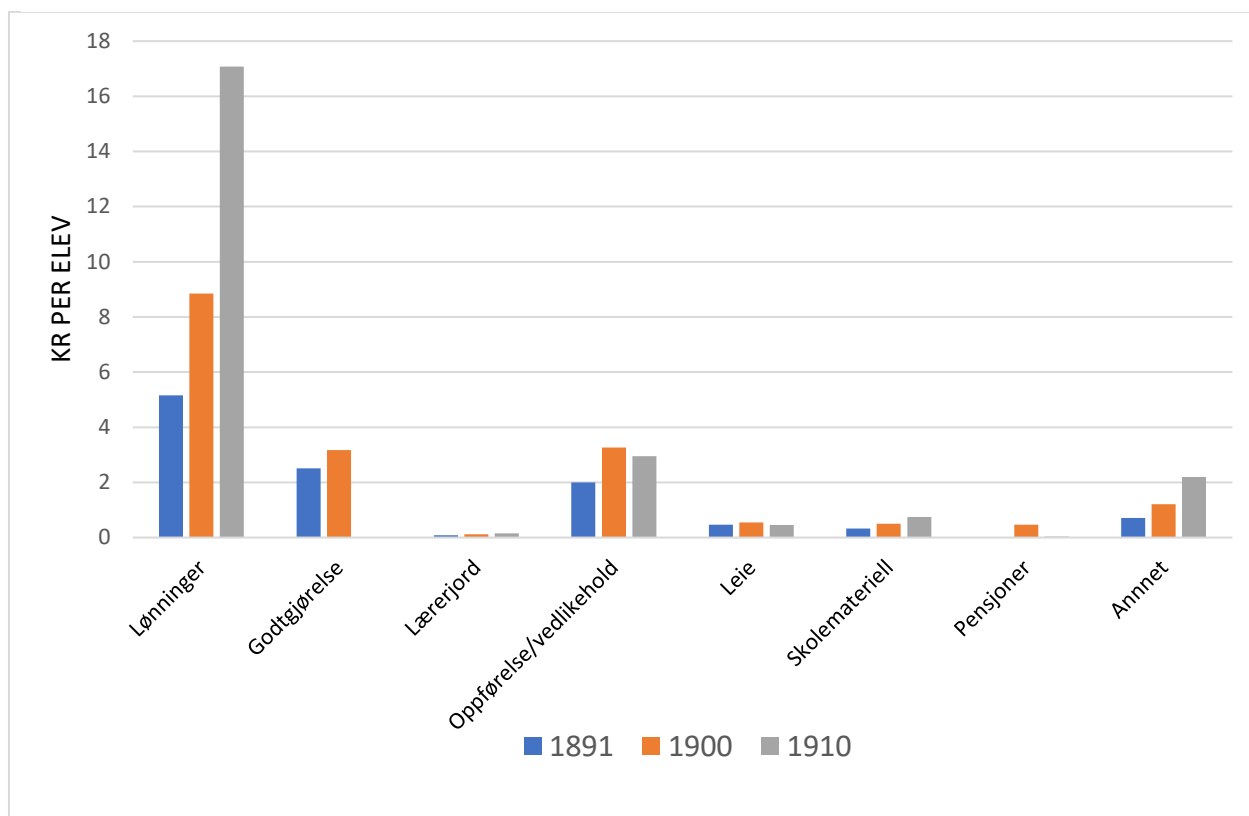
Utgiftene til folkeskolevesenet i herredskommunene ble rapportert i en egen tabell kalt «*Herredskasserenes, verkens og brugs samt kretsens udgifter til folkeskolevesenet i rigets bygder*». Utgiftene var altså delt mellom herredskommunene og kretsens utgifter. Utgiftspostene for kommunene var lønninger, godtgjørelse for kosthold og herberge, innkjøp av lærerjord, oppførelse eller vedlikehold av skolehus, leie av skolelokaler, bøker og andre læremidler samt skoleinventar, pensjoner og den uspesifiserte kategorien. For kretsene var utgiftspostene oppførelse og vedlikehold av skolehus, leie av skolelokaler og annet. I tillegg til disse postene ble det også oppført en post for «antatt pengeverdi av naturalytelser». Jeg har valgt å *kun* fokusere på utgiftene i herredskommunene, og ikke kretsens utgifter.¹⁴⁵ Samlet var kretsens utgifter på 150 000 kr i 1900, mens herredenes utgifter var 4,9 millioner. Kretsens utgifter ville derfor ikke påvirket resultatet i noe særlig grad.

---

¹⁴⁴ Knut Kjeldstadli, «*Oslos bys historie. Den delte byen: fra 1900 til 1948*. Bind 4. (Oslo, J.W Cappelen, 1990) :321; Ranvei Gausdal «Fra allmueskole for få til folkeskole for alle. Oslo-skolens historie fra 1700-tallet til vårt århundre», *TOBIAS* no.1 (1999), hentet 03.03.2020 fra https://www.oslo.kommune.no/OBA/tobias/pdf_arkiv/Tob1999-1.pdf: 5

¹⁴⁵ Når vi videre i oppgaven ser på utgiftene fordelt på de ulike postene var disse de absolutte tallene fra skolestatistikken. Dette vil si at det inkluderer herredenes egne utgifter og statsstøtte.

Figur 6: Utgiftene til folkeskolevesenet i herredskommunene 1891, 1900 og 1910

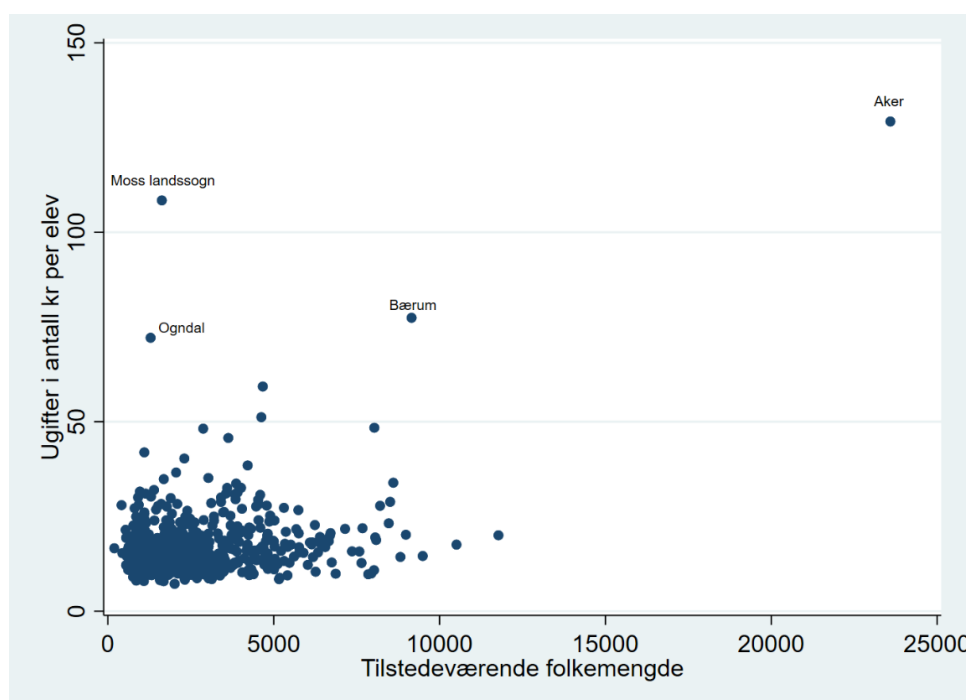
Kilde: Tabell 2 i NOS VIII 195, NOS IV 084 og NOS V 218

I 1891 var de samlede utgiftene til folkeskolevesenet på gjennomsnittlig 11,3 kr per elev. I 1900 hadde dette økt til 17,5 kr per elev og i 1910 var det på 23,5 kr per elev. Standardavvikene var på 6,7 i 1891, 9,9 i 1900 og på 9,1 i 1910. Dette betyr at når det gjennomsnittlige pengebruken økte i periode ble det mer variasjon rundt gjennomsnittet. Noen kommuner kunne altså dra gjennomsnittet kraftig opp. Vi skal se nærmere på dette etterpå. Figur 6 viser utgiftene til folkeskolevesenet i herredskommunene i 1891, 1900 og 1910 fordelt på de ulike postene. Figuren viser tydelig hvor stor lønningsposten var i forhold til de andre postene. Det var også denne posten som ekspanderte mest fra 1891 til 1910. Utgiftene til lønningene ble nemlig doblet fra 1900 til 1910. Pengebruken på innkjøp av lærerjord var minimal alle tre årene, og var på under 1 kr per elev alle tre årene. Utgiftene til leie av skolelokaler var også minimale de tre årene, og bevilgningene til skolematerialer og inventar samt «andre utgifter» økte noe. Det er viktig å bemerke at selv om utgiftene til lærerjord var lave, betyr ikke det at en kommune ikke eide lærerjord. Dette er noe av svakheten med statistikken i min sammenheng. Den sier ingenting om hvor mye lærerjord skolen eide fra før. Dette er for så vidt tilfelle med alle de andre utgiftspostene også, utenom lønningsposten.

Figur 8 viser skolebevilgningene til herredskommunene fordelt etter folkemengde i året 1900. Figuren viser tydelig at noen kommuner hadde et høyere utgiftsnivå. Aker brukte 129 kr

per elev på folkeskolevesenet, mens Moss landssogn bruket 108 kr. Bærum hadde et utgiftsnivå på 77 kr per elev og Ogdal på 72 kr per elev. Det er ikke så overraskende at Aker hadde et høyt utgiftsnivå. Kommunen var den største herredskommunen i Norge etter folketall (23 591)¹⁴⁶ og var en rik kommune. Skolevesenet i kommunen gikk over til en byskoleordning i 1914.¹⁴⁷ Akers høye utgiftsnivå skyldtes et høyere utgifter til lønninger, men den største utgiftsposten dette året var til bygging og vedlikehold av skolelokaler. I 1910 hadde Aker fortsatt et høyt utgiftsnivå, men nå var skolebevilgningene på 88 kr per elev. Det ser altså ut til at utgiftene var spesielt høye i 1900. Nabokommunen til Aker var Bærum, også en relativt rik kommune i nærhet til Kristiania. Vi kan altså legge merke til at de to herredskommunene som brukte mest penger på folkeskolevesenet i 1900 var to herredskommuner som lå like ved Kristiania.

Figur 8: Skolebevilgningene fordelt på folkemengde i herredskommunene, år 1900

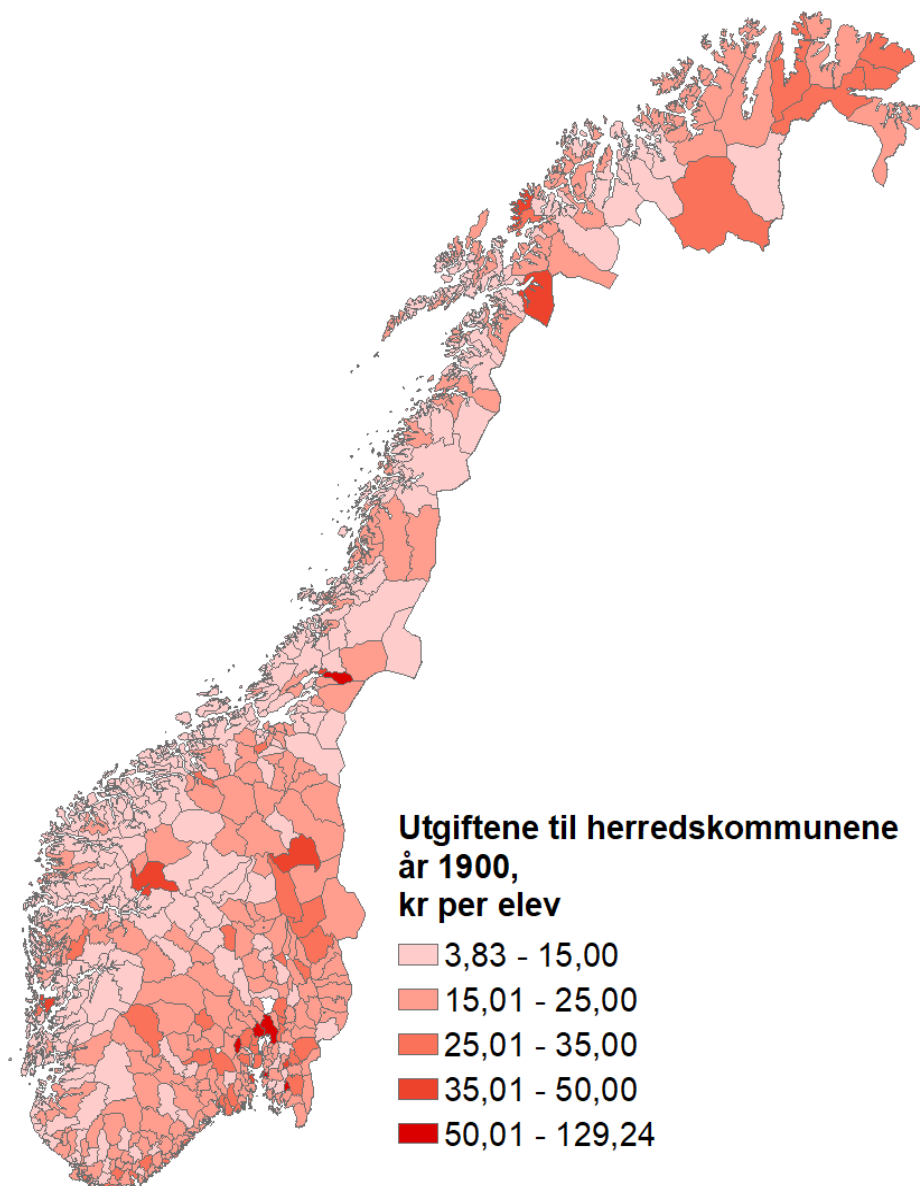

Kilde: NOS IV 084 og folketellingen 1900

¹⁴⁶ Folketellingen 1900, NSD kommunedatabase

¹⁴⁷ Selskabet for Oslo Byes Vel, «Skole – og utdanningshistorie», i *Oslo byleksikon* hentet 18.05.2020 fra <https://oslobyleksikon.no/index.php/Skole-og-utdanningshistorie>

Kart 4: Utgiftene til herredskommunene år 1900, kr per elev

Kilde: Tabell 2 i NOS IV 084

4.3 GEOGRAFISK VARIASJON

Kartet på forrige side viser hvor mange kroner per elev som ble brukt på folkeskolene i herredskommunene år 1900. Kartet bekrefter at det var et geografisk mønster for skolebevilgningene i kommunene. Langs kysten, og da spesielt fra Sognefjorden til Trondhjem, bevilget kommunene lite penger til skolevesenet. Det samme gjaldt i innlandet rundt Lom og Vågå, i store deler av Stavanger amt og visse deler av Nordland amt. Her ble det bevilget mellom 3,8 kr og 15 kr per elev på folkeskolene. De kommunene som hadde de høyeste utgiftene til folkeskolevesenet lå hovedsakelig nært Kristiania. Kommunene med de høyeste skolebevilgningene var som sagt Aker og Bærum. Store deler av Hedemarken amt (kommunene nærmest svenskegrensen) brukte også mer penger på folkeskolene enn, for eksempel, Romsdalen. Vi kan blant annet se et mønster i Østerdalen hvor det ble brukt mer penger enn kommunene lenger vest. Et annet interessant funn ved dette kartet er utgiftene til Tromsø og Finnmarken amt. I spesielt Finnmarken var utgiftene høyere i flere av kommunene enn på Vestlandet. I Kautokeino, Lebesby, Nesseby, Nord-Varanger og Vardø landdistrikt ble det bevilget mellom 25 og 35 kroner per elev. Ankenes i Nordland og Berg i Tromsø amt skilte seg også vesentlig ut, da de var de eneste kommunene i de tre nordligste amtene som hadde bevilgninger på mellom 35 og 50 kr per elev (Ankenes brukte 48 kr per elev og Berg 40 kr per elev).

Vedlegg 3 viser hvor mye penger de ulike kommunene brukte på skolevesenet i år 1891 og 1910. Det er tydelig at utgiftsnivået var betydelig høyere i 1910 enn i 1891. I 1891 var utgiftsnivået i de fleste kommunene mellom 3 og 15 kroner. Det ene kartet viser bevilgningene hvor kategoriene er lik alle tre årene. Problemet med disse kartet er at forskjellene mellom kommunene innad hvert år forsvinner, fordi kategoriene er tilpasset utgiftsnivået alle tre årene. Siden utgiftsnivået var lavere i 1891 ser det ut til at det var lite geografisk variasjon. Det ene kartet i vedlegget viser derfor utgiftene i år 1891 fordelt på kommunene i kategoriene laget av kartprogrammet (ArcMap). Kategoriene er da tilpasset bevilgningsnivået dette året, og gjør at det er enklere å se variasjonen. Kommunene på Vestlandet og noen deler av innlandet hadde et lavere utgiftsnivå enn i Buskerud og Bratsberg amt. I 1891 var også utgiftene høye i Finnmarken amt og i Østerdalen. Kartet fra 1910 viser også betydelig variasjon.¹⁴⁸ Kommunene nært Kristiania – Aker, Bærum, Nesodden og Kråkstad – hadde et høyt utgiftsnivå. Bevilgningene var høye i sørlige deler av Buskerud og Bratsberg amt også dette året. De helt nordligste herredene i Finnmarken hadde også et høyere utgiftsnivå enn resten av amtet.

---

¹⁴⁸ I vedlegget ligger ikke kartet fra 1910 fordelt på egne kategorier siden kartet allerede viser godt variasjonen.

4.3.1 LØNNINGSPOSTEN

Lønnsnivået til lærerne i de norske folkeskolene var ikke lik. Som Gro Hagemann påpeker hadde sosiale forskjeller innad i lærerstanden bakgrunn i skjev sosial rekruttering og ulik utdanning.¹⁴⁹ Det var ulike betingelser for bylæreren og landslæreren både når det gjaldt undervisningstid og lønn. Byskolelærernes lønninger var fastsatt i rene lønningsregulativer, mens landskolelærernes lønnssystem fortsatt var basert på en kombinasjon av penge- og naturalytelser.¹⁵⁰ En full lærerpost for en landsskolelærer (minst 24 skoleuker) var ikke beregnet til å utgjøre et helt lønnsårsverk. Landskolelærerne fikk kun utbetalt lønn de ukene skolene varte, og måtte resten av året leve av oppsparte midler, av lærerjord eller andre inntektskilder. Ifølge Hagemann var læreryrket fortsatt et kombinasjonsyrke på slutten av 1800-tallet.¹⁵¹ Byskolelærernes inntekter var betydelig høyere enn landsskolelærernes. En mannlig lærer i Kristiania fikk laveste lønnsklasse på 1200 kr årlig, og med to års alderstillegg på 300 kr fikk han 1800 kr i årslønn. Det samme året i Haram på Sunnmøre fikk en mannlig lærer 560 kr i lønn og kostgodtgjørelse, og med to års alderstillegg kom han opp i en årlig kontantinntekt på 860 kr.¹⁵² Forskjellene var ikke alltid like store; for eksempel mellom Aker herred og Kristiania var forskjellene betydelig mindre.

I tidsskriftet *Norsk Skoletiende* fra 1891 hadde sogneprest Jacob von der Lippe publisert en beregning av lærerlønningene i herredskommunene i amtene.¹⁵³ Ifølge hans beregninger var lærerpostene best lønnet i Finnmarken, Jarlsberg og Larvik, Akershus og Akershus. Deretter kom Smaalenene, Buskerud, Nordland, Hedemarken, Tromsø og Nedenes. «*De øvrige amtene ligger mere eller mindre tilbage.*»¹⁵⁴ Utregningene hans var en kombinasjon av lærerlønningenes sats, satsene til alderstilleggene og lønningene til kosthold. Han påpeker riktignok at «*[...] et kosthold af 4 kr i de vestlandske og nordlandske amter er mere end 7 kr. i de østlandske kystamter.*»¹⁵⁵

Vedlegg 4 viser utgiftene til lønninger, i kr per elev, fordelt på herredskommunene de tre årene. Kartene viser de samme geografiske mønstrene som var i fordelingen av de totale bevilgningene. Årsakene til dette er opplagte: lønningsposten var den største posten, og dette vil vises i variasjonen av både de totale bevilgningene og på selve lønningsposten. I 1891 var det et tydelig geografisk mønster for utgiftene til lønninger. Nord i Hedemarken og i Østerdalen

---

¹⁴⁹ Hagemann, 1992: 138

¹⁵⁰ Hagemann, 1992: 138

¹⁵¹ Hagemann, 1992: 138

¹⁵² Hagemann, 1992: 138

¹⁵³ Jacob von der Lippe, *Norsk Skoletiende*, 1891: 515

¹⁵⁴ Von der Lippe, *Norsk Skoletiende*, 1891: 516

¹⁵⁵ Von der Lippe, *Norsk Skoletiende*, 1891: 516

var utgiftene høyere enn i Midt-Norge. Et område i Bratsberg og Nedenes hadde også et høyere utgiftsnivå. På Vestlandet, i Nordre- og Søndre Trondhjem, Nordland og i sørlige deler av Tromsø var bevilgningene til lønninger lave. Nordlige deler av Tromsø og hele Finnmarken hadde et høyere utgiftsnivå til lønninger enn resten av Nord-Norge. I kapittel 4.5 undersøker en mulig årsak til dette.

I 1900 og 1910 var utgiftene til lønningene betydelig høyere enn i 1891. I Østerdalen var det fortsatt et geografisk mønster hvor utgiftsnivået var høyere både i 1900 og 1910. Noen kommuner i indre del av Bratsberg hadde også et høyere utgiftsnivå til lønninger. Også i Buskerud amt var utgiftene høyere enn gjennomsnittet. Mine funn basert på skolestatistikken bekrefter van der Lippes beregninger. Bevilgningene til lønningene var størst i Finnmarken amt og Akershus. Dette var gjeldene alle tre årene som ble undersøkt.

4.3.2 SAMMENLIGNING AV BEVILGNINGENE TIL LØNNINGER I BY- OG HERREDSKOMMUNENE

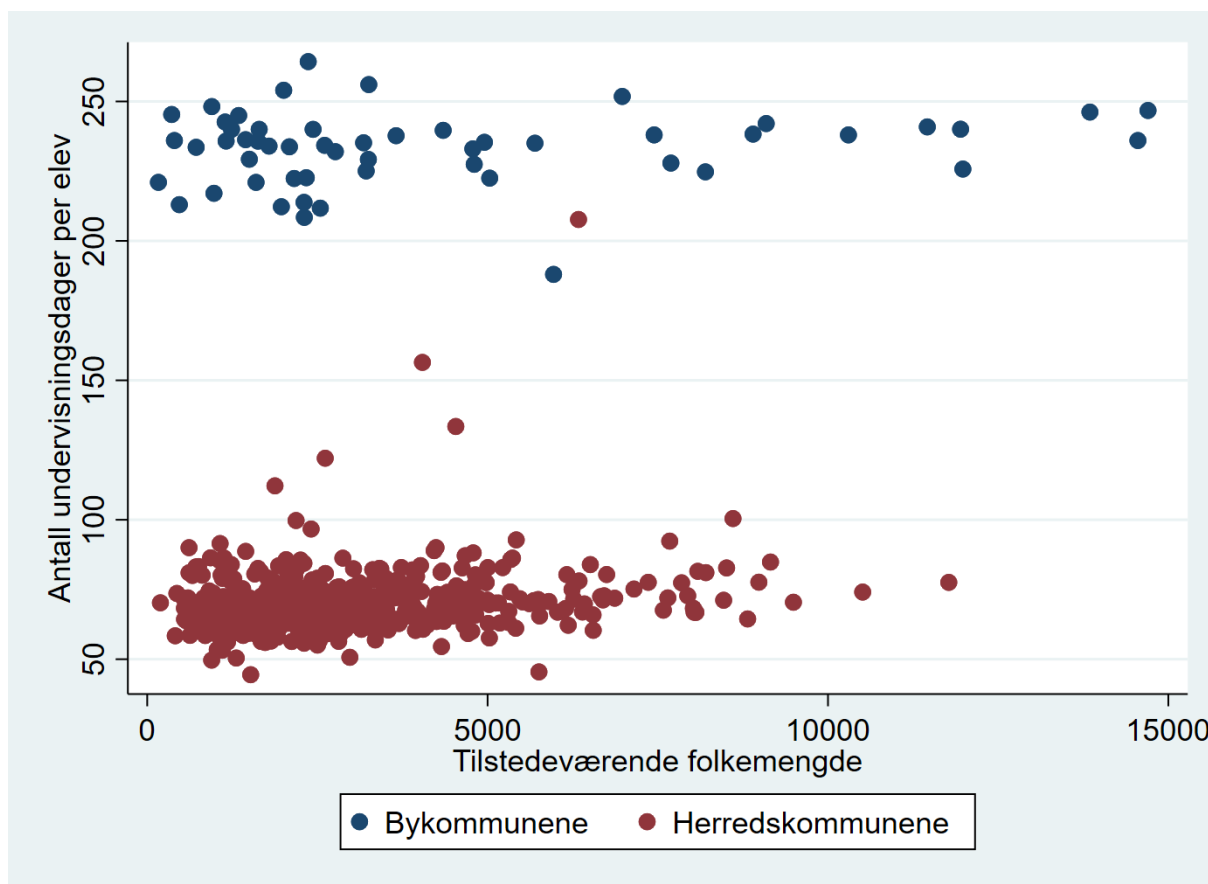
Funnene viser tydelig at folkeskolene i byene brukte betydelig mer penger per elev enn i herredskommunene. De samlede utgiftene var på litt over 38 kr per elev i byene i gjennomsnitt mot 18 kr per elev i herredskommunene i 1900. Lønningsposten var den største, og byene brukte i gjennomsnitt fire ganger mer per elev på lønninger enn herredskommunene. Figur 9 illustrerer dette: utgiftene til lønninger til folkeskolevesenet fordelt på kommunene etter folketall.¹⁵⁶ At utgiftene var høyere i byene var som forventet. Byene var nok rikere enn de fleste herredskommunene, blant annet fordi skattenivået var høyere i byene. Dette gjorde det økonomisk mulig for byene å bevilge mer til skolevesenet. En annen faktor var også at skolevesenet i byene hadde et bedre skoletilbud med flere uker undervisning, noe som naturligvis ville koste mer. Pengebruken var lav i herredskommunene, men noen kommuner skilte seg ut med høyere bevilgninger. Som jeg skrev tidligere var utgiftsnivået høyere i Aker, Moss landdistrikt og Bærum. Disse kommunene vises på figur 9, ved at de lå langt over gjennomsnittet for herredskommunene.

---

¹⁵⁶ I likhet med figur 4 i kapittel 3 er de seks største kommunene (etter folketall) ekskludert fra scatter plottet. Dette er kun gjort for at visualiseringen av variablene er tydeligere når ekstremverdiene er ekskludert. Kilde: NOS IV 084, folketellingen 1900

Figur 9: Utgifter til lønninger fordelt på kommunene etter folketall, år 1900

4.3.2 DE RESTERENDE POSTENE

Bevilgningene til de resterende utgiftspostene var minimale i forhold til lønningsposten. Vi skal likevel se om det var noe variasjon i disse utgiftspostene i herredskommunene. Vedlegg 5, 6 og 7 viser tabeller over alle utgiftspostene til herredskommunene fordelt på amtene i 1891, 1900 og 1910. Det var litt variasjon i posten «godtgjørelse for kosthold og herberg» i 1891. I 1900 ble det bestemt at godtgjørelsesposten skulle fjernes. 1900 ble derfor det siste året denne posten eksisterte. Romsdal brukte minst på denne posten med 1,7 kr per elev, mens det i Finnmarken ble brukt mest med 4,7 kr per elev. Postens utgifter var noe høyere i år 1900. Akershus brukte mest penger på posten med 5,6 kr per elev dette året, og Søndre Bergenhus og Romsdal brukte minst med 2,3 kr per elev. I 1891 var innkjøp av lærerjord den minste posten, der kun 5 amt bevilget penger til denne posten i 1891, i 1900 var fortsatt pengebruken på denne posten lav i alle amtene, Smaalenene hadde den største pengebruken på posten med 0,5 kr per elev. I 1910 var utgiftene fortsatt lave, men Buskerud og Stavanger brukte henholdsvis 0,9 og 0,8 kr per elev på posten.

Utgiftsposten til bygging og vedlikehold av skolehus var på et noenlunde likt nivå i alle amtene i 1891, men Jarlsberg og Larvik skilte seg ut som det amtet som brukte mest på denne posten. I 1900 var utgiftene til bygging og vedlikehold høyere i gjennomsnitt. Romsdal, Nedenes, Lister og Mandal og Stavanger, Finnmarken hadde brukte alle under 2 kr per elev på posten, mens det i Akershus var et pengebruk på 11,5 kr per elev. Det er mulig Aker dro opp dette snittet betydelig, fordi som vi allerede har sett brukte kommunene bemerkelsesverdig mye penger på denne posten i 1900. Likevel ser vi at i 1910 var utgiftene til denne posten fortsatt høyest i Akershus. I 1910 var det de samme amtene som hadde et lavt utgiftsnivå til denne posten, kanskje spesielt amtene på Vestlandet og Sørlandet. Ikke alle kommuner hadde egne skolebygninger som tilhørte skolevesenet. I noen tilfeller måtte skolevesenet leie lokaler. I 1891 var disse utgiftene lave, der Finnmarken, Tromsø, Nordland og Nordre Trondhjem brukte mest penger på denne posten. Det er interessant at utgiftene til denne posten var høyere i 1900, før de igjen var mindre i 1910. Kan dette skyldtes at de nye skolelovene av 1889 gikk enda lengre enn skoleloven i 1860 når det gjaldt å avskaffe omgangsskolene? Er det mulig at det i 1900 ble holdt skoler i mer leide lokaler nettopp fordi kommunene ikke hadde fått bygd egne skolehus etter at de nye lovene krevde det?

Det ser ikke ut til å ha vært noe spesielt mønster på bevilgningene til skolemateriell og inventar. Vi kan legge merke til at utgiftene til denne posten økte litt fra 1891 til 1910, men de var generelt lave. Det fantes ikke en egen utgiftspost til pensjoner i 1891. I 1900 og 1910 var det kun i noen amt at det ble brukt penger på denne posten, og utgiftene var minimale. Geografisk sett var det de samme amtene som hadde penger på denne posten i 1900 og 1910, og alle var på Sør- og Østlandet. Posten merket med «annet» omfattet blant annet belysning og oppvarming. Utgiftene var lave i 1891 og 1900, men var litt høyere i 1910. Det ser ikke ut til å ha vært et geografisk mønster på denne posten. Hva vet om vi utviklingen av pengebruken på skolevesenet i perioden så langt?

Funnene så langt kan forteller oss følgende: Det var store forskjeller på bevilgningene i landet, men i alle tilfeller var lønningene den største posten. På de resterende postene var bevilgningene minimale. På noen av postene var det geografiske mønster for variasjonen, blant annet i lønningsposten. Det ble brukt mer penger på skolene i byene enn i herredskommunene. Litt overraskende viser funnene at utgiftene var høye i de nordligste amtene.

4.4 TROMSØ OG FINNMARKEN I SÆRSTILLING: PENGESTØTTE FRA FINNEFONDET

Som tidligere nevnt kom noe av statsstøtten til skolevesenet fra Opplysningsvesenets fond. Noe ble gitt til universitetet, mens også folkeskolevesenet ble bygget ut med lån og tilskudd fra

fondet. Ved en kongelig resolusjon i 1851 kom «*Foranstaltning til udbredelse af Kjenskab til det norske Sprog blant Kvæner og Lapper*».¹⁵⁷ Resolusjonen fikk navnet Finnefondet, og fondet ble en viktig del av den statlige fornorskningsprosessen. I denne prosessen var folkeskolevesenet viktig som utdanner og oppdrager av barna til kristne og norskspråklige borgere. Før 1900 ble fornorskningsprosessen intensifisert. I §73 i landsskoleloven fra 1889 sto det at undervisningen skulle foregå på norsk.¹⁵⁸ Samisk og kvensk kunne bli brukt som hjelpespråk i de blandede språkdistriktene, men da kun etter forslag fra skolestyret og ved godkjenning av departementet.

Ved kongelig resolusjon i oktober 1900 ble utgiftene for Finnefondet for neste termin bestemt til 45 600 kr, en økning fra den inneværende budsjetterminen som var på 32 640 kr.¹⁵⁹ De totale utgiftene til skolevesenet i herredskommunene i Tromsø og Finnmarken var henholdsvis 189 471 kr og 89 253 kr, og herredskommunene i de to amtene sto for rundt 4,5 prosent av de totale utgiftene til folkeskolevesenet i herredskommunene i 1900. Det er vanskelig å si noe om forholdet mellom støtten fra Finnefondet og den totale utgiftsummen til folkeskolevesenet, da budsjettåret for Finnefondet mest sannsynligvis ikke var lik hvordan utgiftene ble beregnet i skolestatistikken. Det vi derimot kan se, er at Finnefondets midler var en betydelig del av utgiftene til skolevesenet i Tromsø og Finnmark.

Finnefondets midler ble brukt på ulike poster, der blant annet lærerne i de blandede språkdistriktene kunne etter søknad få et lønnstillegg. Det høyeste lønnsnivået i herredskommunene var i Finnmark, grunnet tilskuddene fra Finnefondet.¹⁶⁰ Grenersen har undersøkt fondets midler til lærerne og fant ut at alle som søkte om tillegg fikk godkjent søknaden.¹⁶¹ Dermed fungerte denne ordningen som et allment lønnstillegg i perioden, selv om det også er klart at det myndighetene forsøkte å få til med tillegget, var en økt motivasjon for å jobbe i pakt med fornorskningsinstruksene. I tillegg til lønnstilleggene ble det bevilget penger til å forbedre skoletilbudet i Finnmarken og Tromsø for at elevene skulle få utvidet undervisningstid. I Syd-Varanger ble det bevilget 3 438 kr fra Finnefondet. 2/3 av dette beløpet gikk til å forlenge skoletiden i kommunen. 650 kr var bidrag til kommunens småbarnsskole, og 600 kr var et fast tillegg til noen lærere i kommunen.¹⁶²

---

¹⁵⁷ Geir Grenersen, 2015: 611

¹⁵⁸ Paragraf 73, «Lov om Folkeskolen paa Landet», (1889)

¹⁵⁹ Det er trolig at budsjettet for Finnefondet ikke fulgte det vanlige budsjettåret i Stortinget, men at det ble gitt gjennom ekstraordinære midler som var da adskilt budsjettåret.

¹⁶⁰ Hagemann, 1992: 139

¹⁶¹ Grenersen, 2015

¹⁶² Kirke- og undervisningsdepartementet «Oplysningsvæsenets fonds særbudget.» i St.prop nr.2 (1900-1901), (Oslo: regjeringen, 1900-1901): 74-75

I 1900 ble det også diskutert å bygge statlige internater for elever i Finnmarken og Tromsø amt. Begrunnelsen for dette initiativet var den høye fraværsprosenten i amtene, samt at internater kunne «bilbringe Kjendskab til det norske Sprog».¹⁶³ Internatene skulle få forsømmelsene ned, men det var også et ledd i denne fornorskningsprosessen. Det første statsinternatet kom i 1905 i Sør-Varanger i Finnmark, og det kom mange flere til i Tromsø og Finnmarken amt etterpå.¹⁶⁴ Finnefondet skulle bidra til å finansiere disse internatene.

Som det kommer frem fra tabellene i vedlegg 5,6 og 7 var det godtgjørelse til lærerne, leie av skolelokaler og de uspesifiserte utgiftene som var høye i Nord-Norge. Pensjoner, innkjøp av lærerjord og bygging /vedlikehold av skolelokaler hadde ikke spesielt store utgifter per elev i Finnmarken og Tromsø. De uspesifiserte utgiftene i Finnmarken var høyest i Kautokeino, Nesseby og Vardø Landdistrikt, og deretter i de vestlige kystkommunene i Finnmark. Når det gjelder Finnefondet var Kautokeino litt i særstilling. «Fjeldlapperne» ble regnet som så vanskelig å fornorske at myndighetene ikke prøvde det i første omgang.¹⁶⁵ De høye utgiftene til kommunen kan ha hatt sammenheng med for eksempel spredt bosetting og nomadiske flyttemønstre, som var utfordrende for å få barna på skolen, og kunne da føre til flere utgifter.

4.5 OPPSUMMERING

Dette kapittelet har undersøkt utgiftene til folkeskolevesenet i Norge. Skole og utdanning var på den politiske agendaen på slutten av 1800-tallet, og skolevesenets utvikling var i retning mot et mer moderne skolevesen. Bevilgningene til folkeskolevesenet økte for både herredene, amtene og byene i perioden. De nye skolelovene krevde at undervisningstiden ble økt og at flere fag kom inn i skolen. Lærernes stilling skulle også økes ved høyere lønninger. Konsekvensene av 1889-lovene vises i statistikken ved at det er tydelig at det ble brukt mer penger på skolevesenet i 1910 enn i 1891.

I spesielt Finnmarken var utgiftene høyere enn i mange andre deler av landet. Det var ikke nødvendigvis slik at de spesielle forholdene i Finnmarken førte til at det ble brukt mindre penger på skolevesenet, men heller at forholdene krevde at det ble brukt per penger. For eksempel var utgiftene til å leie skolelokaler, til godtgjørelse til lærerne og delvis lønningsposten høye i Finnmarken i forhold til antall elever. Mange kommuner fikk pengestøtte fra Finnefondet for å forbedre skoleholdet, og for å gi lønnstillegg til lærerne som jobbet i

---

¹⁶³ St.prop nr. 2, 1900-1901: 62

¹⁶⁴ Selv om skoleinternatene ikke kom før etter 1900 var det i flere tilfeller slik at barna sov hos slekt og venner der skolene ble holdt, mens noen sov på skolene de ukene undervisningen var.

¹⁶⁵ I Stortingsproposisjonen står det om skrevet om Kautokeino: *Kautokeino har for nærværende 3 lærere, samtlige lapper. Om fornorskningen er her ikke tale. Ved mitt besøk deroppe kunde kun ét skolebarn fortstaa og tale noget norsk.*) Kilde: St.prop nr. 2, 1900-1901: 56

skolene i de blandede språkdistriktene. At utgiftene til godtgjørelse var store kunne skyldes at lærerne måtte reise langt for å holde skolen, noe som ville koste mye, eller at godtgjørelse var et virkemiddel for å få lærere til å jobbe i disse distriktene. I alle de tre årene jeg undersøkte var utgiftene til skolevesenet i byene større enn i herredskommunene. Undervisningstiden var lengre, og lønningene til lærerne var høyere. Det skal nok også med i regnestykket at byene var rikere enn mange herredskommuner.

Det var variasjon i pengebruken i folkeskolene i landet. I herredskommunene var det store forskjeller alle tre årene, for hvor mye penger som ble bevilget til skolevesenet. Både i summen av utgiftene og lønningsposten viste kartene at det var et geografisk mønster for skolebevilgningene. På Vestlandet, i Midt-Norge og i Nordland var utgiftene lave, mens det i Finnmark, Buskerud, store deler av Hedemarken, Akershus og Smaalenene var et høyere utgiftsnivå. Hva kan være årsakene til disse geografiske mønstrene? Hadde kommunenes næringsstruktur eller rent geografiske forhold noe å si for variasjonen? I neste kapittel benytter jeg statistisk metode for å undersøke variabler som kan ha hatt noe si for variasjonen i utgiftsnivået.

KAPITTEL 5: KAN VI FORKLARE VARIASJONENE?

Denne oppgaven startet med et sitat fra Tøger Hagemann i 1910. Han skrev at noen av årsakene til skoleforsømmelsene i amtene Nordland og Tromsø skyldtes de «*haardere klimatiske forhold og i landets sønderrevethet med haarde sjøstykker mangen gang mellem hjem og skole – men ogsaa i de livskaar hvad næringsliv angaar, som befolkningen er underkastet.*»¹⁶⁶ Funnene i kapittel 3 viser at fraværet i de norske folkeskolene i landet varierte både i 1891, 1900 og i 1910. Samtidig var det store forskjeller i det registrerte ugyldige fraværet. Både når det gjaldt undervisningstiden, klassestørrelse, antall lærere og skolebevilgningen på folkeskolene var det geografisk variasjon. Samtidig tyder funnene på at det ikke var tilfeldig hvordan skoletilbudet, fraværet og skolebevilgningene utviklet seg, da det på flere områder var geografiske mønster i variasjonen. For eksempel, da jeg undersøkte antallet elever per lærere var det i 1891 et tydelig område nord i Hedemarken, amt hvor det var flere lærere ansatt enn mange andre steder i landet.

I dette kapittelet undersøkes forklaringer på hvorfor skoletilbudet, fraværet og bevilgningene til folkeskolevesenet var så ulikt i landet. Ifølge Tøger Hagemann var årsakene til fravær geografiske forhold samt befolkningens levebrød. Kan jeg ved å benytte regresjonsanalyser undersøke om Tøger faktisk hadde rett i hva skolefravær skyldtes? Jeg er interessert i å undersøke om befolkningens næringsstruktur hadde noe å si for skoletilbudet, fraværet og bevilgningene. Jeg skal undersøke dette ved å bruke multippel regresjonsanalyse av sammenhengen mellom noen av variablene i skolestatistikken, og variabler om kommuners næringsstruktur fra folketellingene. Et sett med kontrollvariabler på geografiske og regionale forhold benyttes også. Regresjonene er gjort for året 1900. Det hadde vært ønskelig å gjøre regresjoner for alle de tre årene, men tiden strekker ikke til. Samtidig er statistikken for 1891 mindre omfattende, og i folketellingene benyttes ikke de samme kategoriene for næringsstruktur, noe som hadde gjort det vanskeligere å sammenligne funnene.

Kapittelet har følgende struktur: 5.1 gjennomgår bakgrunnen for regresjonsanalyse med metode, variabler og folketellingen i 1900. Del 5.2-5.4 undersøker årsaker til undervisningstiden, fraværet og bevilgningene i herredskommunene ved å bruke regresjonsanalyse. 5.5 undersøker variasjonen innad i bykommunene. I 5.6 går jeg inn på hva regresjonene ikke kan forklare og hva som kan være andre årsaker til variasjonen som modellene ikke fanger. Eksempler er kultur og kommunenes velstand. I 5.7 oppsummeres og konkluderes kapittelet.

---

¹⁶⁶ NOS V 218: 277-278

5.1 METODE – REGRESJONSANALYSE, VARIABLER OG GJENNOMFØRING

Regresjonene som benyttes i kapitlet, er multiplere regresjonsanalyser med metoden OLS – *Ordinary Least Square*, eller «de minste kvadraters metode» som det heter på norsk. Det kan kort forklares som summen av de kvadrerte avstandene mellom datapunktene og regresjonslinjen.¹⁶⁷ Regresjonene tester sammenhengen mellom en avhengig variabel (Y) og flere uavhengige variabler (X). I kapitlet er det gjort seks regresjoner der de avhengige variablene er undervisningstiden (målt i undervisningsdager per elev), fraværet (målt som prosenten fraværsdager), og pengebruken (målt i antall kr per elev) på folkeskolene. Alle regresjonene er gjort for året 1900. Regresjonene er gjort separat for by- og herredskommunene, der fokuset er vektlagt på herredskommunene. Regresjonene er gjort på basis av følgende ligning:

$$Y = \beta \text{ næring} + X' y + \varepsilon$$

der Y er den avhengige variabelen som undersøkes. β er stigningstallet i regresjonen, mens *næring* er variablene som omhandler den tilstedeværende befolkningens næringstilknytning. X står for andre uavhengige variabler som kan påvirke Y, og fungerer som kontrollvariabler. Kontrollvariabler er variabler som inkluderes i en regresjonsanalyse for å utelukke at sammenhengen mellom uavhengig og avhengig variabel ikke skyldes andre variabler utelatt fra regresjonen.¹⁶⁸ ε er feilmarginen og står for variasjonen i Y som modellene ikke kan forklare. Regresjonene er gjort i flere steg for å se hvordan de ulike variablene blir påvirket ved å legge til kontrollvariabler.

5.1.1 FOLKETELLINGEN I 1900

Fra folketellingen i 1900 brukes informasjon om kommunenes størrelse (areal i 100km²) og næringsstatistikk. Jeg skal ikke gå for mye inn på folketellingen, men det er likevel viktig med en liten oversikt for å forstå hvordan folketellingen benyttes i denne oppgaven. I de norske folketellingene (i perioden 1865-1930) ble det brukt en kombinert inndeling av den arbeidende befolkningen: en vertikal og en horisontal inndeling – altså om befolkningen skulle deles inn etter den næringen de tilhørte (livsstilling) eller deres egen individuelle stilling (erhverv).¹⁶⁹ I denne oppgaven benyttes befolkningens inndeling etter den næringen de tilhørte, mer konkret

---

¹⁶⁷ Kristen Rindal, «Enhet og mangfold: Samfunnsvitenskapelig forskning og kvantitativ metode», 2.utgave (Oslo: Fagbokforlaget, 2007) :365

¹⁶⁸ Sirianne Dahlum, «Kontrollvariabler», *Store Norske Leksikon*, hentet 17.05.2020 fra <https://snl.no/kontrollvariabel>

¹⁶⁹ Hege Roll-Hansen, «Arbeid og forsørgelse. En undersøkelse av kjønn, husarbeid og kategorisering i norske folketellinger mellom 1866 og 1940». (Doktorgradsavhandling, UIO, 2012): 28

etter *hovedpersonens livsstilling*. Denne inndelingen gjør det mulig å gi svar på hvor stor en næring var i en kommune. Et eksempel på dette er kategorien *Landbonæring med skogdrift og jakt*. Kategorien inneholdt i 1900 «*Antall tilstedeværende personer ved folketellingen 3. desember 1900 knyttet til landbonæring, skogdrift og jakt som selvstendig erhvervende eller som familiemedlemmer og hustjenere til selvstendig erhvervende*». ¹⁷⁰ Vi vil ikke kunne få svar på hvor mange som faktisk jobbet i jordbruket. Tjenestefolk som arbeidet med gårdsdrift kan ikke skilles fra tjenestefolk som drev med husarbeid. ¹⁷¹ Jeg mener likevel at til mitt formål kan denne inndelingen benyttes. Jeg ønsker å se på kommunenes næringsstruktur for å få et bilde av hvilke næringer som dominerte, og ikke hva hver enkelt innbyggers erhverv var.

Vi må også være klar over at befolkningen var inndelt etter den tilstedeværende folkemengden. Det vil si, at det var kun de som var til stede da tellingen foregikk (i 1900 var det i begynnelsen av desember) som ble registrert. Nordmenn som var midlertidig fraværende i andre deler av landet eller i utlandet ble ekskludert, mens midlertidige tilstedeværende utlendinger eller andre nordmenn på reise ble inkludert. ¹⁷² Dataene gir dermed delvis et forenklet bilde av befolkningens yrkesmessige sammensetning siden en næring kan da virke større enn den faktisk var ved at det var flere tilstedeværende enn hjemmehørende folkemengde. En annen utfordring med folketellingen slik jeg bruker den, er de faktiske næringskategoriene. Næringslivet i bondesamfunnet på 1800-tallet var preget av et mangesysleri, der jordbruk ofte ble kombinert med, for eksempel, fiske eller håndverk. ¹⁷³ Rundt 1900 var det fortsatt mange som levde av et mangesysleri, og dette skaper en usikkerhet rundt kategoriseringen i folketellingene. Vi må bruke statistikken med varsomhet, og være klar over dette.

5.1.2 VARIABLER

Det er nødvendig med en gjennomgang av variablene som benyttes i de ulike regresjonene. Variablene om befolkningens næringstilknytning måles i prosent av den tilstedeværende befolkningen. Kategorien *landbonæring, skogdrift og jakt* er referansekategori, og er ekskludert fra regresjonene. Vi må altså tyde resultatene i forhold til denne kategorien. For en oversikt over ordlyden av disse næringsvariablene se vedlegg 18. ¹⁷⁴ *Areal* måler kommunens størrelse i 100km², mens *Tilgang til kyst* er en dummyvariabel der kommunene med kystlinje – enten på fastlandet og/eller på øyer – har verdien 1 og kommuner uten kystlinje har verdien

---

¹⁷⁰ Folketellingen 1900, NSD kommunedatabase

¹⁷¹ Roll-Hansen, 2012: 191

¹⁷² NOS V 004, folketellingen i Kongeriket Norge 3. Desember 1900, hovedoversigt, Oslo 1906

¹⁷³ Myhre, 2015: 78

¹⁷⁴ Originalt var det ni kategorier, men jeg har for enkelthets skyld slått sammen kategoriene «håndtverksindustri» og «annen industri» til samlekategorien «industri»

0. Variabelen *Avstand til skole* kommer fra skolestatistikken, og måler prosentandelen av elever med lengre skolevei til de faste skolene enn 3 km. *Folkemengde* er den tilstedeværende folkemengde, i hver kommune (delt på 100). Regresjonene vil, som nevnt, inneholde variabler om avstand til noen byer i landet. Disse er regnet ut som antall km i rett linje fra byene Kristiania, Bergen, Stavanger, Trondhjem og Tromsø til hver enkelt kommune. Avstanden er laget på grunnlag av kommunefilene (fra NSD) i programmet ArcGIS. Jeg har valgt de største byene – i folketall – i tillegg til Tromsø som var den største byen (i folketall) i de tre nordligste amtene, og et administrativt sete. Det er derfor naturlig å inkludere denne byen for kommunene i Nord-Norge. Med disse variablene ønsker jeg å teste om avstanden til de større byene påvirket undervisningstiden, fraværet og finanseringen. Var det for, eksempel, et høyere utgiftsnivå i herredene nærme Kristiania? Den siste gruppen med kontrollvariabler er de regionale dummyvariablene. Disse er dummyvariabler for hvert amt i landet, utenom Akershus som fungerer som referansekategorien. Disse variablene kontrollerer for uobserverte faktorer på amtsnivå som ikke allerede måles i modellene.

Regresjonene er gjort for året 1900. Det hadde vært veldig interessant å kjøre de samme regresjonene for 1891 og 1910 også, for å kunne se hvordan påvirkningen på Y-variablene eventuelt endret seg over tid. Dette er det dessverre ikke tid eller plass til i oppgaven. Samtidig er skolestatistikken fra 1891 mindre omfattende enn 1900 og 1910, og næringsvariablene fra folketellingene finnes ikke i folketellingen fra 1891. Med min fremgangsmåte gjør jeg regresjonene separat for by- og herredskommunene. Dette gjør at jeg ikke fanger eventuelle forskjeller (statistisk sett) i regresjonene som skyldtes forskjeller mellom by og land. Jeg kan med separerte regresjoner kun si noe om årsakene til variasjonen innad i herredskommunene og innad i byene, og ikke forskjellene samlet. Dette er kanskje en svakhet med regresjonene, men det var et valg som måtte tas med tanke på tiden tilgjengelig. Kapittel 5.2- 5.4 inneholder regresjoner for herredskommunene, mens 5.5 er regresjonene for byene.

5.2 UNDERVISNINGSTID

I kapittel 3 så jeg på faktorer som kunne si noe om skoletilbudet i folkeskolene i kommunene. Undervisningstiden var en vesentlig faktor av skoletilbudet, og funnene mine viser hvor store forskjeller det var i undervisningstid i de ulike kommunene. Ifølge skoleloven kunne skolestyret foreslå til herredsstyret å få utvidet eller innskrenket undervisningstiden – utover de 12 lovfestede ukene – dersom det var behov for det. Men hvilke faktorer kunne påvirke variasjonen i undervisningstiden i herredskommunene? Var det for eksempel, slik at det var mindre undervisning i spredt bebodde strøk? Det finnes ingen undersøkelser som ser på variasjonen i undervisningstiden i herredskommunenes folkeskoler. Helgheim undersøkte undervisningstiden i tiden frem mot 1889, men han var mest opptatt av hvordan kravet for undervisningstid endret seg med lovene, samt et overordnet blick på undervisningstiden fra 1739 til 1889.¹⁷⁵

---

¹⁷⁵ Helgheim, 1980: 176-202

Tabell 14: Regresjonsanalyse av antall undervisningsdager per elev i herredskommunene

VARIABLER	MODELL 1		MODELL 2		MODELL 3	
	Koef	Beta	Koef	Beta	Koef	Beta
Fiskeri (%)	-0.00	-0.01	0.00	0.00	0.02	0.02
Bergverks - og fabrikkdrift (%)	0.22***	0.16	0.05	0.04	0.01	0.01
Industri (%)	0.15*	0.08	0.06	0.03	0.10	0.05
Handel og samferdsel (%)	0.68***	0.19	0.52***	0.15	0.32*	0.09
Sjøfart (%)	0.72***	0.29	0.58***	0.24	0.49***	0.20
Offentlig arb. og privat immaterielt arb. (%)	0.97**	0.10	0.92**	0.09	1.11***	0.11
Offentlig understøtte og annet (%)	0.37**	0.09	0.18	0.04	0.26	0.06
Areal (100km ²)			0.15**	0.11	0.12*	0.09
Tilgang til kyst (dummy)			-1.56	-0.07	-0.55	-0.02
Avstand til skole (%)			-0.03	-0.04	-0.02	-0.03
Folkemengde (÷ 100)			-0.02	-0.03	-0.02	-0.03
Avstand til Kristiania (100km)			1.63***	0.46	-0.43	-0.12
Avstand til Bergen (100km)			1.76**	0.51	-1.02	-0.30
Avstand til Stavanger (100km)			-1.38	-0.46	4.69**	1.57
Avstand til Trondhjem (100km)			-1.41***	-0.28	-2.08**	-0.41
Avstand til Tromsø (100km)			1.35**	0.44	2.05*	0.66
Antall elever per krets			0.15***	0.37	0.18***	0.44
Antall elever undervist i faste skoler (%)			-0.03	-0.02	-0.04	-0.04
Regionale dummies:						
Akershus (referansekategori)					-	-
Smaalenene					1.82	0.03
Buskerud					10.75***	0.18
Jarlsberg og Larvik					4.72	0.08
Hedemarken					4.47	0.09
Kristians					1.42	0.03
Bratsberg					12.29***	0.23
Nedenes					20.91***	0.41
Lister og Mandal					20.58***	0.43
Stavanger					19.16***	0.45
Søndre Bergenhus					11.19**	0.26
Nordre Bergenhus					5.64	0.12
Romsdal					0.22	0.01
Søndre Trondhjem					1.05	0.03
Nordre Trondhjem					-3.23	-0.07
Nordland					-1.21	-0.03
Tromsø					0.17	0.00
Finnmarken					-4.32	-0.07
Konstant	57.22***		43.45***		24.28	
Observasjoner	532		532		532	
Adj. R ²	0.278		0.356		0.390	

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Kilder: NOS IV 084, Folketellingen 190, Statens Kartverk og NSD

Tabell 14 viser tre regresjoner på undervisningstid.¹⁷⁶ Undervisningstiden måles som antall skoledager per elev. Modell 1 inneholder kun variablene om næringstilknytning til befolkningen. I Modell 2 er det lagt til kontrollvariabler. De fleste variablene er geografiske variabler, men det er også inkludert to variabler fra skolestatistikken. Med variabelen *antall elever per krets* vil jeg undersøke om det i små kommuner, hvor det var flere små skoler, var færre undervisningsdager. *Antall elever undervist i faste skoler* måles i prosent av det totale elevantallet i folkeskolene. Referansekategoriene her er elevene som ble undervist i omgangsskoler. I Modell 3 er de regionale dummyvariablene inkludert for å kontrollere om andre forhold innad i amtene, som ikke kan måles i modellen, kan ha påvirket variasjonen i Y.

R² er hva som kalles «Coefficients of determination» på engelsk. R² går fra 0 til 1, og måler modellens forklaringskraft. Altså hvor mye av variasjonen i Y som forklares i modellen. R² vil øke ved at man legger til flere variabler. Derfor benyttes «Adjusted R²» istedenfor. Det er en modifisert versjon av R² som kompenserer for de tillagte variablene. I tabell 14 har modell 1 en forklaringskraft på 27,8 prosent, modell 2 har 35,6 prosent og modell 3 har 39 prosent forklaringskraft. Dette betyr at det er modell 3 som best forklarer variasjonen i antall undervisningsdager per elev.

I modell 1 har alle koeffisientene (koeffisientene beskriver endringen i den avhengige variabelen når den uavhengige øker med 1 verdi) statistisk signifikante verdier med unntak av kategorien *Fiskeri*.¹⁷⁷ Ifølge denne modellen er det stor sannsynlighet for at de signifikante næringskategoriene hadde en positiv effekt på antallet undervisningsdager i forhold til referansekategoriene jordbruk (*landbonæring*). Det betyr at det var færre undervisningsdager per elev i kommuner med mer jordbruk enn i kommuner med for eksempel mer sjøfart. Modell 1 inkluderer kun variablene om næringstilknytning, og det er sannsynlig at andre faktorer påvirket undervisningstiden.

Modell 2 og 3 inkluderer flere kontrollvariabler. Modell 2 har geografiske kontrollvariabler, mens modell 3 er utvidet til å inkludere et sett med dummyvariabler for amtene. I modell 3 kan vi se hvordan næringsvariablene har blitt påvirket av kontrollvariablene, der kun tre av variablene om næringstilknytning nå er signifikante. *Handel og samferdsel*, *Sjøfart*, og *Offentlig arbeid og privat immaterielt arbeid* er signifikante i modell 2 og 3. Én

---

¹⁷⁶ Kommunene Hattfjelldal og Tjøme er ekskludert fra regresjonen siden disse mest sannsynligvis var feil i statistikken.

¹⁷⁷ P-verdien er et mål på statistisk signifikans. Dersom koeffisientene er signifikante på enten 0,01, 0,05 og 0,1 er det henholdsvis 1, 5 eller 10 prosent sannsynlighet for at det verdien måler er tilfeldig. Sagt på en annen måte sier det at det er 99, 95 eller 90 prosent sannsynlighet for at det ikke skyldtes tilfeldigheter, men at det er en faktisk sammenheng. Dersom en verdi ikke er signifikant kan vi ikke være sikker på at verdien er forskjellig fra 0.

prosent økning i befolkningen tilknyttet sjøfart ville øke antallet undervisningsdager med 0,49. I to kommuner, hvor den ene hadde 10 prosent av befolkningen tilknyttet sjøfart og den andre hadde 20 prosent tilknyttet sjøfart, ville antall undervisningsdager være 4,9 dager høyere i kommunen med 20 prosent næringstilknytning til sjøfart. Betakoeffisientene (standardiserte betakoeffisienter) er et mål som benyttes for å kunne sammenligne de ulike x-variablenes påvirkning på Y. Av næringsvariablene var det *Sjøfart* som hadde størst påvirkning på antallet undervisningsdager. Alle de signifikante variablene om næringstilknytning har positive fortegn. Dette betyr at disse næringskategoriene hadde en positiv påvirkning på antallet undervisningsdager, mens jordbruk ville da ha en negativ påvirkning.

Av de geografiske variablene har *Areal*, *Avstand til Stavanger*, *Avstand til Trondhjem* og *Avstand til Tromsø* signifikante verdier. Avstand til Stavanger har størst påvirkning på Y med en betakoeffisient på 1,57 – det er også den variabelen som har størst påvirkning på Y i hele modell 3. Mens det jo større avstand fra Stavanger og Tromsø ville øke undervisningstiden, var det omvendt for Trondhjem.¹⁷⁸ Jo lengre unna kommunene var fra Trondhjem, desto mer sank undervisningstiden: med 2,08 dager per elev per 100 km. *Areal* måler kommunens størrelse i 100km². Funnene viser at det var mer undervisningstid per elev i større kommuner. Mange av de arealmessige store kommunene i Norge lå i Finnmarken. Kan det hende at Finnefondets bidrag til utvidet undervisningstid ligger i dette funnet? *Antall elever per krets* er også signifikant, der større skoler ville ha høyere undervisningstid. Dette var forventet da det i små skoler (med under 12 elever) kunne, ifølge skoleloven, bestemmes en kortere undervisningstid.

De regionale dummyvariablene er også interessante. Av de 17 variablene er seks statistisk signifikante. De signifikante variablene har alle positive fortegn, og siden Akershus er referansekategori betyr det at disse amtene hadde mer undervisningstid per elev enn Akershus hadde. I Nedenes var det 20,91 flere undervisningsdager per elev enn i Akershus. Det er interessant at av de regionale dummyvariablene som er signifikante, var alle amtene i Kristiansand stift (utenom Buskerud). De regionale dummyvariablene måler variasjonen i Y som kan skyldes andre faktorer i amtet, som ikke fanges i de andre variablene. Det kan være faktorer som kultur, klimatiske forhold eller politikk, for å nevne noen.

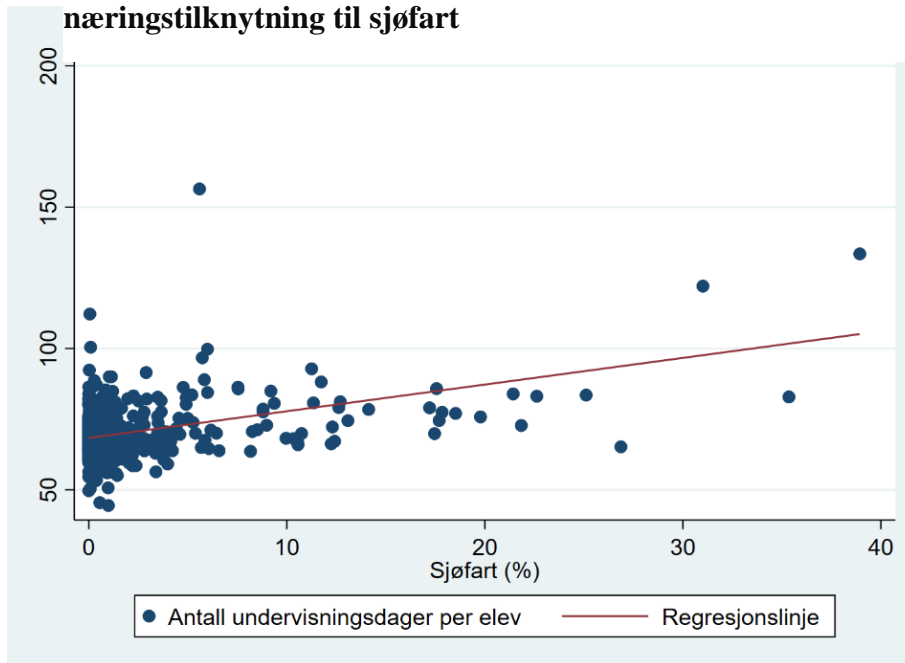
Modell 3 forklarer 39 prosent av variasjonen i antall undervisningsdager per elev i

---

¹⁷⁸ Disse funnene kan skyldes andre forhold enn kun avstanden. At undervisningstiden økte jo lengre avstand det var fra Stavanger kan skyldes at det var mer undervisning i Nedenes og Lister og Mandal og at dette gjør at disse verdiene blir signifikante. Det kan også være en forklaring at undervisningstiden økte med lengre avstand til Tromsø på grunn av Finnefondets støtte til å utvide undervisningstiden i Finnmark og Tromsø, men kanskje mer sannsynlig fordi det på store deler av Sørlandet var høyere undervisningstid enn i nord.

herredskommunene i år 1900. Tre av variablene om næringstilknytning hadde påvirkning på Y, der *Sjøfart* hadde størst påvirkning på undervisningstiden av næringsvariablene.

Figur 10: Scatter plot – Undervisningsdager og næringstilknytning til sjøfart

Figur 10 visualiserer sammenhengen mellom disse to variablene. Vi kan se at det er en lineær sammenheng mellom næringstilknytning til sjøfart og antall undervisningsdager per elev. Det vi kan legge merke til er at det er to kommuner som har betydelig høyere undervisningstid enn gjennomsnittet. Barbu hadde 207 undervisningsdager per elev og Oddernes hadde 156. Som sagt i kapittel 3 skyldtes det høye antall undervisningsdager at disse herredene lå helt i nærheten av henholdsvis byene Arendal og Kristiansand. Det er derfor mulig at folkeskolene ble ordnet etter kjøpstedenes skoleordning.¹⁷⁹

Barbu og Oddernes er «unntak» fra gjennomsnittet, en ekstremverdi eller «outliers» som man sier på statistikkens språk. I vedlegg 8 har jeg lagt ved regresjonen av undervisningstiden uten disse to kommunene for å sjekke om resultatene ble drevet av disse ekstremverdiene. Outliers utfordrer nemlig regresjonsanalyser. Det vi ser av tabellen i vedlegget, er at modellens forklaringskraft er noe redusert. I modell 3 er den på 32,7 prosent, i motsetning til 39 prosent i

¹⁷⁹ Som jeg skrev i kapittel 1.3.2 kunne herredskommuner som enten på grunn av sin befolkning eller beboernes næringsvilkår likestilles med en kjøpstad ordne folkeskolevesenet etter byskoleordningen. Det finnes dessverre ikke en omfattende oversikt over hvilke herreder dette gjaldt, og det vil bli et for omfattende arbeid i denne oppgaven å bruke andre kilder for å finne ut dette for hver kommune. Siden antall skoledager skilte seg så ut fra resten av herredene er det sannsynlig at disse to kommunene hadde en byskoleordning.

den andre regresjonen. *Sjøfart* er fortsatt den næringsvariabelen med størst påvirkning på Y, men *Bergverks- og fabrikkdrift* er nå signifikant, og *Offentlig understøtte og annet* er ikke lenger signifikant. Variabelen *Antall elever per krets* hadde stor påvirkning på den originale regresjonen, men uten Barbu og Oddernes har denne variabelens påvirkning på Y blitt kraftig redusert. Dette betyr at de to ekstremverdiene drev variabelens påvirkning på Y, men det betyr ikke at den originale regresjonen er feil. Vi må heller være klar over at undervisningstiden i Barbu og Oddernes påvirket regresjonen, og at noen av variabelens påvirkning på Y ble drevet av disse ekstremverdiene.

5.2.1 HVA FOREGIKK I KRISTIANSAND STIFT?

Jeg vil vende litt tilbake til undervisningstiden i Kristiansand stift. Som vi så i regresjonene i tabell 10, hadde de regionale dummyvariablene for alle amtene i Kristiansand stift signifikante verdier. Det vil si at det var andre forhold, i tillegg til de signifikante variablene i modellene, som kan forklare variasjonen i undervisningstiden. Vedlegg 9 viser regresjonen av undervisningstid i amtene i Kristiansand stift. Den første kolonnen viser regresjonen med alle kommunene i stiftet, mens i den andre kolonnen er Barbu og Oddernes ekskludert. Jeg har inkludert de samme variablene som i den originale regresjonen, men jeg har ikke inkludert alle variablene som gikk på avstand til byene. Her har jeg kun tatt med avstanden til Stavanger og Kristiania, fordi det gir lite mening å snakke om avstanden til Tromsø i stiftet.¹⁸⁰

Når det gjelder modellens forklaringskraft er den høyere i regresjonene for stiftet enn på landsbasis. Juster R² er på 46,1 prosent i modellen uten Oddernes og Barbu, og på 68,5 prosent i regresjonen inkludert alle herredskommunene i stiftet. De betyr at Barbu og Oddernes påvirket regresjonen i stor grad. Det er vanlig i statistikk å unngå å ha for mange «outliers», fordi det påvirker regresjonene, men det betyr likevel ikke at det er viktig. At Oddernes og Barbu hadde et mye høyere antall undervisningsdager enn resten av herredene i stiftet, er veldig interessant og bør ikke neglisjeres. Vi ser blant annet at *Industri og Offentlig arbeid og privat immaterielt arbeid* har en signifikant påvirkning på Y i den første regresjonen, men det er ikke lengre signifikant i den andre regresjonen. Ekskluderer vi de regionale dummyvariablene, var det *Antall elever per krets* som hadde størst påvirkning på variasjonen i undervisningsdagene i amtene i Kristiansand stift. Vi har derfor et grunnlag for å si at skolens størrelse hadde større påvirkning på undervisningstiden i amtene i Kristiansand stift enn på landsbasis. Samtidig er det interessant at variabelen *Folkemengde* er signifikant. Koeffisienten har negativt fortegn som

---

¹⁸⁰ Det hadde vært naturlig å inkludert en variabel om avstand til Kristiansand. Dessverre oppstod problemer med kollinearitet. Det betyr at to av de avhengige variablene korrelerer med hverandre. Det er derfor ikke inkludert i tabellen.

betyr at dersom folkemengden økte med 100 personer gikk undervisningstiden ned 0,15 dager per elev. Dette er overraskende, og det er vanskelig å si noe om årsakene til dette.

Variabelen *Antall elever per krets* forklarer mer av variasjonen i stiftet enn på landsbasis. *Sjøfart* hadde større påvirkning på undervisningstiden i stiftet enn i regresjonen for hele landet. I modellen uten «outliers» hadde *Sjøfart* størst betakoeffisient, hvor en prosent økning i befolkningens tilknytning til sjøfart økte undervisningstiden med 0,9 dager. Det var altså en sammenheng mellom sjøfarten og undervisningstiden i amtene i stiftet. Tyngdepunktet for skipsfart i Norge lå i Agder, med Arendal som sentrum, men også andre sørlandsbyer og -bygder hadde store handelsflåter.¹⁸¹ Dersom vi ser på kart 1 i kapittel 3 (undervisningsdager per elev i 1900), ser vi at det var kystkommunene på Sørlandet som hadde flere undervisningsdager per elev enn i innlandskommunene i stiftet. Sjøfart var en næring som koblet Norge sammen med utlandet, og er det mulig at europeisk påvirkning fra denne næringen kan ha påvirket satsingen på skole? Modellens forklaringskraft er bedre for Kristiansand stift enn i regresjonene på landsbasis.

Det er vanskelig å si om det var noen forhold på stiftsnivå som forklarer hvorfor amtene skilte seg ut, eller om det faktisk var fordi de var amter som lå nærmere hverandre. Den eneste skolemyndigheten på stiftsnivå var skoledirektørene. Skoledirektørene hadde ikke direkte bestemmelseskraft, men hadde oppgaver som forvaltning, tilsyn, veiledning og rådgivning.¹⁸² Kan det være at skoledirektøren hadde påvirkning på undervisningstiden i stiftet?

5.3 FRAVÆR

Funnene i kapittel 3 bekrefter at det var regionale forskjeller i fraværslivået i de norske folkeskolene i perioden 1891 til 1910. Som sagt i kapittel 1.5, har flere historikere forsøkt å forstå årsakene til fraværet i allmue – og folkeskolene i Norge. Helgheim skrev mer generelt om fraværet i byene og herredskommunene, og benyttet både kvalitative kilder som skoleprotokoller og kvantitative kilder som skolestatistikken, for å undersøke fraværet.¹⁸³ Edvardsen skrev om allmuens motstand mot skolevesenet i perioden 1860 til 1900. Hauge og Gliddi sine masteroppgaver undersøker årsaker til fraværet i en lokalhistorisk kontekst basert på kvalitative og kvantitative kilder.¹⁸⁴ Edvardsen la stor vekt på levebrødet som forklaring på allmuens motstand mot skolen som manifesterte seg i fraværslivået i Karlsøy.¹⁸⁵ Hauge og

---

¹⁸¹ Myhre, 2015: 208

¹⁸² Mediås, 1996: 176

¹⁸³ Helgheim, 1980: 167-202; Helgheim, 1981: 152-173

¹⁸⁴ Hauge, 1995; Gliddi, 2015

¹⁸⁵ Edvardsen, 1984

Gliddi utfordret dette synet i sine masteroppgaver. Hauge sammenlignet skolefraværet i en kommune i Nord-Norge og en på Vestlandet, mens Gliddi undersøkte fraværet i indre bygder av Vest-Agder. Hauge fant at det var flere årsaker til fraværet i de to kommunene:

«[...] noen av dem var avhengig av lokale betingelser som beliggenhet, klima og skolevei. En stor del av fraværet kan imidlertid forklares ut fra hvilke forhold kommunene stod i til landets politiske, økonomiske, religiøse og kulturelle sentrum. Periferiens selvstendige stilling ble ofte styrket av egne kulturer, som slik fungerte som motkulturer. Eksempler på dette er haugianismen i vest, læstadianismen i nord [...].¹⁸⁶

Gliddi sin undersøkelse av bygdene i Vest-Agder konkluderte derimot med at uvær, fattigdom og religiøse særsyn ikke var årsaker til mye av skolefraværet i perioden.¹⁸⁷ Skolevei påvirket fraværet til noen barn, men ikke mange nok til at det kunne kalles en hovedårsak. Gliddi vektlegger heller sykdom, barnarbeid og manglende interesse for skolen som årsaker til fraværet i bygdene i Vest-Agder, der sykdom var skyld i mye av fraværet, da det til tider herjet epidemiske sykdommer.¹⁸⁸

En fellesnevner for Edvardsen, Hauge og Gliddi er at de undersøkte fraværet i en lokal kontekst, der skolene i enkelte kommuner ble undersøkt. Hauge og Gliddi sine undersøkelser er omfattende, og har sett på flere ulike typer kilder for å få et overblikk over hva fraværet skyldtes. Edvardsen, Hauge og Gliddi sine undersøkelser bekrefter at det var forskjellige grunner til fraværet i skolene, og at disse kunne variere fra bygd til bygd, og fra funnene i kapittel 3.4 er det tydelig at det var lokale forskjeller i fraværslivået. I motsetning til Hauge og Gliddi er denne oppgavens hovedkilde kvantitativ. Metoden gir meg muligheten til å undersøke fraværet i hele Norge ved hjelp av regresjonsanalyse. På samme måte som i 5.2 vil jeg undersøke determinanter for fraværslivået i folkeskolene. Tabell 15 viser regresjonene av fraværet, der fraværet er målt i prosent av det totale antallet undervisningsdager i folkeskolene i kommunene i løpet av året 1900.

---

¹⁸⁶ Siw Hauge, 1995: Sluttord

¹⁸⁷ Gliddi, 2015: 121

¹⁸⁸ Gliddi, 2015: 121

Tabell 15: Regresjonsanalyse av fravær (%) i herredskommunene

VARIABLER	MODELL 1		MODELL 2		MODELL 3	
	Koef	Beta	Koef	Beta	Koef	Beta
Fiskeri (%)	0.04***	0.15	0.06***	0.21	0.06***	0.21
Bergverks - og fabrikkdrift (%)	-0.03	-0.05	0.01	0.02	-0.00	-0.01
Industri (%)	-0.03	-0.04	0.01	0.01	0.03	0.04
Handel og samferdsel (%)	0.05	0.04	0.00	0.00	-0.07	-0.05
Sjøfart (%)	0.06	0.06	0.00	0.00	-0.05	-0.04
Offentlig arb. og privat immaterielt arb. (%)	0.01	0.00	-0.17	-0.04	-0.10	-0.02
Offentlig understøtte og annet (%)	-0.58***	-0.34	0.03	0.02	0.03	0.02
Areal (100km ²)			0.04*	0.08	0.01	0.02
Tilgang til kyst (dummy)			0.49	0.05	0.77**	0.08
Avstand til skole (%)			0.08***	0.23	0.09***	0.25
Folkemengde (÷ 100)			-0.02**	-0.08	-0.01	-0.04
Avstand til Kristiania (100km)			-0.22	-0.15	-0.56	-0.37
Avstand til Bergen (100km)			1.58***	1.08	0.82	0.56
Avstand til Stavanger (100km)			-1.66***	-1.31	-0.30	-0.23
Avstand til Trondhjem (100km)			0.70***	0.33	0.29	0.13
Avstand til Tromsø (100km)			-0.35	-0.27	0.43	0.33
Regionale dummies:						
Akershus (referansekategori)					-	-
Smaalenene					-0.39	-0.02
Buskerud					1.60	0.06
Jarlsberg og Larvik					1.31	0.05
Hedemarken					-0.54	-0.02
Kristians					2.56**	0.12
Bratsberg					6.45***	0.29
Nedenes					6.43***	0.29
Lister og Mandal					1.84	0.09
Stavanger					2.94	0.16
Søndre Bergenhus					2.15	0.12
Nordre Bergenhus					0.78	0.04
Romsdal					0.17	0.01
Søndre Trondhjem					1.28	0.07
Nordre Trondhjem					2.98	0.15
Nordland					5.17*	0.29
Tromsø					7.73**	0.33
Finnmarken					7.38*	0.27
Konstant	14.60***		10.45***		-0.18	
Observasjoner	532		532		532	
Adj. R2	0.197		0.385		0.476	

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Kilder: NOS IV 084, Folketellingen 1900, Statens Kartverk og NSD

I likhet med de forrige regresjonene har modell 1 kun med næringsvariablene, modell 2 har inkludert et sett med geografiske variabler, og i modell 3 er de geografiske dummyvariablene med for å kontrollere for variasjonen i prosenten av fraværsdager. Modell 3 har den største forklaringskraften, der 47,6 prosent av variasjonen i fraværet kan forklares av modellen. Modellens forklaringskraft ble forbedret desto flere variabler som ble inkludert. Vi skal fokusere på modell 3 ettersom det er den beste modellen. Vi ser først på næringsvariablene. Av de syv næringskategoriene er det kun *Fiskeri* som har signifikante verdier. For hver prosent økning i befolkningen som hadde tilknytning til fiskeri, økte fraværet med 0,06. Dette høres kanskje lite ut, men dersom en kommune hadde 50 prosent av befolkningen tilknyttet fiskeri ville fraværet være 3 prosent høyere enn i en kommune hvor ingen hadde næringstilknytning til sjøfart. I 1900 var det i gjennomsnitt 9 prosent fravær i herredskommunene, så her er 3 prosent vesentlig.

Dersom vi kun ser på næringsvariablene og de geografiske variablene, hadde *Avstand til skole* størst påvirkning på fraværet (betakoeffisient på 0,25). Avstand til skole ble målt i prosenten av elevene som hadde lengre skolevei enn 3 km. Ifølge modell 3 ville en kommune der 10 prosent av elevene hadde lengre skolevei, ha 0,9 prosent mer fravær enn en kommune hvor ingen hadde lengre skolevei. Gliddi undersøkte noen kommuner i Vest-Agder, og han konkluderte at skolevei ikke spilte stor nok rolle til å kunne være en hovedårsak til skolefravær. Regresjonene i tabell 15 er gjennomført for hele landet, og det er sannsynlig at på landsbasis spilte skolevei en større rolle på skolefraværet enn hva Gliddi fant i sin undersøkelse.¹⁸⁹ Regresjonene viser også at tilgangen til kyst påvirket fraværnivået. Kommuner med kystlinje – enten på fastlandet eller som øyer – hadde 0,77 prosent mer fravær enn innlandskommuner. Effekten på fraværet er dog liten (beta på 0,08), men verdien er likevel signifikant. Vi kan derfor med 95 prosent sikkerhet (p-verdi på 0,05) si at det ikke skyldes tilfeldigheter.

Dersom vi ser på de regionale dummyvariablene har seks amt signifikante verdier. Disse amtene har alle positive fortegn. Det betyr at det var noen andre forhold innad i amtet, som ikke måles i modellen, som gjorde at disse amtene hadde et høyere fraværnivå enn referansekategori Akershus. Det er interessant å se at variablene for de tre nordligste amtene er signifikante, hvor Finnmarken og Tromsø hadde den største ulike verdien fra Akershus med henholdsvis 7,38 og 7,73 prosent mer fravær. Ved å kjøre regresjonen separat for de tre nordligste amtene (Tromsø stift), får modellen en forklaringskraft på 33,6 prosent. Se vedlegg

---

¹⁸⁹ Dette er sannsynlig fordi det ikke var så mange elever som hadde lang skolevei i bygdene han undersøkte, og fordi i kommuner hvor det virkelig var lange avstander mellom hjem og skole og barna kanskje til og med måtte over i båt for å komme seg til skolen, er det sannsynlig at det vill ha større påvirkning.

10 for regresjonen. Kun to av variablene har signifikante verdier. *Offentlig arbeid og privat immaterielt erhverv* hadde en negativ effekt på fraværslivået, der en økning i denne næringskategorien (i prosent) ville redusere fraværet med 2,25 prosent. Vi må sette dette inn i konteksten til stiftet: Det gjennomsnittlige fraværslivået var mye høyere i Tromsø stift enn på landsbasis, samtidig som det i kategorien *Offentlig arbeid og privat immaterielt erhverv* var det ingen herredskommuner som hadde over 4 prosent av befolkningen tilknyttet denne kategorien (inkluderte blant annet erhverv som sivil administrasjon og lærere). Det er likevel interessant at en prosent økning i denne kategorien ville redusere fraværet så mye.

Elevenes avstand til skolen spilte en større rolle på fraværet i de tre nordligste amtene enn på landsbasis. De to figurene i vedlegg 11 visualiserer dette forholdet. Den ene figuren viser sammenhengen mellom fravær og elevenes avstand på landsbasis, mens den andre viser sammenhengen kun for de tre nordligste amtene. Regresjonslinjen er brattere i modellen for de nordligste amtene. Modellens forklaringskraft er som sagt lavere enn på landsbasis, så det er noe i disse amtene som påvirker fraværet som ikke kan måles i modellen. Hardere klimatiske forhold kan være en mulig årsak, men det er også mulig at kommuner med en stor samisk og/eller kvensk befolkning hadde mer fravær. Kanskje så foreldrene ikke gevinsten av omfattende skolegang, og at barnas arbeidskraft hadde en viktig verdi på hjemmeplassen. Regresjonene sier ingenting om sykdom som årsaker til fravær, fordi regresjonene ikke inkluderer noen variabler om sykdomslivået. Likevel vet vi at store deler av fraværet skyldtes sykdom. Funnene i kapittel 3 viste at 68 prosent av alt fraværet (i gjennomsnitt) i herredskommunene ble notert ned som sykdom. Gliddi peker også på sykdom som en stor årsak til fraværet i bygdene han studerte.¹⁹⁰ Han nevner også at epidemiske sykdommer kunne herje i ulike områder og føre til mye fravær. Vi skal senere i kapitlet se nærmere på andre årsaker som kunne påvirke fraværet som ikke vi kan måle i regresjonene.

5.4 SKOLEBEVILGNINGENE

Kapittel 4 handlet om bevilgningene til folkeskolevesenet. Utgiftene til skolevesenet økte i perioden, og det var utgiftene til lønninger som sto for størsteparten av utgiftene. Det er opplagt at utgiftene økte dersom flere skoler ble bygget, flere lærere ansatt og undervisningstiden utvidet. Ifølge Hagemann var det forskjeller mellom lønnsutgiftene mellom by- og herredskommunene og mellom landsdelene.¹⁹¹ Ulikhetene hang sammen med markedsforhold og den lokale styringen av lærerlønningene, og ble ytterligere forsterket gjennom forskjellene i

---

¹⁹⁰ Gliddi, 2015: 56

¹⁹¹ Hagemann, 1992: 138

undervisningstiden i landet.¹⁹² Jeg er interessert i å undersøke om kommunenes næringsstruktur påvirket bevilgningene til folkeskolevesenet. Regresjonene er gjort på samme måte som de andre regresjonene: næringsvariablene er inkludert i modell 1, i modell 2 har ett sett med geografiske variabler blitt inkludert som kontrollvariabler, og i modell 3 er de regionale dummyvariablene med som kontrollvariabler. Undervisningsnivået måles i antall kroner bevilget per elev til kommunene i år 1900.

---

¹⁹² Hagemann, 1992: 139

Tabell 16: Regresjonsanalyse av skolebevilgninger i herredskommunene

VARIABLER	MODELL 1		MODELL 2		MODELL 3	
	Koef	Beta	Koef	Beta	Koef	Beta
Fiskeri (%)	0.03	0.05	0.06	0.10	0.03	0.06
Bergverks - og fabrikkdrift (%)	0.19***	0.14	0.18***	0.14	0.15**	0.12
Industri (%)	0.13	0.07	0.07	0.04	0.05	0.03
Handel og samferdsel (%)	0.78***	0.24	0.45***	0.14	0.51***	0.16
Sjøfart (%)	-0.11	-0.05	-0.02	-0.01	0.04	0.02
Offentlig arb. og privat immaterielt arb. (%)	1.96***	0.21	1.34***	0.14	1.13***	0.12
Offentlig understøtte og annet (%)	-0.20	-0.05	0.23	0.06	0.19	0.05
Antall elever per lærer			-0.24***	-0.27	-0.29***	-0.32
Antall undervisningsdager per elev			-0.02	-0.03	-0.01	-0.02
Areal (100km ²)			-0.06	-0.05	-0.06	-0.05
Tilgang til kyst (dummy)			-0.81	-0.04	-1.13	-0.05
Avstand til skole (%)			0.04	0.06	0.04	0.05
Folkemengde (÷ 100)			0.08***	0.16	0.09***	0.17
Avstand til Kristiania (100km)			-1.57***	-0.48	-0.53	-0.16
Avstand til Bergen (100km)			-0.05	-0.01	-1.29	-0.41
Avstand til Stavanger (100km)			1.40	0.51	1.42	0.52
Avstand til Trondhjem (100km)			0.87**	0.19	0.66	0.14
Avstand til Tromsø (100km)			-0.01	-0.00	-0.21	-0.07
Regionale dummies:						
Akershus (referansekategori)					-	-
Smaalenene					0.38	0.01
Buskerud					-5.16*	-0.09
Jarlsberg og Larvik					-4.03	-0.07
Hedemarken					-6.61**	-0.14
Kristians					-9.26***	-0.20
Bratsberg					-8.82**	-0.18
Nedenes					-10.07**	-0.21
Lister og Mandal					-6.77	-0.15
Stavanger					-6.13	-0.16
Søndre Bergenhus					-8.24	-0.21
Nordre Bergenhus					-9.45**	-0.22
Romsdal					-9.12**	-0.27
Søndre Trondhjem					-5.75	-0.15
Nordre Trondhjem					-7.01	-0.16
Nordland					-5.84	-0.16
Tromsø					-4.82	-0.09
Finnmarken					-2.22	-0.04
Konstant	8.89***		15.81*		29.10*	
Observasjoner	533		533		533	
Adj. R ²	0.200		0.295		0.309	

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Kilder: NOS IV 084, Folketellingen 1900, Statens Kartverk og NSD

Tabell 16 viser de tre regresjonene av pengebruken. Modell 3 har best forklaringskraft, der 30,9 prosent av variasjonen i bevilgningene kan forklares av modellen. Av de variablene vi har undersøkt så langt i dette kapittelet, er det disse regresjonene som har flest signifikante verdier på variablene om næringsstruktur. Koeffisientene forandrer seg fra modell 1 til modell 2 og 3, men de forblir statistisk signifikante selv om vi legger til kontrollvariablene. *Bergverks- og fabrikkdrift, Handel og samferdsel* og *Offentlig arbeid og privat immaterielt arbeid* har en positiv effekt på utgiftsnivået. Av disse har *Handel og samferdsel* størst påvirkning (betakoeffisient på 0,16) på utgiftsnivået, der én prosent økning i næringskategorien øker antall brukte kroner per elev på skolevesenet med 0,5 kr. Det ble altså brukt mer penger på skolevesenet i kommuner med mer bergverk, handel og samferdsel og offentlig arbeid og privat immaterielt arbeid (for eksempel sivil administrasjon, saksføringsvirksomhet, forsvarsvesenet, undervisning og «kirkelige, religiøse og moralske anliggender), enn i kommuner hvor jordbruk var viktig. Det er mulig at dette også henger sammen med kommunenes økonomi – at kommuner med handel og samferdsel ofte var rikere enn rene jordbrukskommuner. Vi skal se mer på akkurat dette litt senere i kapittelet.

Av det første settet med kontrollvariabler (fra modell 2) er det *Antall elever per lærer* og *folkemengde* som har signifikante koeffisienter. Jo flere elever det var per lærer, desto mindre var skolebevilgningene. Dette er ikke overraskende. Flere lærere ville koste skolevesenet mer, fordi lønningene var den største utgiftsposten til skolevesenet. Det er disse variablene som har størst påvirkning på pengebruken med en beta på -0,32 (som er signifikant). *Folkemengde* hadde også en signifikant påvirkning på pengebruken. For hver økning i 100 innbyggere økte pengebruken med 0,09 kr per elev. Dette betyr at jo flere innbyggere kommunen hadde, jo større var utgiftene per elev.¹⁹³ Dette kan også ha sammenheng med kommunenes økonomi – jo flere innbyggere, jo større var skattegrunlaget fra befolkningen. To av variablene for avstand til de store byene er signifikante i modell 2, men mister signifikantverdiene når de regionale dummyvariablene inkluderes. Vi kan derfor ikke med sikkerhet si at koeffisientene ikke er ulikt 0.

Vi kan se at alle dummyvariablene for amtene har negative fortegn – utenom Smaalenene – som betyr at herredskommunene i Akershus hadde et høyere utgiftsnivå enn resten av landet. Syv av de regionale dummyvariablene har signifikante koeffisienter. Vi kan derfor med stor sannsynlighet si at utgiftsnivået i, for eksempel, Nedenes var 10,07 kr lavere

---

¹⁹³ Dette skyldes nok at de folkerike kommunene som for eksempel Aker og Bærum som hadde et høyt utgiftsnivå påvirker denne variabelen. Selv om dette nok er sannsynlig så er det fortsatt en sammenheng mellom pengebruken og størrelse på kommunene i folketall.

per elev enn i Akershus – og at det dermed er noen andre forhold i amtet som kan forklare variasjonen i pengebruken.¹⁹⁴

En utfordring med regresjonsanalyser og OLS-metoden er, som jeg skrev tidligere, at «outliers» eller unntak fra gjennomsnittet kan påvirke resultatene. Når det gjelder utgiftene i herredskommunene, var det noen kommuner som brukte betydelig mer enn gjennomsnittet. Aker og Moss Landssogn hadde skolebevilgninger på over 100 kr per elev (Moss med 108 og Aker med 129 kr per elev). Fem kommuner hadde et utgiftsnivå mellom 50 og 100 kr per elev, mens de resterende 526 kommunene hadde et utgiftsnivå som var på under 50 kr per elev. Det er ikke overraskende at Aker hadde det høyeste utgiftsnivået per elev, herredet var nemlig en rik nabokommune til Kristiania med et stort folketall. Vedlegg 12 viser derfor de samme regresjonene som i tabell 16, men Aker og Moss landssogn er ekskludert fra regresjonen. Forklaringskraften til modellene er noe redusert, men det er ikke stor forandring. (fra 30,9 prosent i den originale modellen og 29,2 prosent i den nye).

Det kan riktignok se ut til at herredskommunene Aker og Moss landssogn kan ha påvirket resultatet i regresjonsanalysen noe. Variablene for folkemengde er ikke lengre signifikante. Dette gir mening da Aker hadde et høyt folketall og et høyt utgiftsnivå, noe som har påvirket koeffisientene i den originale regresjonsanalysen. Dette betyr *ikke* at folkemengde ikke hadde noe å si for utgiftsnivået som tabellen i vedlegget antyder. Vi må huske på at selv om outliers er en utfordring for OLS-regresjoner, ved at de kan påvirke koeffisientene i større grad enn dataene som ligger nærmere gjennomsnittet, så er det fortsatt en sammenheng mellom at Aker har et stort folketall og at kommunene brukte mer penger på skolevesenet enn de andre herredskommunene. Outliers skal behandles med forsiktighet, men selv om Aker var et unntak fra resten av herredskommunene var den likevel en del av herredskommunene, og likevel viktig. Når det gjelder næringsvariablene er ikke lenger *Offentlig arbeid og privat immaterielt arbeid* signifikant, men *Industri* har fått signifikante verdier. Vi kan også legge merke til at de regionale dummyvariablene som var signifikante i den originale regresjonen fortsatt er det, men at koeffisientene er noe redusert. Vi kan altså konkludere med at Aker og Moss landssogn som outliers påvirket regresjonen i noen grad, og dette er det verdt å være klar over. Likevel er de originale regresjonene viktig, fordi Aker og Moss ikke er outliers da de er feilverdier, men fordi de faktisk skilte seg ut fra resten av kommunene med et større utgiftsnivå, og for Aker også høyere folketall.

---

¹⁹⁴ Funnene i kapittel 3 bekrefter også dette.

5.5 VARIASJONEN I BYENE

Dette kapittelet har så langt undersøkt variasjonen i undervisningstiden, fraværet og bevilgningene til herredskommunene. Det er også interessant å undersøke variasjonen i bykommunene (kjøbstedene og ladestedene). For å spare plass i teksten er regresjonene for byene plassert i vedlegg 13-17. Det er naturlig å undersøke de samme avhengige variablene som ble gjort for herredskommunene: undervisningstid, fravær og bevilgninger. Variablene i modell 1 og 2 er noenlunde lik som regresjonene for herredskommunene. Referansekategorien for variablene om næringstilknytting er *Industri*.¹⁹⁵ *Avstand til skole* er ekskludert siden denne variabelen ikke fantes i byskolestatistikken. I modell 3 er de regionale dummyvariablene på stiftsnivå istedenfor amtsnivå.¹⁹⁶ Grunnen til dette er at antallet observasjoner (59 byer) er betydelig færre enn for herredskommunene, og det ville derfor blitt få observasjoner dersom variablene skulle vært på stiftsnivå. Bergen stift er referansekategorien.

Vedlegg 13 viser regresjonene som undersøker sammenhengen mellom undervisningstid og kommunenes næringsstruktur, der modell 2 og 3 kontrollerer for variasjonen med et sett med geografiske variabler. Som funnene viser, passer modellen dårlig til å forklare variasjonen i undervisningstiden. Adjusted R² er på minus i alle regresjonene, noe som skyldes at R² er lav (0,10), og når det legges til flere variabler som ikke øker forklaringskraften, blir Adj. R² negativ. Dette reflekterer at modellen ikke klarer å forklare variasjonen i antall skoledager i byene. Dette kan skyldes to hovedårsaker: 1) Antall observasjoner er relativt lavt, som kan gjøre det vanskelig å finne mønstre i dataene. 2) De uavhengige variablene som er i modellene er ikke relevante. Dette kan være sannsynlig siden kun én variabel er statistisk signifikant. Modellene klarer ikke å relatere variasjonen i skoledager til noen andre variabler. Dette er jo et interessant funn i seg selv. Kan det skyldes at det var mindre variasjon i undervisningstiden i byene? Vedlegg 14 viser antall undervisningsdager etter næringstilknytning til kategorien *Handel og samferdsel*. Det var variasjon i antall undervisningsdager, men forholdet mellom disse to variablene ser ikke ut til å være lineær. Det kreves videre undersøkelse for å studere dette nærmere.

Regresjonene av fravær finnes i vedlegg 15. I Modell 1 er regresjonene gjort for alle byene i år 1900, mens modell 2 er ekskludert byene Vardø og Hammerfest. Som vedlegg 16 viser, hadde disse to byene betydelig mer fravær enn resten av byene. Regresjonene viser at de

---

¹⁹⁵ Dette er fordi det var en liten befolkning i byene som var tilknyttet jordbruk, og variasjonen i jordbruk ville bli for liten til å kunne bruke kategorien som referansekategori.

¹⁹⁶ Som tidligere er Romsdal amt lagt under Trondhjem stift for enkelthets skyld, siden amtet egentlig er delt mellom Bergen og Trondhjem stift

to outlierne Vardø og Hammerfest påvirket resultatene i stor grad. Kristiania, som er en outlier når vi tenker på befolkningstall, endret ikke regresjonene merkbart, og er derfor inkludert i begge regresjonene. I den første modellen er forklaringskraften på 40,3 prosent. Av næringsvariablene er *Fiskeri*, *Bergverks- og fabrikkdrift*, *Sjøfart* og *Offentlig understøtte og annet* signifikante, hvor *Bergverks- og fabrikkdrift* har størst påvirkning på variasjonen med en betakoeffisient på 0,49. I hele modellen er det dummyvariabelen for Tromsø stift som har størst påvirkning på variasjon med en betakoeff. på 0,73. I modell 2, der Vardø og Hammerfest er ekskludert, er forklaringskraften til modellen 23,2 prosent. Næringsvariablene som er signifikante er noenlunde lik, selv om *Landbonæring* nå er signifikant og *Off. understøtte og annet* ikke lenger er det. Vi kan tydelig se i dummyvariabelen for Tromsø stift at variabelens påvirkning på Y er redusert i modell 2. Dette er fordi Vardø og Hammerfest, begge innad i stiftet, påvirket variabelen og dro koeffisienten opp i modell 1. Det er andre forhold, i tillegg til variablene i modellen, som forklarer variasjonen i fraværet i byene i Tromsø stift. Dette er interessant. Se kapittel 5.6.1 for mulige årsaker til dette. *Sjøfart* og *Bergverks- og fabrikkdrift* hadde størst påvirkning på variasjonen i fraværet i modell 2.

Vedlegg 17 viser regresjonen av bevilgningene i byene målte i *antall kroner brukt på skolevesenet per elev* i 1900.¹⁹⁷ Modell 1 viser regresjonen med alle byene, mens i modell 2 er Kristiania ekskludert. Forklaringskraften til modellene er best i nr.1, der 43 prosent av variasjonen i pengebruken kan forklares av modellen. I modell 2 er forklaringskraften noe redusert (39 prosent), men langt flere variabler har signifikante verdier. Alle variablene på næringstilknytning, unntatt *Off. understøtte og annet*, har en signifikant, negativ påvirkning på pengebruken. Av næringsvariablene i modell 2 har *Fiskeri* størst påvirkning på Y (betakoeff. på -1,99). Variablenes koeffisient er på -3,48, noe som betyr at en kommune hvor 10 prosent av befolkningen hadde næringstilknytning til fiskeri, ville pengebruken bli redusert med 34,8 kr per elev enn i kommuner hvor ingen hadde tilknytning til fiskeri. Vi kan legge merke til at *Folkemengde* også har påvirkning på Y, hvor en kommune med 100 flere innbyggere ville ha økte skolebevilgninger på 0,06 kr per elev. Flere av dummyvariablene har også påvirkning på bevilgningene. Byene i Kristiania, Trondhjem og Tromsø stift hadde alle et høyere utgiftsnivå enn referanse kategorien Bergen. Tromsø stift hadde størst påvirkning på Y med en betakoeffisient på 1,20. Vi vet fra kapittel 4 at utgiftene til Tromsø kjøbstad var spesielt høye i år 1900 grunnet det nye skolebygget som ble satt opp dette året. Dette kan nok forklare hvorfor stiftet har en høyere koeffisient enn de andre dummyvariablene. Samtidig er det mulig at støtte

---

¹⁹⁷ Som i de foregående kapitlene er kr per elev regnet ut fra «gjennomsnittlig antall elever i årets løp»

fra Finnefondet også bidro til et høyere utgiftsnivå i stiftet.¹⁹⁸ Hammerfest bykommune fikk støtte fra Finnefondet i 1900-1901.¹⁹⁹

5.6 ANDRE MULIGE FORKLARINGER FOR VARIASJON I UNDERVISNINGSTID, FRAVÆR OG UTGIFTER

Alle regresjonsanalysene av undervisningstiden, fraværet og bevilgningene til folkeskolevesenet har forklart noe av variasjonene som fantes i 1900. Når vi kontrollerte for de regionale dummyvariablene, var det flere av disse som hadde signifikante verdier. Dette betyr at det var noe annet ved amtene som kunne forklare variasjonen i de avhengige variablene. Samtidig var modellenes forklaringskraft (modell 3) mellom 30 og 47 prosent. Modellene har forklart noe av variasjonen i de avhengige variablene, men det er en betydelig del av variasjonen som ikke kan forklares ut fra mine regresjoner. Dette er et interessant funn i seg selv. Det betyr at det må finnes andre forklaringer på variasjonen enn variablene i modellene.

Hva variasjonen skyldes er komplekst, og kan ikke forklares i sin helhet i en masteroppgave. Ut fra mitt kildegrunnlag har jeg forklart noe av variasjonen i undervisningstiden, fraværet og bevilgningene, men det må et større kildegrunnlag til for å kunne forklare mer av variasjonen. Flere kvantitative kilder kan inkluderes i regresjonene, men også kvalitative undersøkelser av kommunenes virksomhet vil belyse tematikken ytterligere. Les mer om dette i kapittel 6.4. Jeg skal likevel belyse andre mulige forklaringer på variasjon i skoletilbud, fravær og bevilgning.

Westbergs bidrag til svensk skolehistorie er verdt å trekke frem.²⁰⁰ Han undersøkte bevilgningene til grunnskolen i Sundsvall-regionen i perioden 1840 til 1900, der han blant annet fokuserte på hva som motiverte skoledistriktene til å bruke penger på skolevesenet. Ifølge Westberg var ikke alltid motivene for pengebruken kun et ønske om en opplyst befolkningen etter nasjonens mål, men at det var flere komplekse forklaringer på den økte pengebruken i kommunen. Blant annet var sosial status en årsak til pengebruk, der skolekommunene ikke ville være dårligere enn nabokommunene.²⁰¹ Obligatorisk skolegang i Sverige kom først i 1842 i det som ble kalt *folkskolan*. Selv om Sverige var senere ute enn Norge med obligatorisk skolegang, var utviklingen på midten av 1800-tallet noe likt. Det svenske skolesystemet undergikk store forbedringer i andre halvdel av 1800-tallet. Det er derfor ikke usannsynlig at det Westberg fant

---

¹⁹⁸Vardø, Vadsø og Hammerfest hadde alle et relativt høyt utgiftsnivå med henholdsvis 74, 57 og 68 kr per elev i utgifter til folkeskolevesenet., og dette var høyere enn gjennomsnittet for byene på 49 kr per elev.

¹⁹⁹ Kirke- og utdanningsdepartementet, St. Prop nr.2 1900-1901: 75

²⁰⁰ Westberg, 2017

²⁰¹ Westberg, 2017: 196

for Sundsvall regionen også kunne ha vært tilfelle i Norge. Det kreves flere lokale undersøkelser enn det denne oppgaven har gjort for å kunne svare på om bevilgningene til folkeskolene også kunne være motivert av sosial status.

Kultur kan også være en faktor som kan ha vært en årsak til variasjonen vi har sett i de foregående kapitlene. Kulturen til borgerskapet og embetsmennene, den som ble formidlet i skolen, kan ha hatt en påvirkning på både undervisningstid, fravær og pengebruken på skolevesenet. Dersom et lokalsamfunn var tett integrert med denne kulturen, for eksempel i byer eller i kommuner nært regionale sentrum, ble skolene ansett som en viktig formidler for denne kulturen og en viktig samfunnsinstitusjon. Dette kunne føre til økt satsing på skolevesenet. Samtidig kan den frilynte ungdomsbevegelsen, med lærerne som sentrale skikkelser, ha økt den folkelige støtten til satsingen på skolevesenet.²⁰² I samfunn hvor flere andre lokale kulturer har hatt fotfeste, hvor det for eksempel har vært et større religiøst mangfold enn kun statskirken, eller mindre påvirkning utenfra på grunn av mindre handel, er det mulig at den borgerlige kulturen var mer fremmed eller til og med uønsket. I masteroppgavene til Hauge og Gliddi fant de at en nærmere kontakt med den borgerlige kulturen førte til lavere fravær.²⁰³

Når det gjelder undervisningstiden var det nok en faktor hvor høye bevilgningene til skolevesenet var. Lenger undervisningstid ville bety økte utgifter for kommunen, fordi lærerne måtte lønnes deretter. Selve pengebruken på skolevesenet hadde nok en sammenheng med hvor velstående kommunene var. Den økonomiske veksten var i andre halvdel av 1800-tallet langt sterkere i bynæringene enn i jordbruk og fiske.²⁰⁴ Dette er nok en viktig årsak til forskjellene i pengebruken mellom by- og herredskommunene på skolevesenet. Også i herredskommunene kunne det være forskjeller på velstandsnivået til befolkningen. Aker herredskommune, den største herredskommunen etter folketall og en rik kommune, brukte mest penger på skolevesenet i år 1900, og er et godt eksempel på at velstand kan ha påvirket pengebruken. Det er vanskelig å undersøke velstandsnivået i alle kommunene i landet på denne tiden. Det kan likevel antydes at det kan ha vært en faktor.

Til slutt vil jeg nevne at enkeltpersoner kan ha hatt stor påvirkning på styringen av folkeskolene. I regresjonene som har blitt gjort i dette kapitlet, er det interessant at amtene i Kristiansand stift skilte seg ut når det gjaldt undervisningstiden, fraværet og pengebruken ved

---

²⁰² Rune Slagstad, 1998: 116, Hauge trakk frem dette som årsak til det lavere skolefraværet i Sund

²⁰³ Hauge, 1995: sentrum, periferi, nasjon og integrasjon; Gliddi, 2015: 109. Hauge fant dette som en av forskjellene mellom Sund og Hillesøy, mens Gliddi så på dette som en av årsakene til at skolefraværet sank på 1860- og 1870-tallet.

²⁰⁴ Hovland, 1987: 83

at de regionale dummyvariablene var signifikante. Det er vanskelig å si hva dette kan skyldes, men er det mulig at skoledirektøren for stiftet kan hatt noe å si? Ifølge Mediås hadde skoledirektørene betydelig påvirkningskraft i mange saker vedrørende skolevesenet, selv om skoledirektørenes oppgaver gikk mer på tilsyn og rådgivning.²⁰⁵ Mediås beskriver dette slik: «Lokalpolitikkerne var avhengige av råd, og fulgte som oftest den veiledningen de fikk fra sakkyndig hold. Slik var skoledirektørene i en maktposisjon også etter 1889.»²⁰⁶ I 1893 hadde skoledirektøren for Kristiansand 420 behandlede forvaltningssaker som blant annet dreide seg om skoletiden, klasseinndeling, skolebygg og inventar.²⁰⁷ Det er derfor mulig at skoledirektørene kan ha påvirket ulike deler av folkeskolevesenet rundt år 1900. Det samme gjelder amtsskolestyrene som skulle ivareta interessene for skolene i amtet, bortsett fra i byene.²⁰⁸ I kapittel 4 så vi at et område nord i Gudbrandsdalen hadde et høyere utgiftsnivå enn gjennomsnittet. Kan dette også skyldes enkeltpersoners innflytelse på skolevesenet?

5.6.1 NORD-NORGE: FORNORSKNING OG «DEN FINSKE FARE»

Folkeskolevesenet i de nordligste amtene hadde andre forhold enn resten av landet. Klimaet var hardere, og i mange kommuner var det en stor samisk og kvensk befolkning. Samtidig var mange av kommunene fattige. I regresjonene er det ikke inkludert noen variabler som kan si noe om støtten fra Finnefondet eller prosentandelen av befolkningen som var samer eller kvener. Det hadde vært interessant å se om dette fikk utslag på regresjonene. Dessverre er det hverken tid eller plass til dette i denne masteroppgaven. Vi vet allerede at Finnefondet hadde mye å si for bevilgningene til skolevesenet i Tromsø og Finnmark. Som sagt i kapittel 4.4 fikk kommunene ekstra støtte til å lønne lærere og utvide undervisningstiden fra Finnefondet. Dette var en del av prosjektet om å heve folkeskolene i regionen, og samtidig en del av statens fornorskningsspross. Knut E. Eriksen og Einar Niemi har skrevet om «Den finske fare», frykten for finsk ekspansjon i Norge.²⁰⁹ Fornorskningspolitikken var ifølge Eriksen og Niemi et sentralt sikkerhetspolitisk middel for å trygge grenseområdene i nord.²¹⁰ Skolesatsing i Nord var et nasjonalt tiltak der fornorskningspolitikken var sentral. Fornorskningspolitikken var ikke kun et kulturelt mål, men også et tiltak for å demme opp «den finske fare».

Noen kommuner i Nordland fikk også støtte fra Finnefondet, men som Eivind B. Jensen påpeker var tiltak og virkemidler i fornorskningssprossen i Nordland gjeldene for de samiske

---

²⁰⁵ Mediås, 1996: 176

²⁰⁶ Mediås, 1996: 182

²⁰⁷ Mediås, 1996: 191

²⁰⁸ Mediås, 1996: 183

²⁰⁹ Knut E. Eriksen og Einar Niemi, 1981

²¹⁰ Eriksen og Niemi, 1981: 16

bosettingsområdene som var uten kvensk bosetting. Ifølge Jensen kan dette tyde på at fornorskningspolitikken i stor grad var sikkerhetspolitisk motivert.²¹¹ Som vi så i kapittel 4 var pengebruken høyere i Finnmarken enn flere andre deler av landet, og Finnefondet er en naturlig forklaring på dette. Samtidig kan det også tenkes at pengebruken i de nordligste amtene skyldtes et økt fokus på folkeskolene i regionen, og et ønske å forbedre skolevesenet. I samtiden var det ikke tvil om at skolevesenet i nord var i dårlig forfatning, og dette kan ha resultert i en mobilisering for å utbygge skolevesenet. Finnefondet kan også forklare variasjon i antall undervisningsdager i de nordligste amtene, siden noe av midlene fra fondet gikk til å øke undervisningstiden.

5.7 OPPSUMMERING

I dette kapittelet har jeg brukt regresjonsanalyse for å se på sammenhengen mellom undervisningstid, fravær og pengebruk (Y-variabler) og næringsstruktur (X-variabler) for året 1900 både for herredskommunene og bykommunene. Variablene om befolkningens næringstilknytning etter hovedpersonens stilling forklarte alene lite av variasjonen i Y-variablene. Et sett med geografiske kontrollvariabler og regionale dummyvariabler gjorde at modellenes forklaringskraft økte. I alle regresjonene var modell 3 den som forklarte mest av variasjonen. Når det gjelder regresjonene i herredskommunene forklarte regresjonen av undervisningstid 39 prosent, regresjonen av fraværet 47 prosent og regresjonen av bevilgningene 30 prosent av variasjonen. Noen av næringsvariablene hadde en statistisk signifikant påvirkning på variasjonen i Y-variablene, men det var andre faktorer som også påvirket variasjonen. Dette er fordi flere av kontrollvariablene – både de geografiske og de regionale dummyvariablene – hadde signifikante verdier, og dermed en påvirkning på Y. Vi kan konkludere med at næringsstruktur har påvirket noe av variasjonen i undervisningstiden, fraværet og bevilgningene til folkeskolevesenet i både bykommunene og herredskommunene. I bykommunene hadde færre geografiske variabler påvirkning på variasjonen, enn i skolene i herredskommunene.

Vi må være forsiktige med bruken av næringsvariablene, da det er flere usikkerhetsmomenter knyttet til kategoriseringen av variablene. Variablene har begrenset utsagnskraft om den faktiske erhvervende befolkningen i 1900, men kan heller antyde noen næringsstrukturer i kommunene. Dersom 70 prosent av befolkningen i en kommune hadde næringstilknytning (til hovedpersonens stilling) til fiskeri, ville fiskeri være viktig i

---

²¹¹ Eivind B. Jensen, *Skoleverket og de tre stammers møte*, Vol 7, 2005. (Tromsø: Eureka, 2005), hentet 14.05.2020 fra <https://munin.uit.no/bitstream/handle/10037/3387/book.pdf?sequence=1&isAllowed=y>: 50

kommunen.²¹² Det er mye av variasjonen i Y-variablene som ikke har blitt forklart gjennom modellene, og de regionale dummyvariablene antyder at det var andre forhold på amts- og stiftsnivå som hadde påvirkning på variasjonen.

Tøger Hagemanns påstod at årsakene til skoleforsømmelsene i Nordland og Tromsø skyldtes geografiske forhold, samt kommunenes næringsliv som befolkningen var underkastet. Statistisk sett hadde han delvis rett. Regresjonen for fraværet i Tromsø stift viste at avstand til skolene spilte størst rolle for variasjonen i fraværet, der flere elever som hadde lengre avstand til skolene jo høyere ville fraværet være. Når det gjelder næringsvariablene var det kun *Off. arbeid og privat immaterielt arb.* som hadde signifikante verdier og dermed påvirkning på variasjonen i fraværet. Jo flere som var tilknyttet denne kategorien, jo mindre var fraværet. Selv om regresjonene ikke har signifikante verdier betyr ikke det at næringsliv *ikke* hadde en påvirkning på fraværet. Statistisk signifikans er ikke det samme som historisk signifikans.²¹³

I del 5.6 har jeg derfor prøvd å se på noen andre faktorer som kan ha påvirket variasjonen. Finnefondets bidrag til Tromsø og Finnmark kan ha hatt en påvirkning på både undervisningstid og pengebruken. Kommunenes velstand og kultur kan også forklare noe av variasjonen. Vi har heller ikke kunnet se på variasjonen mellom by- og herredskommunene ettersom regresjonene ble gjort separert. I kapittelet har vi sett at næringsstruktur hadde en påvirkning på variasjonen i Y-variablene, men at i herredskommunene spilte geografiske forhold like stor rolle. For bykommunene spilte ikke geografiske forhold inn på variasjonen, mens næringsvariablene og de regionale dummyvariablene på stiftsnivå hadde påvirkning på variasjonen.

---

²¹² Talvik i Finnmarken amt hadde ifølge folketellingen i 1900 69,6 prosent av befolkningen knyttet til fiskeri gjennom hovedpersonens stilling.

²¹³ Se kapittel 6.3

KAPITTEL 6: SAMMENFATNING OG KONKLUSJON

Denne oppgaven har ved hjelp av kvantitativ metode undersøkt det norske folkeskolevesenet i perioden 1891 til 1910. Oppgaven baserer på skolestatistikken fra NOS årene 1891, 1900 og 1910. De to skolelovene i 1889 var utgangspunktet for oppgaven. Variablene som er undersøkt er om undervisningstid, klassestørrelse, antall lærere og elevenes avstand til skolene. Fraværet ble målt som elevenes fravær i prosent, og det ugyldige fraværet ble målt som prosenten av det totale fraværet. Skolebevilgningene har blitt undersøkt ut fra de ulike utgiftspostene. I dette kapitlet oppsummerer jeg de viktigste funnene i oppgaven. Kapittel 6.1 til 6.3 svarer på problemstillingene jeg stilte innledningsvis.

6.1 ØKT UNDERVISNINGSTID OG BEVILGNINGER MENS FRAVÆRET SANK

Skoletilbudet i både byene og herredene ble forbedret i perioden fra 1891 til 1910. Den viktigste delen av skoletilbudet var undervisningstiden, nemlig hvor mange skoledager det var per elev i året. Funnene i kapitlet bekrefter det både Lunde og Tønnessen har påpekt; undervisningstiden var betydelig høyere i byene enn i herredskommunene.²¹⁴ I byene økte undervisningstiden i gjennomsnitt fra 222 dager per elev i 1891 til 234 dager per elev i 1910. For herredskommunene var de samme tallene 57 dager i 1891 og 72 dager i 1910. Veksten var dermed litt sterkere i herredskommunene.

Samtidig som undervisningstiden økte, ble elevantallet per lærer redusert både i byene og i herredskommunene. I byene var det færre elever per lærer enn i herredskommune i både 1891, 1900 og 1910. Når det gjaldt elevantall per klasse var antallet lavere i herredskommunene enn i byene. Dette betyr ikke at klassestørrelsene var bedre på landet, heller tvert imot. Det var nemlig slik at på små skoler kunne elevene uavhengig av alderstrinn bli undervist sammen. I herredskommunene var geografiske forhold et problem for skoletilbudet. I 1891 gikk nesten syv prosent av elevene i Norge på omgangsskoler. Frem til 1910 skjedde det en enorm forbedring på dette området, og i 1910 gikk under én prosent av elevene på omgangsskoler. Økt undervisningstid, færre elever per klasse og per lærer forteller oss at skoletilbudet ble bedre i perioden. Det var likevel store forskjeller mellom skolene i byene og på landet.

Elevenes fravær ble redusert i perioden. I 1891 var det gjennomsnittlig 9,4 prosent fravær i byene, og 11,2 prosent i herredskommunene. I 1910 var dette redusert til henholdsvis 6 og 6,7 prosent. Andelen fravær som var ugyldig var 10,5 prosent i byene i 1900, og 32,6 prosent i herredskommunene. I 1910 var det 6,5 prosent ugyldig fravær i byene og 24 prosent i

---

²¹⁴ Lunde, 1974:56, Tønnessen, 2004: 31; Tønnessen, 1995: 42

herredskommunene. Dette vil si at mens selve fraværet var noenlunde likt mellom byene og herredskommunene i 1900 og 1910, så var det store forskjeller i hva som var gyldig og ugyldig fravær.

Skolevesenet var en stor utgiftspost både for staten, amtene og kommunene. Utgiftene til skolevesenet sto i 1890 for 30 prosent av de ordinære utgiftene til herredene, og 18 prosent av utgiftene til byene. Fra 1890 til 1910 ble by- og herredskommunenes utgifter til skolevesenet doblet, og statsstøtten ble femdoblet. Statsstøtten til byene var riktignok betydelig lavere enn til herredskommunene. Den største utgiftsposten var lønningene til lærerne, mens de minste var leieutgifter, pensjoner og utgifter til skolemateriell og inventar. I byene økte de totale utgiftene til skolevesenet fra 31 kr per elev i 1891 til 64 kr per elev i 1910. I herredskommunene økte bevilgningene fra 11 kr per elev i 1891 til 23 kr per elev i 1910. Utgiftsnivået var altså betydelig høyere i bykommunene enn i herredskommunene, men den prosentvise veksten var høyere i herredskommunene. Når det gjaldt statsstøtten, var veksten størst i herredskommunene. Lønningsposten var den som ekspanderte mest fra 1891 til 1910. I herredskommunene ble utgiftene til denne posten doblet fra 1900 til 1910.

For alle variablene som har blitt studert når det gjaldt skoletilbudet og fraværet, var utviklingen størst mellom 1891 og 1900. I 1891 var fortsatt flere bestemmelser fra den gamle loven (fra 1860) gjeldene, siden de nye skolelovene ble innført gradvis. Dette betyr at det fra 1891 til 1900 skjedde en mobilisering for å etterfølge de nye lovenes bestemmelser. Fra 1900 til 1910 var forskjellene ikke like store, som for eksempel i undervisningstiden. Det er et viktig poeng at selv om skoletilbudet ikke var likt i landet, gikk de i retning av å bli mer lik i perioden etter de nye lovene ble innført.

6.2 BETYDELIG GEOGRAFISK VARIASJON

Det var forskjeller i skoletilbud, fravær og bevilgninger til folkeskolene i Norge. Vi har allerede sett på forskjellene mellom by- og herredskommunene. I tidligere forskning var disse forskjellene vel dokumentert, men forskjellene mellom herredskommunene har i mindre grad blitt undersøkt.²¹⁵ Som historiker Per Fuglum påpekte førte den økte lokale selvbestemmelsesretten som kom med skolelovene i 1889 til at utvidelsen av skoletilbudet i distriktene ble forsinket.²¹⁶ Ved hjelp av deskriptiv statistikk og visualisering i kart har jeg undersøkt hvilken variasjon som fantes i undervisningstilbudet, fraværet og pengebruken.

Det var variasjon i undervisningstiden i herredskommunene. Variasjonen var størst i

---

²¹⁵ Se for eksempel Helgheim 1980; Helgheim, 1981; Tønnessen, 1995; Lunde, 1974

²¹⁶ Fuglum, 1995: 173

1891, der det i Nordland og Tromsø amt var et mye lavere antall undervisningsdager per elev enn i, for eksempel, Nedenes og Lister og Mandal. Det var også flere undervisningsdager per elev i Finnmarken enn i resten av Nord-Norge. Det var færre undervisningsdager i Akershus og Smaalenene amt enn i Hedemarken. I 1900 var variasjonen mindre, men nord i Hedemarken, og helt vest i Buskerud var det flere undervisningsdager per elev enn i resten av landet. Grunnet de geografiske forholdene var det ikke overraskende at de var flere omgangsskoler langs kysten av Vestlandet.

Det var flest lærere i faste stillinger i de sørligste amtene, Bratsberg, Nedenes og Lister og Mandal, mens det var færre lærere i tre nordligste amtene. Det var altså stor geografisk variasjon i lærerstandens størrelse, der det for eksempel i gjennomsnitt var 42 elever per lærer i Bratsberg og 76 elever per lærer i Nordland.

Når det gjelder fraværet i herredskommunene i perioden var det ganske store forskjeller. Fraværet var lavt i Nordre- og Søndre Bergenhus, Romsdal og Søndre Trondhjem i 1891, 1900 og 1910, mens det var betydelig høyere i Bratsberg, Nedenes, Lister og Mandal. I de tre nordligste amtene var det også et høyere fraværsnivå. Det ugyldige fraværet var i 1900 høyest i Finnmarken og Tromsø amt, samt nord i Nordre Trondhjem og nord i Kristians (rundt Vågå) amt. Nord i Hedemarken og i store deler av Søndre Bergenhus var det betydelig mindre ugyldig fravær i 1910. Dette kan skyldes at lærerne i disse områdene var «snillere» i fraværregistreringen, fordi skillet i hva som skulle registreres som gyldig og ugyldig fravær var vagt. Det kreves videre undersøkelser for å svare på dette.

Det var også variasjon i skolebevilgningene. Bykommunene hadde i snitt et betydelig høyere utgiftsnivå til folkeskolevesenet enn skolene på landet. Kartet i kapittel 4.3 viser at det var geografisk variasjon i bevilgningene i 1900. Langs kysten, spesielt fra Sognefjorden til Trondhjem, var utgiftsnivået lavere enn i, for eksempel, Hedemarken amt. Kommunene nært Kristiania hadde også et høyere utgiftsnivå, der Aker brukte mest penger på folkeskolevesenet av herredskommunene i 1900. Et overraskende funn er at Østerdalen skilte seg ut med høyere skolebevilgninger enn kommunene i Midt-Norge. Dette burde undersøkes videre. Utgiftene i Tromsø og Finnmarken var høyere enn i Nordland. Det var også variasjon i bevilgningene til de ulike utgiftspostene, men flere av postene var så små at det var snakk om marginale forskjeller.

6.3 HVORDAN KAN FORSKJELLENE I SKOLETILBUDET, FRAVÆRET OG SKOLEBEVILGNINGENE FORKLARES?

I kapittel 5 har jeg ved hjelp av regresjonsanalyse sett på hvilke variabler som kan ha påvirket variasjonen i skoletilbudet, fraværet og skolebevilgningene. Utgangspunktet for regresjonene var skolestatistikken og folketellingen fra året 1900. Regresjonene ble gjort adskilt for by- og herredskommunene. Kommunenes næringsstruktur hadde en påvirkning på variasjonen. I regresjonene for herredskommunene hadde *Sjøfart* størst påvirkning (av næringsvariablene) på undervisningstiden. *Fiskeri* hadde størst påvirkning på fraværet og *Handel og samferdsel* hadde størst påvirkning på pengebruken. I byene hadde næringsvariablene en større påvirkning på Y-variablene.

Riktignok var geografiske variabler like viktig for variasjonen i herredskommunene. Samtidig var flere av de regionale dummyvariablene signifikante. I bykommunene hadde de geografiske variablene liten påvirkning på variasjonen, og dette er ikke overraskende. I landkommunene var det større avstander mellom bebyggelsene, og i griskgrente strøk med både fjell og fjorder måtte barna fortsatt komme seg på skolen. Fraværet var statistisk høyere på steder der elevene bodde lenger unna skolen, og i kommuner med kystlinje.

Resultatene fra regresjonene gir må likevel modifieres litt. Statistisk signifikans er ikke det samme som historisk signifikans. La oss bruke regresjonen for fravær som et eksempel. *Fiskeri* var den eneste næringsvariablen som hadde signifikante verdier, hvor vi kan si at koeffisientene var forskjellig fra 0. Dette betyr ikke at fraværet ikke ble påvirket av de andre næringskategoriene. I kommuner hvor flere hadde tilknytning til handel og samferdsel kan fraværet ha vært mindre, fordi behovet for lesekyndige innbyggere gjorde at foreldrene så nytteverdien av skolegang. Det er mulig koeffisientene ikke når målet for statistisk signifikans selv om de egentlig hadde en påvirkning på fraværet. Derfor er det viktig at historiske regresjoner settes i en historisk kontekst ved hjelp av annen litteratur.

Det er fortsatt mye vi ikke vet om årsakene til variasjonene i undervisningstiden, fraværet og bevilgningene til skolevesenet. Årsakssammenhengene er komplekse og kan ikke forklares i sin helhet i en masteroppgave. Jeg har antydnet andre forklaringer enn regresjonene som kan ha påvirket variasjonen. Lokale kulturer kan ha spilt en rolle på skolevesenet. De frilynte ungdomslagene, med lærerne i spissen, kan ha spilt en rolle for den folkelige oppslutningen til skolevesenet. Selv om regresjonene for bykommunene og herredskommunene er gjort hver seg, er det nok lettere å forklare variasjonen mellom bykommunene og herredskommunene. Skolelovene spilte en stor rolle for variasjonen i undervisningstiden

mellom byene og herredene, der det ble satt høyere krav til skolene i byene. Samtidig var byene som regel rikere og hadde en større embetsmannstand som formidlet det nasjonale prosjektet som skolen var en del av. Som Slagstad skrev, var skolen det nye samfunns offentlige uttrykk.²¹⁷ Ideologiene bak denne tankegangen hadde sitt hovedsete i byene. Næringsgrunnlaget var annerledes i byene hvor det i større grad var behov for at barna kunne lese og skrive.

6.4 AVSLUTTENDE BEMERKNINGER OG VEIEN VIDERE

Dette er en masteroppgave med både begrenset tid og ressurser. Det er flere spørsmål som burde stilles i videre forskning. Hvorfor var det høyere utgiftsnivå i Østerdalen? Hvorfor var undervisningstiden høyere i alle amtene i Kristiansand i 1900 enn store deler av resten av landet? Hadde kommunene andre motiver for å finansiere skolevesenet enn kun de nasjonale satsingene på skolevesenet slik Westberg fant for Sundsvall regionene? Statistikken inneholder langt flere variabler enn det jeg har tatt i bruk i denne oppgaven. En videre undersøkelse av skoletilbudet kan utvides ved å inkludere variablene for frivillig undervisning.

Hadde jeg hatt mer tid ville jeg sett på flere variabler som kunne ha påvirket den geografiske variasjonen vi har undersøkt i denne oppgaven. Mine funn tyder på at forholdene i Nord-Norge spilte en stor rolle for skolevesenet. Da hadde derfor vært interessant å se nærmere på folkeskolene i Nord-Norge, og effekten av den samiske og kvenske befolkningen i disse kommunene. Vi vet at staten jobbet aktivt med tiltak for å få disse ungene på skolen, blant annet gjennom statsinternatene som ble bygget etter 1900. Samtidig kunne politisk tilhørighet vært en interessant variabel å inkludere i regresjonene. Det finnes data fra stortingsvalget i 1902 i NSD sin kommunedatabase. Var skolesatsingen høyere i typiske «Venstrekommuner»? Det finnes også data på husholdningers størrelse fra folketellingene. Var det mer fravær i mindre husholdninger hvor barna måtte bidra mer hjemme?

Utviklingen av de norske folkeskolene i denne perioden var i tråd med samfunnsutviklingen i perioden, og skolevesenet var en viktig brikke i nasjonsbyggingen der skolene skulle fronte og «skape» nasjonale borgere. Det er ikke uten grunn at Per Fuglum kaller denne perioden for «Norge i støpeskjeen»²¹⁸, og derfor er det desto viktigere å studere skolevesenet i denne perioden. Denne oppgaven har gitt et overblikk over skoletilbudet, fraværet og skolebevilgningene i folkeskolene på landsbasis. Det har vært lite rom for større lokale dypdykk, og dette har heller ikke vært intensjonen. Funnene i denne oppgaven kan benyttes som utgangspunkt til lokale undersøkelser med både skolestatistikken og andre

---

²¹⁷ Slagstad, 1998: 48

²¹⁸ Fuglum, 1995. Tittelen på boken heter dette

kvalitative kilder som grunnlag for å studere skolevesenet videre. I denne oppgaven har vi sett at folkeskolen ikke var lik for alle barn, da skoletilbudet varierte mye i kommunene. Skoletilbudet gikk i retning av å bli mer lik for alle i tiden etter de nye skolelovene, men det var fortsatt langt igjen å gå for å få til dette. Videre undersøkelser er nødvendig for å besvare spørsmålene jeg har stilt her, det er behov for en større undersøkelse av årsakene til variasjonen. Dette vil kunne forklare hvorfor folkeskolen ikke var lik for alle.

KILDER

STATISTIKK OG OFFISIELLE PUBLIKASJONER

NOS III 195, «Beretning om skolevæsenets tilstand i kongeriket Norge for aaret 1890». Utgitt av kirke- og utdanningsdepartementet. Hentet 28.05.2020 fra https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_iii_195.pdf.

NOS. VIII 195. «Beretning om skolevæsenets tilstand i kongeriket Norge for aaret 1891». Utgitt av kirke- og utdanningsdepartementet. Hentet 29.05.2020 fra https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_iii_212.pdf.

NOS. IV 084. «Skolevæsenets tilstand i kongeriket Norge for aaret 1900.» Utgitt av kirke- og utdanningsdepartementet. Hentet 28.05.2020 fra https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_iv_084.pdf.

NOS. V 218. «Skolevæsenets tilstand. 1910.» Utgitt av kirke- og utdanningsdepartementet. Hentet 28.05.2020 fra https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_v_218.pdf.

Juvkam, Dag. Historisk oversikt over endringer i kommune- og fylkesinndelingen. Vol. 99/13. Oslo: Statistisk Sentralbyrå, 1999. Hentet 25.05.2020 fra https://www.ssb.no/a/histstat/rapp/rapp_199913.pdf.

NOS X 178. «Statistiske oversikter 1948». Tabell 215, 216 og 217. Utgitt av statistisk sentralbyrå. Hentet 31.05.2020 fra <https://www.ssb.no/a/histstat/hs1948.pdf>.

Statens Kartverk. «Kommuners kystlinje». Hentet fra NSDs kommunedatabase

NSD. Shapefiles, «Inndeling av norske kommuner år 1891, 1900 og 1910». Hentet fra NSDs kommunedatabase.

LOVER

«Forordning om Skolerne paa Landet i Norge, og hvad Klokkerne og Skoleholderne derfor maa nyde» (1739). Hentet 24.05.2020 fra http://www.fagsider.org/kirkehistorie/lover/1739_skole.htm.

«Lov angaaende Almue-Skolevæsenet paa Landet». (1827). Hentet 24.05.2020 fra http://www.fagsider.org/kirkehistorie/lover/1827_skole.htm

«Lov om Almueksolevæsenet paa Landet». (1860). Hentet 24.05.2020 fra
http://www.fagsider.org/kirkehistorie/lover/1860_skole.htm

«Lov om Folkeskolen i Kjøbstæderne». (1889).

«Lov om Folkeskolen paa Landet». (1889).

FOLKETELLINGER

NOS III 202. Norges Officielle Statistik. Folketællingen i Kongeriget Norge 1.januar 1891.
Hjemmehørende folkemengde i Rigets skolekommuner. Kristiania. 3. Række No.
202.

NOS V 004. Norges Officielle Statistik. Folketællingen i Kongeriget Norge 3. december
1900. Hovedoversigt. Kristiania 1906. 5. Række No 4

NOS IV 52. Norges Officielle Statistik. Folketællingen i Kongeriget Norge 3. december 1900.
Hjemmehørende folkemengde i Rigets skolekommuner. Kristiania. 4. Række No. 52.

NOS V 170. Norges Officielle Statistik. Folketællingen i Norge 1. december 1910.
Hjemmehørende folkemengde i Rigets skolekommuner. Kristiania. 5 række, No 170.

Folketellingen 1900 tilgjengelig fra NSD kommunedatabase

LITTERATUR

Dokka, Hans-Jørgen. *En skole gjennom 250 år: Den norske allmueskole – folkeskole –
grunnskole 1739-1989*. Oslo: NKS-Forlaget, 1988.

Dokka, Hans-Jørgen. *Fra Allmueskole Til Folkeskole: Studier i den Norske folkeskoles
historie i det 19. hundreåret*. Oslo: Universitetsforlaget, 1967.

Edvardsen, Edmund. *Den gjenstridige allmue: Skole og levebrød i et nordnorsk kystsamfunn
ca. 1850-1900*. Oslo: Solum forlag, 1996.

Eriksen, Knut Einar og Einar Niemi. *Den finske fare: Sikkerhetsproblemer og
minoritetspolitikk i Nord 1860-1940*. Oslo: Universitetsforlaget, 1981.

- Fuglum Per. *Norge i støpeskjeen 1884-1920*. Norges historie, bind 12 utg. 3. Oslo: Cappelen, 1995.
- Gausdal, Ranvei. «Fra allmueskole for få til folkeskole for alle: Oslo-skolens historie fra 170-tallet til vårt århundre», *TOBIAS* no.1. 1995. Hentet 18.05.2020 fra https://www.oslo.kommune.no/OBA/tobias/pdf_arkiv/Tob1999-1.pdf.
- Gliddi, Ole Gregers. «Då allmugen såg skulen som nyttig: Ei undersøkning av skulefråværet i indre bygder av Vest-Agder mellom 1850 og 1890». Masteroppgave i historie. UIO. 2015.
- Grankvist, Rolf. *Utsyn over norsk skole. Norsk utdanning gjennom 1000 år*. Trondheim: Tapir Akademiske Forlag, 2000.
- Greneren, Geir. «Finnnefondet: et fornorskningsinstrument eller et ekstra lønnstillegg? – En gjennomgang av fondets midler til lærerne 1901-1902». *Historisk tidsskrift*, nr.4 volum 94. 2015: 611-633.
- Hagemann, Gro. *Skolefolk: Lærernes historie i Norge*. Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1992.
- Hauge, Siw. «Nordnorsk skulk og vestlandsk skoleglede? En analyse av holdninger til skolen på 1800-tallet» Hovedoppgave i historie. UIB. 1995.
- Helgheim, Johannes J. *Allmugeskolen paa bygdene*. Oslo: Aschehoug, 1980.
- Helgheim, Johannes J. *Allmugeskolene i byane*. Oslo: Universitetsforlaget, 1981.
- Hovland, Edgar. «Grotid og glanstid 1837-1920» i *Folkestyre i by og bygd: Norske kommuner gjennom 150 år* redigert av Hans E. Næss, Edgar Hovland, Tore Grønlie, Harald Baldersheim og Rolf Danielsen. Oslo: Universitetsforlaget, 1987.
- Hudson, Pat og Mina Ishizu. «*History by Numbers: An Introduction to Quantitative Approaches*». London: Bloomsbury, 2017.
- Høverstad, Torstein. *Norsk Skulesoga 1: Det store interregnum 1739-1827*. Oslo: Steenske Forlag, 1918.
- Høverstad, Torstein. *Norsk Skulesoga 2: Fra Einevelde til folkestyre 1814-1842*. Oslo: Steenske Forlag, 1930.
- Jensen, Eivind B. *Skoleverket og de tre stammers møte*. Vol 7, 2005. Tromsø: Eureka, 2005. hentet 14.05.2020 fra

<https://munin.uit.no/bitstream/handle/10037/3387/book.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

- Johnson, Sveen. «Skole og undervisning – historikk» i *Sokndal gjennom 150 år – med tilbakeblikk på tidligere tider*, redigert av Sven Johnson, Claus E. Feyling og Amund Jacobsen. Sokndal kommune: 1987.
- Kjeldstadli, Knut. *Oslos bys historie. Den delte byen: fra 1900 til 1948*. bind 4. Oslo: J.W. Cappelen, 1900.
- Lunde, Njål. *Skoleloven av 1889: Fra almueskole til folkeskole*. Oslo: Aschehoug, 1974.
- Mediås, Odd Asbjørn. *Skoledirektørembetet i Norge: 1860:1992*. Steinkjer: Kirke- utdannings- og forskningsdepartementet, 1996.
- Meløy, Lydolf Lind. *Internatliv i Finnmark: skolepolitikk 1900-1910*. Oslo: Det Norske Samlaget, 1980.
- Myhre, Jan Eivind. *Norsk historie: 1814-1905*. Oslo: Det Norske samlaget, 2015.
- Næss, Hans E., Edgar Hovland, Tore Grønlie, Harald Baldersheim og Rolf Danielsen, red. *Folkestyre i by og bygd: Norske kommuner gjennom 150 år*. Oslo: Universitetsforlaget, 1987.
- Raabe, H. *Norges folkeskolevæsen i hundrede aar*, Kirke – og undervisningsdepartementets jubilæumsskrifter 1914. Kristiania: J.M Stenersen Forlag, 1914.
- Rindal, Kristen. *Enhet og mangfold: Samfunnsvitenskapelig forskning og kvantitativ metode*. 2.utgave. Oslo: Fagbokforlaget, 2007.
- Roll-Hansen, Hege. «Arbeid og forsørgelse. En undersøkelse av kjønn, husarbeid og kategorisering i norske folketellinger mellom 1866 og 1940. Doktorgradsavhandling, UIO, 2012.
- Slagstad, Rune. *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax Forlag A/S, 1998.
- Solli, Arne. «Å arbeide kvantitativt» i *Historikernes arbeidsmåter*, redigert av Leidulf Melve og Teemu Ryymin, 93-121. Oslo: Universitetsforlaget, 2017.
- Sven Johnson, «Skole og undervisning – historikk» i *Sokndal gjennom 150 år – med tilbakeblikk på tidligere tider*, redigert av Sven Johnson, Claus E. Feyling og Amund Jacobsen. Sokndal kommune, 1987.

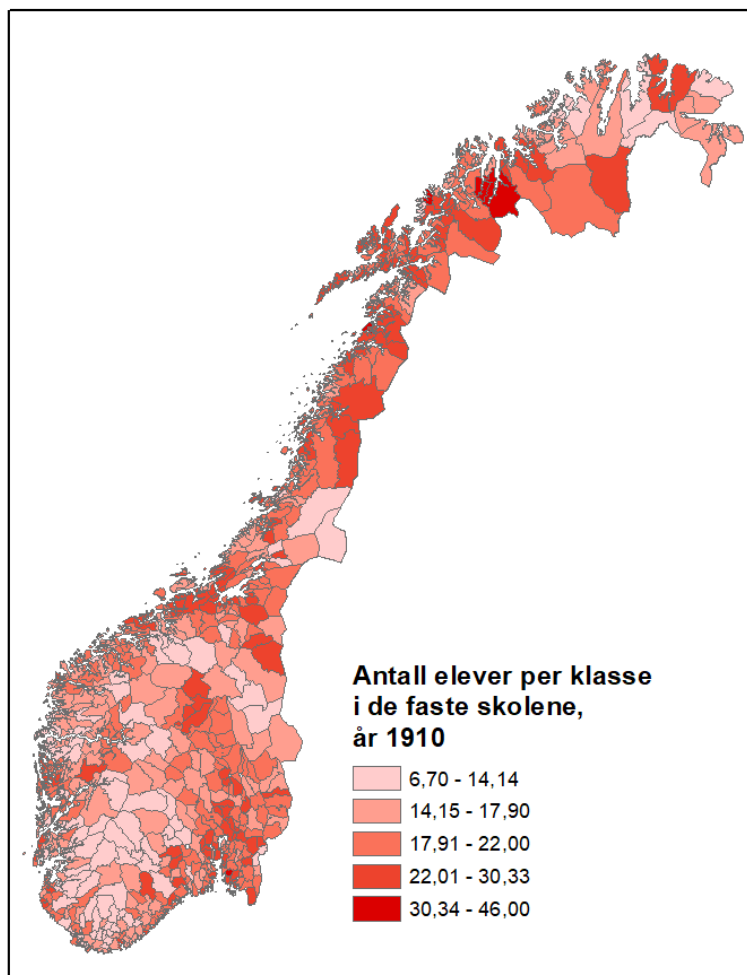
- Telhaug, Alfred O. og Odd Asbjørn Mediås. *Grunnskolen som nasjonsbygger: Fra statspietisme til nyliberalisme*. Oslo: Abstrakt forlag, 2003.
- Tor E. Lund, «Skolefravær i Nordreisa før århundreskiftet» i *Grunnskolen 250 år: gløtt inn i skoleutviklinga i Troms*, redigert av Elling Ellingsen og Reidun Mellem, 122-124. Tromsø: Skoledirektøren i Troms, 1989.
- Tønnessen, Liv Kari B. *Norsk utdanningshistorie: En innføring med fokus på grunnskolens utvikling*. Bergen: Fagbokforlaget, 2004.
- Tønnessen, Liv Kari B. *Norsk utdanningshistorie: En innføring*. Oslo: Universitetsforlaget, 1995.
- von der Leppe, Jacob, «Fortegnelse over lærerlønningerne i Norges landdistrikter saaledes, som de af amtsformandskaberne i 1891 er regulernde». *Norsk skoletiende*, 1891.
- Westberg, Johannes. *Funding the Rise of mass schooling: The social, economic and cultural history of school finance in Sweden 1840-1900*. Uppsala: Springer Nature. Trykk: Palgrave Macmillan, 2017.
- Ytreberg, Nils A. *Tromsø bys historie*. 2 bind. Tromsø: Peder Nordbye, 1962.

INTERNETTRESSURSER

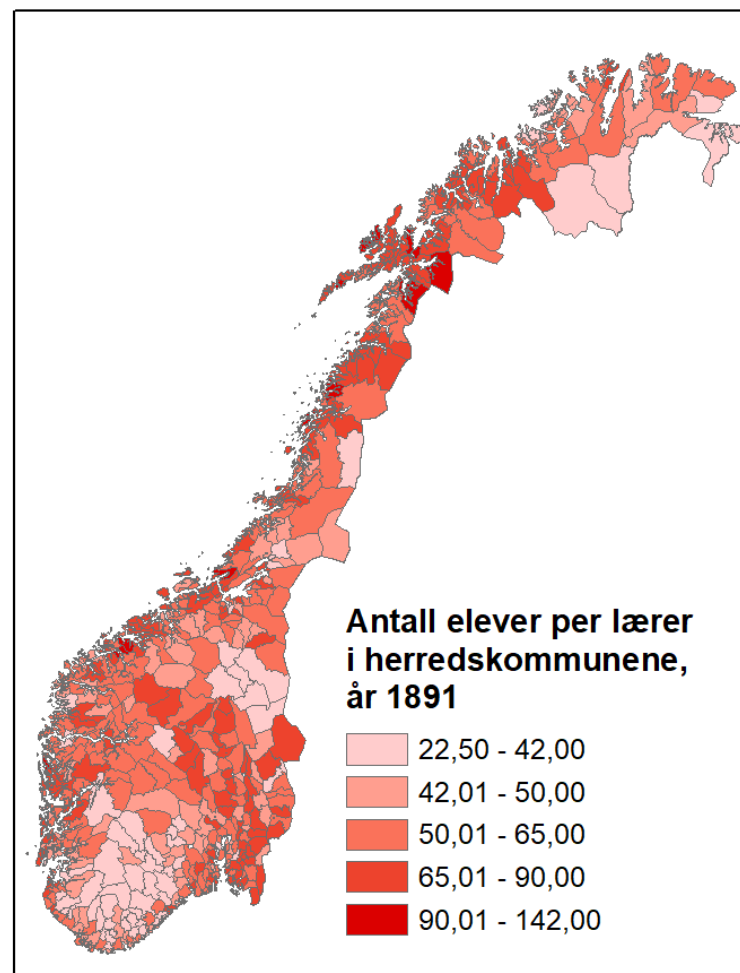
- Geir Sverre Braut og Sirianne Dahlum, «Regresjonsanalyse». *Store Norske leksikon*. Hentet 28.05.2020 fra <https://snl.no/regresjonsanalyse>.
- Selskabet for Oslo Byes Vel. «Skole – og utdanningshistorie». *Oslo byleksikon*. Hentet 19.05.2020 fra https://oslobyleksikon.no/index.php/Skole-_og_utdanningshistorie.
- Sirianne Dahlum. «Kontrollvariabler». *Store Norske Leksikon*. Hentet 17.05.2020 fra <https://snl.no/kontrollvariabel>.
- Statistisk sentralbyrå, «Konsumprisindeks». Hentet 25.02.2020 fra <https://www.ssb.no/kpi?fokus=true>.

VEDLEGG

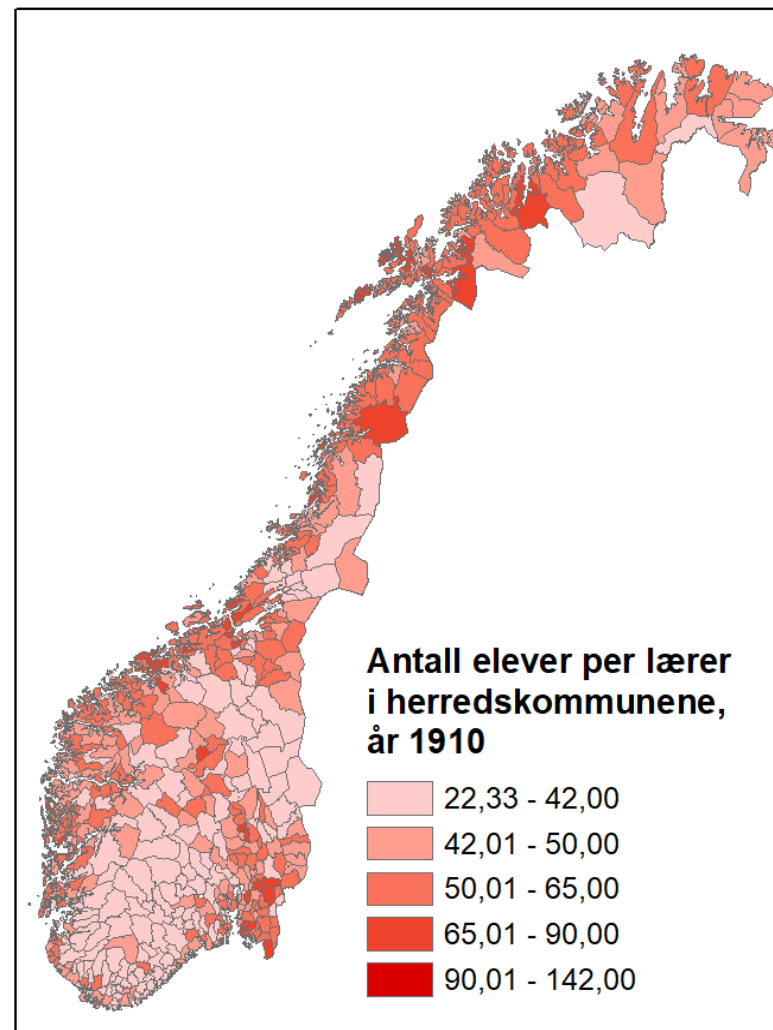
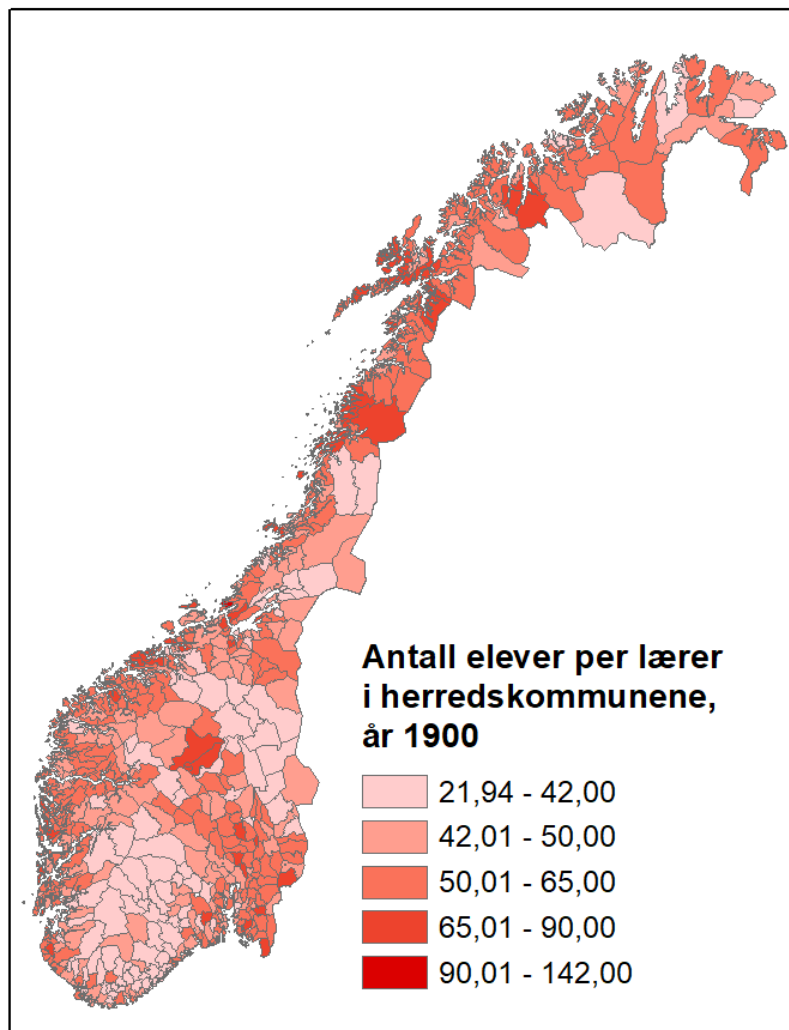
VEDLEGG 1: ANTALL ELEVER PER KLASSE I
HERREDSKOMMUNENE¹

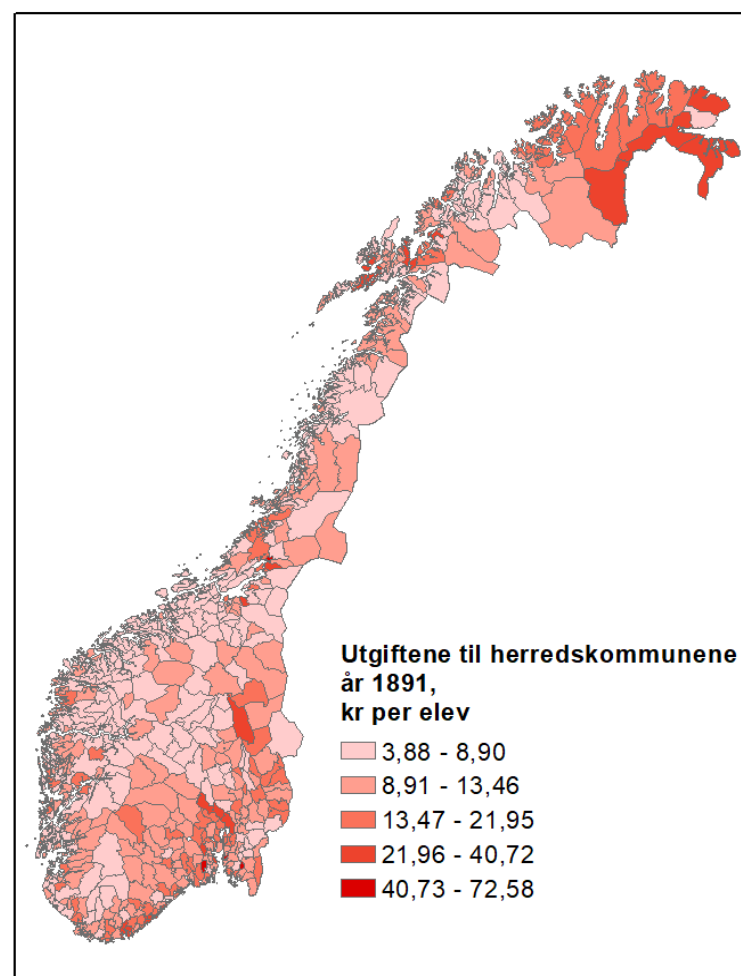
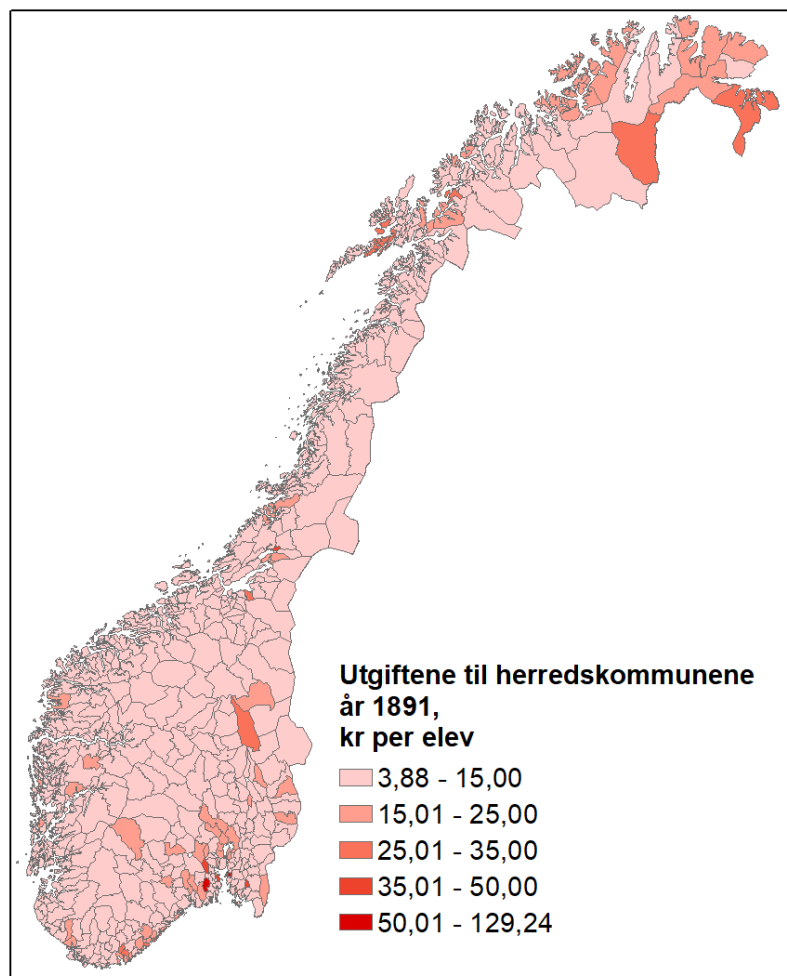
VEDLEGG 2: ANTALL ELEVER PER
LÆRER I HERREDSKOMMUNENE

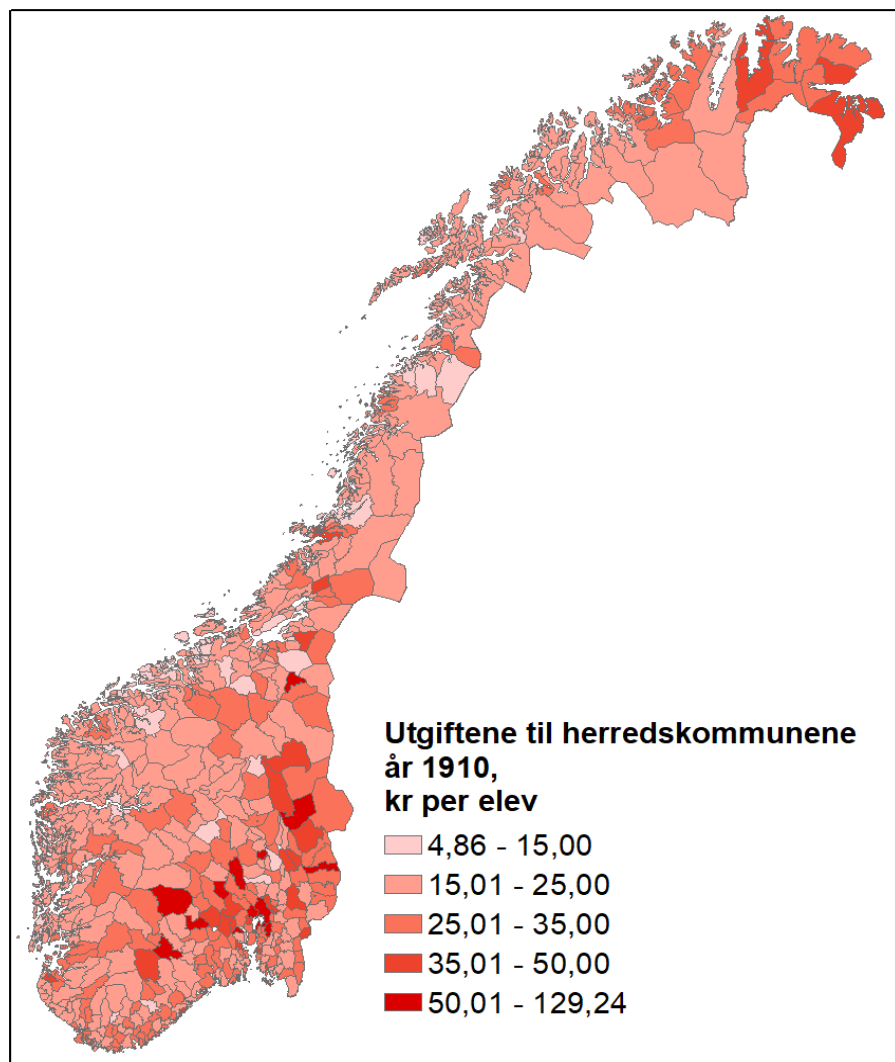
VEDLEGG 2: FORTS.

VEDLEGG 3 – KART OVER UTGIFTENE TIL FOLKESKOLEVESENET

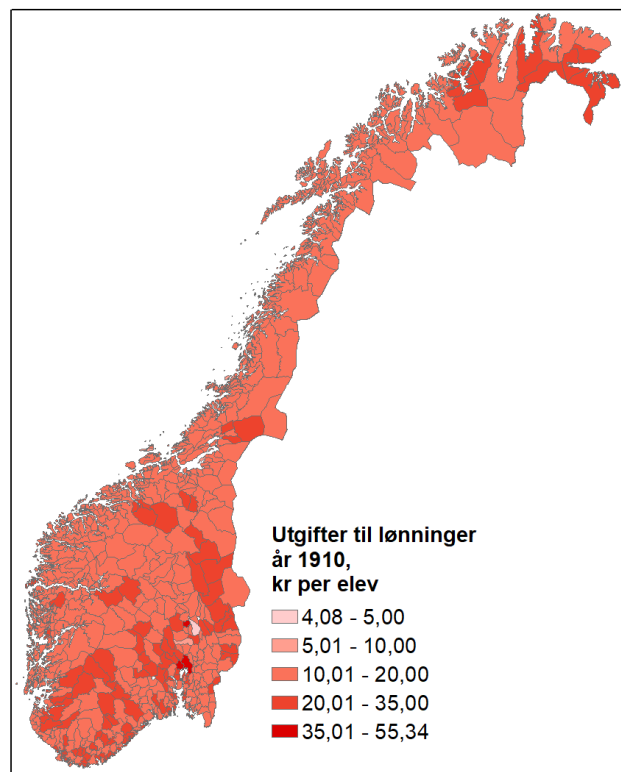
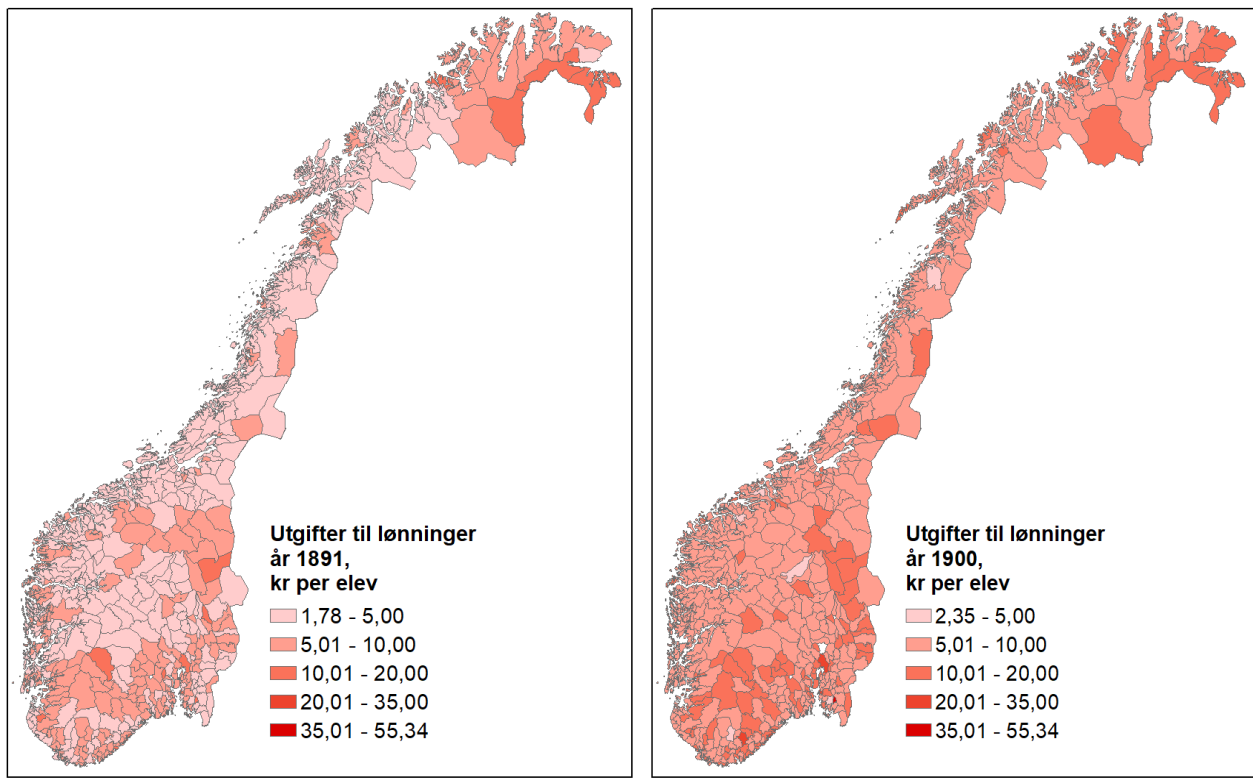

VEDLEGG 3: FORTS.

Kilde: Tabell 2 i NOS V218, 1910

VEDLEGG 4 – KART OVER SKOLEBEVILGNINGENE TIL LØNNINGER I HERREDSKOMMUNENE

VEDLEGG 5: UTGIFTENEⁱⁱ TIL FOLKESKOLENE I HERREDSKOMMUNENE I ÅR 1891, KR PER ELEVⁱⁱⁱ

	Lønn	Godtgj.	Lærerjord	Bygging	Leie	Materialer	Annet	Sum
Smaalenene	6,0	3,8	0,0	3,4	0,5	0,4	1,1	15,0
Akershus	5,8	3,0	0,6	2,0	0,2	0,4	1,2	13,1
Buskerud	5,6	3,4	0,0	2,4	0,4	0,5	1,2	13,5
Jarlsberg & Larvik	6,1	3,3	0,6	6,1	0,4	0,3	1,4	18,1
Kristians	4,1	2,2	0,0	0,7	0,5	0,3	0,6	8,3
Hedemarken	6,0	3,1	0,0	1,2	0,4	0,4	0,9	12,8
Bratsberg	6,3	2,9	0,0	1,3	0,2	0,5	0,8	11,9
Nedenes	6,4	3,1	0,0	3,2	0,3	0,6	0,8	14,5
Lister & Mandal	5,9	2,8	0,0	3,0	0,6	0,4	0,6	13,3
Stavanger	5,7	1,9	0,0	1,2	0,4	0,2	0,5	9,8
Søndre Bergenhus	4,7	2,1	0,0	1,8	0,4	0,2	0,5	9,7
Nordre Bergenhus	7,7	1,8	0,0	0,7	0,3	0,2	0,3	8,0
Romsdal	4,2	1,7	0,0	1,1	0,3	0,2	0,2	7,7
Søndre Trondhjem	4,2	2,2	0,0	1,4	0,5	0,3	0,6	9,1
Nordre Trondhjem	4,0	1,8	0,1	3,2	0,8	0,6	0,5	11,1
Nordland	4,1	2,4	0,0	1,5	0,7	0,3	0,6	9,6
Tromsø	4,2	2,4	0,2	3,0	0,7	0,2	0,6	11,2
Finnmarken	8,3	4,7	0,5	1,5	1,3	0,4	1,9	18,6

VEDLEGG 6: UTGIFTENE TIL FOLKESKOLENE I HERREDSKOMMUNENE ÅR 1900, KR PER ELEV^{iv}

	Lønn	Godtgj.	Lærerjord	Bygging	Leie	Materialer	Pensjoner	Annet	Sum
Smaalenene	11,1	4,0	0,5	7,7	0,5	0,6	0,2	1,6	26,2
Akershus	10,3	5,6	0,1	11,5	0,7	0,4	0,2	1,9	29,2
Buskerud	10,5	3,8	0,4	5,5	0,8	0,5	0,1	1,8	23,4
Jarlsberg & Larvik	10,5	4,2	0,1	6,2	0,3	0,5	0,2	2,1	23,1
Kristians	7,7	3,1	0,1	2,2	0,8	0,3	0,0	0,8	15,0
Hedemarken	10,9	3,6	0,1	3,9	0,4	0,6	0,1	2,2	21,6
Bratsberg	10,4	3,5	0,1	2,7	0,2	0,8	0,1	1,7	19,6
Nedenes	11,9	3,5	0,1	1,3	0,1	0,4	0,0	1,2	18,5
Lister & Mandal	9,5	3,2	0,2	1,7	0,4	0,7	0,0	1,4	17,0
Stavanger	8,3	2,6	0,0	1,9	0,3	0,5	0,0	0,9	14,6
Søndre Bergenhus	7,8	2,3	0,1	3,9	0,4	0,4	0,0	0,8	15,7
Nordre Bergenhus	7,8	2,4	0,1	2,2	0,4	0,3	0,0	0,6	13,7
Romsdal	7,3	2,3	0,0	1,1	0,3	0,4	0,0	0,5	11,9
Søndre Trondhjem	7,8	2,9	0,1	2,4	0,5	0,8	0,0	1,2	15,8
Nordre Trondhjem	7,3	2,6	0,4	3,9	0,9	0,6	0,0	1,0	16,7
Nordland	7,4	2,9	0,0	2,7	0,8	0,3	0,0	1,2	15,3
Tromsø	8,4	3,4	0,0	3,2	1,0	0,4	0,0	1,0	17,3
Finnmarken	10,8	5,1	0,0	1,7	2,0	0,7	0,0	2,2	22,6

VEDLEGG 7: UTGIFTENE TIL FOLKESKOLENE I HERREDSKOMMUNENE ÅR 1910, KR PER ELEV^v

	Lønn	Lærerjord	Bygging	Leie	Materialer	Pensjoner	Annet	Sum
Smaalenene	17,3	0,1	4,5	0,2	1,0	0,2	3,0	26,2
Akershus	19,4	0,1	10,0	0,3	1,2	0,3	3,8	34,9
Buskerud	20,4	0,9	6,9	0,3	1,0	0,2	4,0	33,7
Jarlsberg & Larvik	20,0	0,0	3,4	0,1	0,6	0,3	3,9	28,4
Kristians	16,3	0,0	2,0	0,7	1,0	0,0	2,0	22,1
Hedemarken	20,7	0,4	4,5	0,2	1,9	0,1	3,5	31,2
Bratsberg	19,4	0,0	5,2	0,2	1,3	0,0	3,1	29,3
Nedenes	22,3	0,0	1,6	0,1	0,9	0,0	2,1	27,0
Lister & Mandal	19,7	0,0	1,4	0,4	0,6	0,0	2,0	24,2
Stavanger	17,6	0,8	1,7	0,2	0,6	0,0	2,1	22,2
Søndre Bergenhus	15,4	0,4	2,3	0,3	0,5	0,0	1,6	20,4
Nordre Bergenhus	16,2	0,1	1,5	0,4	0,3	0,0	1,0	19,4
Romsdal	14,8	0,2	2,3	0,4	0,5	0,0	1,1	4,9
Søndre Trondhjem	14,9	0,2	2,7	0,3	0,5	0,0	1,7	20,3
Nordre Trondhjem	14,6	0,5	3,0	0,7	0,8	0,0	2,2	21,8
Nordland	13,5	0,0	2,6	0,8	0,3	0,0	1,7	19,0
Tromsø	14,6	0,0	2,5	0,6	0,6	0,0	1,2	19,8
Finnmarken	21,3	0,0	1,9	1,2	1,0	0,0	4,0	29,4

VEDLEGG 8: REGRESJONSANALYSE AV UNDERVISNINGSDAGER I
HERREDSKOMMUNENE, UTEN BARBU OG ODDERNES^{vi}

VARIABLER	MODELL 1		MODELL 2		MODELL 3	
	Koef	Beta	Koef	Beta	Koef	Beta
Fisking (%)	-0.03	-0.06	0.01	0.02	0.00	0.01
Bergverks - og fabrikkdrift (%)	0.22***	0.20	0.16***	0.15	0.14**	0.12
Industri (%)	0.09	0.06	0.04	0.03	0.07	0.05
Handel og samferdsel (%)	0.37***	0.13	0.25*	0.09	0.13	0.05
Sjøfart (%)	0.62***	0.32	0.58***	0.30	0.54***	0.28
Offentlig arb. og privat immaterielt arb. (%)	0.41	0.05	0.49	0.06	0.64**	0.08
Offentlig understøtte og annet (%)	0.25*	0.08	0.15	0.05	0.17	0.06
Areal (100km ²)			0.12**	0.12	0.08	0.07
Tilgang til kyst (dummy)			-1.26	-0.07	-0.58	-0.03
Avstand til skole (%)			-0.03	-0.04	-0.02	-0.04
Folkemengde (per 100)			0.01	0.01	0.00	0.01
Avstand til Kristiania (100km)			0.53	0.19	-0.32	-0.12
Avstand til Bergen (100km)			1.34**	0.50	-0.51	-0.19
Avstand til Stavanger (100km)			-0.59	-0.25	3.35*	1.45
Avstand til Trondhjem (100km)			-1.14***	-0.29	-1.66*	-0.42
Avstand til Tromsø(100km)			1.03**	0.43	1.37	0.57
Antall elever per krets			0.05***	0.16	0.07***	0.20
Antall elever undervist i faste skoler (%)			0.01	0.01	-0.00	-0.00
Smaalenene					1.29	0.03
Buskerud					7.15***	0.15
Jarlsberg og Larvik					3.31	0.07
Hedemarken					3.46	0.09
Kristians					-0.22	-0.01
Bratsberg					6.65**	0.16
Nedenes					12.33***	0.30
Lister og Mandal					10.89**	0.29
Stavanger					12.50**	0.38
Søndre Bergenhus					6.50	0.19
Nordre Bergenhus					1.66	0.05
Romsdal					-2.82	-0.10
Søndre Trondhjem					-0.95	-0.03
Nordre Trondhjem					-5.01	-0.13
Nordland					-4.76	-0.15
Tromsø					-6.13	-0.14
Finnmarken					-7.19	-0.15
Konstant	61.97***		50.23***		40.01***	
Observasjoner	530		530		530	
Adj. R ²	0.270		0.303		0.327	

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

VEDLEGG 9: REGRESJONSANALYSE AV UNDERVISNINGDAGER I
HERREDENE I KRISTIANSAND STIFT

VARIABLER	Alle herredskommuner		Uten outliers	
	Koef	Beta	Koef	Beta
Fisking (%)	-0.02	-0.01	-0.18	-0.11
Bergverks - og fabrikkdrift (%)	-0.11	-0.05	0.05	0.04
Industri (%)	0.45*	0.12	0.31	0.13
Handel og samferdsel (%)	0.23	0.04	-0.07	-0.02
Sjøfart (%)	0.51**	0.19	0.90***	0.55
Offentlig arb. og privat immaterielt arb. (%)	3.38***	0.18	-0.33	-0.03
Offentlig understøtte og annet (%)	0.25	0.03	-0.09	-0.01
Areal (100km ²)	0.36	0.08	0.08	0.03
Tilgang til kyst (dummy)	-0.23	-0.00	-1.13	-0.04
Avstand til skole (%)	-0.10	-0.05	-0.13	-0.10
Folkemengde (per 100)	-0.24**	-0.18	-0.15*	-0.18
Avstand til Kristiania (100km)	-6.32	-0.24	-8.13	-0.51
Avstand til Stavanger (100km)	3.98	0.14	-0.80	-0.05
Antall elever per krets	0.49***	0.75	0.22***	0.39
Antall elever undervist i faste skoler (%)	0.01	0.00	-0.03	-0.02
Regionale dummies:				
Bratsberg (referansekategori)	-	-	-	-
Lister og Mandal	15.82**	0.38	10.01*	0.39
Nedenes	6.55	0.15	5.60	0.21
Stavanger	14.40*	0.37	11.12*	0.48
Konstant	39.82*		78.78***	
Observasjoner	121		119	
Adj. R ²	0.685		0.461	

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

VEDLEGG 10: REGRESJONSANALYSE AV FRAVÆR I HERREDENE I TROMSØ STIFT

VARIABLER	Koef	Beta
Fisking (%)	0.06	0.18
Bergverks - og fabrikkdrift (%)	-0.28	-0.12
Industri (%)	0.03	0.03
Handel og samferdsel (%)	-0.13	-0.05
Sjøfart (%)	0.93	0.13
Offentlig arb. og privat immaterielt arb. (%)	-2.25**	-0.24
Offentlig understøtte og annet (%)	-0.30	-0.09
Areal (100km ²)	0.06	0.12
Tilgang til kyst (dummy)	2.28	0.15
Avstand til skole (%)	0.17***	0.45
Folkemengde (÷ 100)	-0.00	-0.01
Avstand til Kristiania (100km)	-0.47	-0.16
Avstand til Tromsø (100km)	-0.36	-0.08
Regionale dummies:		
Finnmarken (Referansekategori)		
Nordland	-4.19	-0.30
Tromsø	-2.37	-0.15
Konstant	19.84	
Observasjoner	81	
Adj. R ²	0.336	

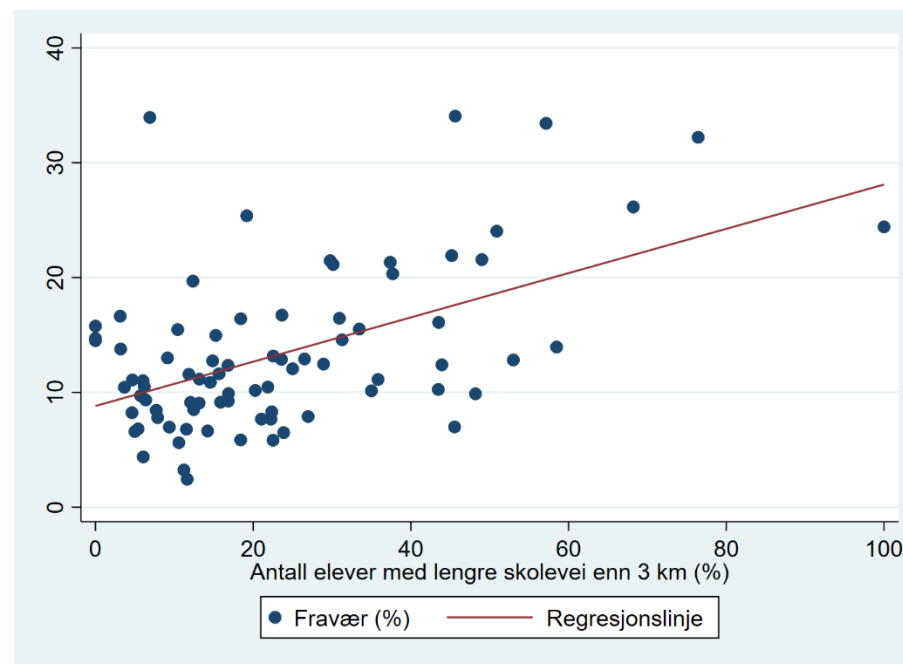
*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

VEDLEGG 11: SCATTER PLOT, FRAVÆR FORDELT PÅ ANTALL ELEVER MED LENGRE SKOLEVEI ENN 3 KM (%)

Hele Norge

Kun Tromsø stift

VEDLEGG 12: REGRESJONSANALYSE AV SKOLEBEVILGNINGER I
HERREDSKOMMUNENE UTEN AKER OG MOSS LANDSOGN

VARIABLER	MODELL 1		MODELL 2		MODELL 3	
	Koef	Beta	Koef	Beta	Koef	Beta
Fisking (%)	0.01	0.02	0.04	0.09	0.02	0.05
Bergverks - og fabrikkdrift (%)	0.12**	0.11	0.17***	0.16	0.15***	0.15
Industri (%)	0.13*	0.09	0.15**	0.10	0.15**	0.10
Handel og samferdsel (%)	0.61***	0.23	0.36***	0.14	0.40***	0.15
Sjøfart (%)	-0.04	-0.03	0.03	0.02	0.07	0.04
Offentlig arb. og privat immaterielt arb. (%)	1.10***	0.14	0.56*	0.07	0.47	0.06
Offentlig understøtte og annet (%)	-0.30**	-0.10	0.14	0.05	0.13	0.04
Antall elever per lærer			-0.20***	-0.28	-0.22***	-0.31
Antall undervisningsdager per elev			-0.00	-0.01	-0.00	-0.00
Areal (100km ²)			-0.02	-0.02	-0.03	-0.03
Tilgang til kyst (dummy)			-0.31	-0.02	-0.49	-0.03
Avstand til skole (%)			0.03	0.04	0.02	0.03
Folkemengde (÷ 100)			-0.02	-0.04	-0.02	-0.05
Avstand til Kristiania (100km)			-1.81***	-0.70	-1.04	-0.40
Avstand til Bergen (100km)			-0.41	-0.16	-1.43	-0.57
Avstand til Stavanger (100km)			1.65**	0.76	2.23	1.02
Avstand til Trondhjem (100km)			1.06***	0.29	1.02	0.27
Avstand til Tromsø (100km)			-0.20	-0.09	0.23	0.10
Regionale dummies:						
Akershus (referansekategori)					-	-
Smaalenene					-1.54	-0.04
Buskerud					-1.34	-0.03
Jarlsberg og Larvik					-1.87	-0.04
Hedemarken					-1.83	-0.05
Kristians					-5.74**	-0.15
Bratsberg					-5.45*	-0.14
Nedenes					-7.63**	-0.20
Lister og Mandal					-4.84	-0.14
Stavanger					-3.71	-0.12
Søndre Bergenhus					-4.72	-0.15
Nordre Bergenhus					-6.17*	-0.18
Romsdal					-6.31*	-0.23
Søndre Trondhjem					-2.29	-0.07
Nordre Trondhjem					-2.96	-0.08
Nordland					-2.13	-0.07
Tromsø					-1.90	-0.05
Finnmarken					-1.93	-0.04
Konstant		12.74***		19.55***		19.49
Observasjoner		531		531		531
Adj. R2		0.165		0.281		0.292

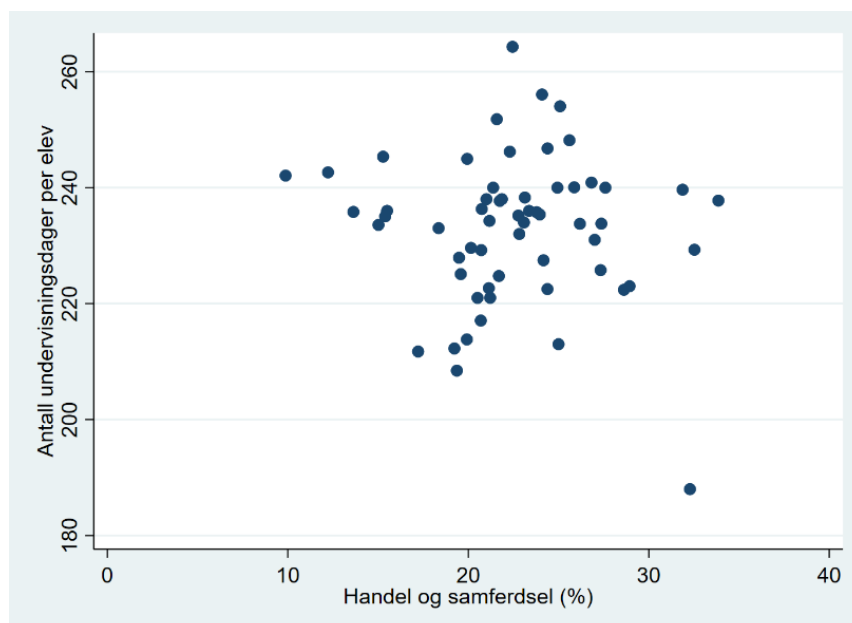
*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

VEDLEGG 13: REGRESJONSANALYSE AV UNDERVISNINGSTID I BYENE

VARIABLER	MODELL 1		MODELL 2		MODELL 3	
	Koef	Beta	Koef	Beta	Koef	Beta
Landbonæring med skogdrift og jakt (%)	0.45	0.06	0.33	0.04	0.84	0.11
Fiskeri (%)	0.11	0.06	0.11	0.07	-0.12	-0.07
Bergverks - og fabrikkdrift (%)	0.52	0.39	0.56	0.43	0.50	0.38
Handel og samferdsel (%)	0.22	0.08	0.26	0.10	0.26	0.10
Sjøfart (%)	0.47	0.35	0.44	0.33	0.29	0.22
Offentlig arb. og privat immaterielt arb. (%)	0.13	0.04	0.10	0.03	0.05	0.01
Offentlig understøtte og annet (%)	0.63	0.14	0.79	0.18	0.33	0.07
Areal			-0.09	-0.07	-0.10	-0.08
Tilgang til kyst (dummy)			-0.20	-0.01	-2.00	-0.08
Folkemengde (÷ 100)			-0.00	-0.06	-0.00	-0.08
Regionale dummies (stift):						
Bergen (referansekategori)					-	-
Hamar					-21.72*	-0.43
Kristiania					-8.03	-0.29
Kristiansand					-7.50	-0.29
Trondhjem					-10.34	-0.27
Tromsø					-1.91	-0.05
Konstant	206.65***		205.15***		222.18***	
Observasjoner	59		59		59	
R2	0.105		0.113		0.190	
Adj. R2	-0.017		-0.072		-0.092	

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

VEDLEGG 14: SCATTER PLOT, ANTALL UNDERVISNINGSDAGER PER ELEV I BYENE

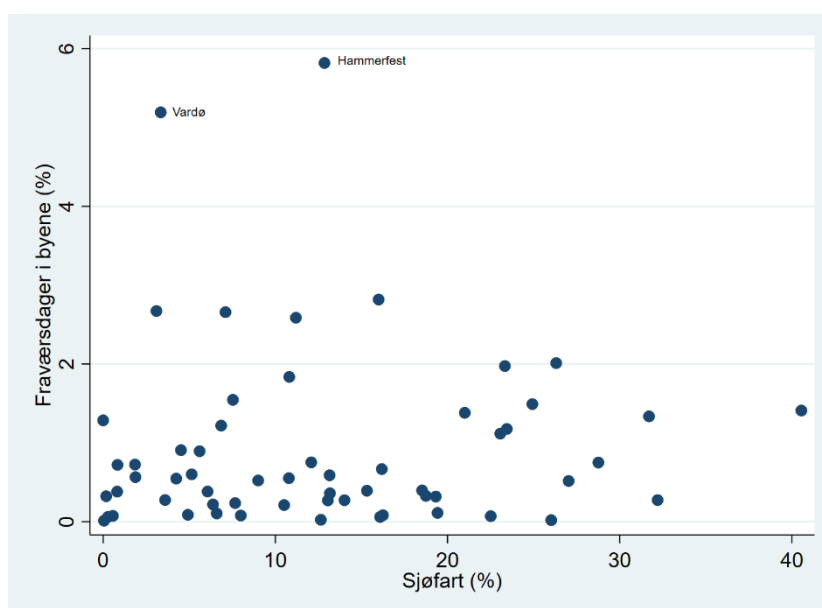
VEDLEGG 15: REGRESJONSANALYSE AV FRAVÆR I BYENE

VARIABLER	Alle byene (1)		Uten outliers (2)	
	Koef	Beta	Koef	Beta
Landbonæring med skogdrift og jakt (%)	0.10	0.14	0.20**	0.42
Fiskeri (%)	0.06**	0.43	0.06**	0.50
Bergverks - og fabrikkdrift (%)	0.06**	0.49	0.05**	0.63
Handel og samferdsel (%)	0.02	0.08	0.02	0.16
Sjøfart (%)	0.05*	0.40	0.05**	0.63
Offentlig arb. og privat immaterielt arb. (%)	-0.00	-0.01	0.01	0.07
Offentlig understøtte og annet (%)	0.12**	0.30	0.01	0.03
Areal	-0.02	-0.20	-0.02	-0.22
Tilgang til kyst (dummy)	-0.30	-0.13	-0.16	-0.11
Folkemengde (÷ 100)	0.00	0.13	0.00	0.20
Regionale dummies (stift):	-	-	-	-
Bergen (referansekategori)	-	-	-	-
Hamar	0.98	0.22	0.54	0.19
Kristiania	0.51	0.21	0.47	0.29
Kristiansand	0.63	0.27	0.46	0.30
Trondhjem	1.07	0.31	0.67	0.30
Tromsø	2.73***	0.73	1.48*	0.51
Konstant	-3.21		-2.28	
Observasjoner	59		57	
Adj. R2	0.403		0.232	

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Kilder:

VEDLEGG 16: SCATTER PLOT, FRAVÆR I BYENE FORDELT PÅ SJØFART

VEDLEGG 17: REGRESJONANALYSE AV BEVILGNINGER I BYENE

VARIABLER	Alle byene (1)		Uten Kristiania (2)	
	Koef	Beta	Koef	Beta
Landbonæring med skogdrift og jakt (%)	2.18	0.20	-3.87**	-1.79
Fiskeri (%)	-0.72*	-0.32	-3.48**	-1.99
Bergverks - og fabrikkdrift (%)	-0.33	-0.18	-3.20*	-1.28
Handel og samferdsel (%)	-0.20	-0.06	-3.40**	-0.96
Sjøfart (%)	-0.28	-0.15	-3.41**	-1.93
Offentlig arb. og privat immaterielt arb. (%)	0.21	0.05	-2.94*	-0.68
Offentlig understøtte og annet (%)	0.04	0.01	-3.07	-0.52
Areal	-0.08	-0.04	-0.20	-0.11
Tilgang til kyst (dummy)	-4.43	-0.13	-4.66	-0.14
Folkemengde ($\div$ 100)	0.02***	0.42	0.06**	0.37
Regionale dummies (stift):	-		-	
Bergen (referansekategori)	-		-	
Hamar	10.80	0.16	21.82	0.33
Kristiania	13.80	0.36	25.12*	0.68
Kristiansand	11.48	0.32	23.04	0.67
Trondhjem	26.07**	0.48	36.05**	0.70
Tromsø	53.44***	0.92	66.25***	1.20
Konstant	39.12		340.94**	
Observasjoner	59		58	
Adj. R2	0.433		0.396	

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

VEDLEGG 18: NÆRINGSKATEGORIENE FRA FOLKETELLINGEN, ÅR 1900

Variabel	Forklaring
Landbonæring med skogdrift og jakt	Antall tilstedeværende personer knyttet til landbonæring, skogdrift og jakt som selvstendig erhvervende eller som familiemedlemmer og hustjenere til selvstendig erhvervende.
Fiskeri	Antall tilstedeværende personer knyttet til fiskeri som selvstendig erhvervende eller som familiemedlemmer og hustjenere til selvstendig erhvervende.
Bergverks- og fabrikkdrift	Antall tilstedeværende personer knyttet til bergverks- og hyttedrift, stenbrudd, torv- og isdrift og fabrikkindustri som selvstendig erhvervende eller som familiemedlemmer og hustjenere til selvstendig erhvervende.
Industri	Antall tilstedeværende personer knyttet til håndverksindustri og annen industriell virksomhet. Herunder småindustri og anlegg og vedligeholdelse av kommunikasjoner
Handel og samferdsel	Antall tilstedeværende personer knyttet til handel, omsetning og samferdsel (unntatt sjøfart), herunder varehandel, pengeomsetning og assuransevirksomhet, herbergering og bevertning, almindelig landtransport, jernbanedrift, havne-, fyr- og losvesen, fløting, sokning m.m., post- og telegrafvesen, telefon som selvstendig erhvervende eller som familiemedlemmer og hustjenere til selvstendig erhvervende.
Sjøfart	Antall tilstedeværende personer knyttet til sjøfart, skipsfart, båtfart, som selvstendig erhvervende eller som familiemedlemmer og hustjenere til selvstendig erhvervende.
Offentlig arbeid og privat immaterielt arbeid	Antall tilstedeværende personer knyttet til offentlig arbeid og privat immaterielt arbeid, herunder den sivile administrasjon, domstolene, sakførervirksomhet m.m., forsvarsvesenet (herunder også vervede menige soldater), sundhetsvesenet, undervisningen, litterær og kunstnerisk virksomhet m.m., kirkelige, religiøse og moralske anliggender, som selvstendig erhvervende eller som familiemedlemmer og hustjenere til selvstendig erhvervende.
	Antall tilstedeværende personer knyttet til erhverv spesifisert som huslig arbeid samt erhverv og arbeid av ubestemt eller ikke

Offentlig understøtte og annet	nærmere betegnet art (m.a. dagarbeidere), formuesinntekt, føderåd, pensjon m.m., uten erverv og uoppgitt erverv, som selvstendig ervervende eller som familiemedlemmer og hustjenere til selvstendig ervervende. Som selvstendig ervervende ved huslig arbeid regnes ikke gifte husmødre uten særskilt erverv, hjemmeværende barn og slektninger som hjelper til i huset, samt husbestyrerinder og hustjenere til selvstendig ervervende.
Folkemengde	Tilstedeværende folkemengde i alt

Kilde: folketellingen i 1900 hentet fra NSD kommunedatabase

SLUTTNOTER TIL VEDLEGGENE

ⁱ For alle kartene er kildene fra NOS VIII 195, NOS IV 084 og NOS V 218

ⁱⁱ I tabellene brukes forkortelser på utgiftspostene. Ordlyden til postene er: «Lønninger til lærerne og lærerinner», «Godtgjørelse for kosthold og herberge», «Oppførelse eller vedlikehold av skolehus», «Leie av skolelokaler», «Bøker og andre læremidler samt inventar», «Pensjoner», «Iøvrigt» og «Til sammen»

ⁱⁱⁱ Kilde: Tabell 2 i NOS VIII 195

^{iv} Kilde: Tabell 2 i NOS IV 084

^v Kilde: Tabell 2 i NOS V 218

^{vi} Kildene for alle regresjonene er hentet fra NOS VIII 196, NOS IV 084, NOS V 218, folketellingen 1900 og statens kartverk

